

עלילת 'אל-אקצא בסכנה'
דיוקנו של שקר

"לְמַעַן צִיּוֹן לֹא אֶחָשָׁה וּלְמַעַן יְרוּשָׁלַם לֹא אֶשְׁקוּט..."

(ישעיה סב, א)

נדב שרגאי

עלילת
'אל-אקצא בסכנה'
דיוקנו של שקר

ספריית מעריב • המרכז הירושלמי לענייני
ציבור ומדינה

NADAV SHRAGAI
THE "EL-AKSA IN DANGER" LIBEL
A Profile of a Lie

עריכה מדעית: ד"ר אייל מירון

עיצוב עטיפה: יורם נאמן / יעל רשף

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם,
לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך
או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי, מכני או אחר –
כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה
אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא

נדפס בישראל, תשע"ב
© 2012 כל הזכויות שמורות לספריית מעריב
ולמרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה
מספר קטלוגי 492991
הדפסה: מפעלי דפוס כתר, ירושלים
עימוד הספר: רונית גולדברג

Copyright © 2012 by Ma'ariv Book Guild
and the Jerusalem Center for Public Affairs
All rights reserved
Printed in Israel 2012

לנאוות ביתי בת ציון
ולילדינו : יואב, עדי, יעל, אריאל ויובל

הערה על תעתיקי שמות מערבית: לאורך הספר נעשה שימוש בכללי התעתיק המקובל מערבית. את האות צ הערבית (המבוטאת ס) בחרנו לתעתק ברוב המקרים באמצעות ס על מנת להקל על הקורא, מלבד מקרים בהם הכתיב הנכון כבר השתרש (אל-אקצא, צלאח אל-דין). אל הידיעה בערבית ניתנה במלואה גם לפני אותיות שמש (אל-דין ולא א-דין). במקרים לא מעטים נוספה האות י' על מנת להקל על הקריאה של שמות ערביים.

תוכן העניינים

9	הקדמה
19	פרק א' פרולוג
25	פרק ב' הוויתור הישראלי על הר הבית
	פרק ג' הוגה עלילת 'אל-אקצא בסכנה' – 'המופתי הגדול',
34	חאג' אמין אל-חסייני
45	פרק ד' המוסלמים משכתבים את ההיסטוריה של ירושלים
	פרק ה' ביטויי העלילה, גילויי ההסתה, וזיהוי ישראל עם הקנאות,
65	שנגדה היא פועלת
80	פרק ו' שיח' ראאד סלאח כממשיך דרכו של 'המופתי הגדול'
	פרק ז' סלאח וחזון החליפות המוסלמית העולמית, כסכנה לשלום
91	העולם המערבי
98	פרק ח' טרור ממסגדי הר הבית
108	הארכיאולוגיה כמרכיב מרכזי בעלילת 'אל-אקצא בסכנה'
110	פרק ט' החפירות הארכיאולוגיות – סביב הר הבית ולא מתחתיו
115	פרק י' שמונה אתרי חפירות, שמונה מקרי מבחן
	(רקע / טענות המוסלמים / הפרכת הטענות /
	אמצעי זהירות והתחשבות מצד ישראל / התייחסות מוסלמית
	בלתי פורמלית / עיקר הממצאים הארכיאולוגיים)
115	1. החפירות למרגלות הכותל הדרומי של חומת הר הבית
119	2. החפירות למרגלות הכותל המערבי
	3. מנהרת הכותל המערבי – חשיפת הנדבכים התת-קרקעיים
121	של הכותל המערבי לכל אורכו
	4. חשיפת תעלת המים החשמונאית ופריצת פתח היציאה
127	אל הווייה דולורוזה

	5. החפירות והכשרת המעברים מתחת לבית הכנסת 'אוהל
130	יצחק' ברחוב הגיא
133	6. חנוכת בית הכנסת החורבה
137	7. החפירות במעלה המוגרבים
145	8. החפירות בעיר דוד
	פרק י"א סכנת קריסת הכותל הדרומי והכותל המזרחי של הר הבית,
158	כתוצאה מהסבת אורות שלמה למסגד
169	סוף דבר
172	מפתח שמות ועניינים

הקדמה

עלילת הדם המודרנית – 'אל-אקצא בסכנה', שורשיה, מאפייניה וביטוייה השונים הם שעומדים במרכזו של ספר מחקרי זה. העלילה מכוונת נגד מדינת ישראל, התנועה הציונית והעם היהודי. היא הפכה להיות מקובלת ורווחת בשיח המוסלמי, הערבי והפלסטיני, ומתקבלת שם על ידי רבים מאוד כאמת צרופה. מחקר זה מפריך את העלילה, מצביע על מטרותיה ומתריע על סכנותיה המרובות ליחסי יהודים ומוסלמים.

שורשי השקר

עלילת הכוזב: 'אל-אקצא בסכנה' גורסת שמדינת ישראל פועלת כדי למוטט את מסגדי הר הבית ולבנות תחתיהם את בית המקדש השלישי.¹ שורשי השקר נטועים הרחק בימי 'המופתי הגדול' חאג' אמין אל-חוסייני, בשנות העשרים והשלושים של המאה שעברה, אך הוא הועצם מאוד בשנים האחרונות והפך מקובל ורווח בשיח המוסלמי, הערבי והפלסטיני.

היפוכה של האמת

מחקר זה מפריך את העלילה ומצייר את דיוקנה, שורשיה, ביטוייה השונים, מטרותיה וסכנותיה המרובות ליחסי יהודים ומוסלמים.

1. לעלילת 'אל-אקצא בסכנה' לא זו בלבד שאין בסיס, אלא שבחינה מדוקדקת של העובדות מעלה כי דווקא בהר הבית, המקום הקדוש

1 בכל מקום שבו יינקט המינוח "מסגדי הר הבית", הכוונה למסגד אל-אקצא ולכיפת הסלע שלא הוקמה כמסגד, אך בפועל משמשת למטרה זו מדי פעם, ומכונה כך. בפי המוסלמים הר הבית, או מתחם אל-אקצא הוא אל-חרם אל-שריף.

ביותר לעם היהודי והשלישי בקדושתו בלבד לדת המוסלמית, נקטה מדינת ישראל את הוויתור הגדול ביותר של בני דת אחת כלפי דת אחרת מאז ומעולם, כאשר נמנעה מלממש את זכות התפילה של יהודים במקום והפקידה את ניהולו בידי רשויות הוואקף.

2. לאורך השנים כורסס הסטטוס קוו שנקבע בהר הבית ב-1967 לרעת הצד היהודי. כיום מוגבלים גם ביקורי יהודים בהר, ושטחי התפילה של המוסלמים התרחבו באופן ניכר.

3. יתר על כן – לאורך ההיסטוריה, דתות ועמים שכבשו את ירושלים הרסו את מוקדי הפולחן ובתי התפילה של קודמיהם, והסבו אותם למקומות תפילה בעבורם. כך נהגו המוסלמים והנוצרים אלה עם אלה כאשר ירושלים עברה מיד ליד.² הן המוסלמים הן הנוצרים מנעו מהיהודים לאורך כ-1900 שנה³ את הגישה למקום הקדוש ביותר בעבורם – הר הבית. לעומת זאת, כשישראל כבשה את העיר העתיקה של ירושלים בשנת 1967, היא נקטה מדיניות שונה; הותירה את המתחם בניהול דתי מוסלמי וביצעה תיקון זעיר בלבד של העוול ההיסטורי: מתן גישה ליהודים (ולבני דתות נוספות) להר הבית, אך תוך שלילת זכותם של היהודים להתפלל במקום. רק הכותל המערבי הופקד בניהול יהודי ובידיים יהודיות.

העלילה כמכשיר לחיזוק חזון החליפות המוסלמית העולמית

אחדים מסוכני עלילת 'אל-אקצא בסכנה' בארץ ובעולם משתמשים בה כדי לחזק את חזון החליפות המוסלמית העולמית, שבירתה ירושלים – אותו הם מפיצים. הרעיון מאיים כידוע על מדינות רבות באירופה, שהמוני מהגרים מוסלמים קבעו בהן לאחרונה את מקום מגוריהם.

הכלל הישראלי: אין חופרים מתחת להר הבית

מאז אוחדו שני חלקי ירושלים ב-1967 שבה ועלתה הטענה שמסגד (מתחם) אל-אקצא נמצא בסכנה. כמעט תמיד הושמעו הדברים כתגובה

2 למשל הפיכת כיפת הסלע לכנסייה נוצרית בשם 'טמפלום דומיני' עם הכיבוש הצלבני, והפיכת כנסיית סנטה אנה ל'מדרסה צלאחיה' עם הכיבוש של צלאח אל-דין.

3 כ-600 שנות שלטון רומי וביזנטי ולאחר מכן כ-1300 שנות שלטון מוסלמי.

לחפירות ארכיאולוגיות או פעולות בנייה שמדינת ישראל ורשויותיה ניהלו סביב הר הבית. כמעט תמיד נלוותה לטענה הסתה קשה שבמרכזה הקביעה שמדינת ישראל מתכוונת להרוס את מתחם אל-אקצא (מקום התפילה השלישי בחשיבותו באסלאם), והמאמינים נקראו לבוא ולהגן בגופם על המסגד. הסתה זו הביאה פעמים רבות למהומות ולאירועים אלימים.

1. בדיקה עובדתית ופרטנית של הטענות שהושמעו על ידי המוסלמים ביחס לשמונה אתרים מרכזיים ברדיוס של כקילומטר סביב הר הבית, מגלה שלטענות אין בסיס או אחיזה במציאות.

2. יתרה מזאת: לאורך כל שנות שלטונה בירושלים המאוחדת וקודשיה, הקפידה מדינת ישראל שלא לבצע חפירות ארכיאולוגיות מתחת להר הבית. החפירות התנהלו לאורך כותלי הר הבית, או במרחק של עשרות עד מאות מטרים מכותלי ההר. למעט פעם אחת (ב-1981), מעולם לא חרגה החפירה אל מתחת להר הבית, וגם אז מטרתה לא היתה למוטט את המסגדים. החריגה האמורה היתה בבחינת יוצא מן הכלל שאינו מעיד על הכלל. היא הופסקה בהנחיית ראש הממשלה דאז, מנחם בגין, והמצב הוחזר לקדמותו.

ביטויי העלילה

למרות שעלילת 'אל-אקצא בסכנה' מופרכת מיסודה, ואף שחלק ממפיצייה יודעים זאת, היא מתקבלת היום על ידי מיליוני מוסלמים ברחבי העולם כאילו היתה אמת צרופה, וההתייחסות אליה חרגה זה מכבר מתחום הרציונל. ביטוייה וגילוייה של עלילת 'אל-אקצא בסכנה' רבים וקשים, והם מגבירים מאוד את השנאה, החרדה והאיבה בין מדינת ישראל לבין העולם הערבי. לא פעם מדובר בהסתה קשה שאיומים בג'יהאד – מלחמה ושפך דם נלווים אליה. לעתים מדובר ב"קריקטורות" שבהן נראים נחשים ותמנונים מעוטרים בסמלים יהודיים, כשהם שולחים את זרועותיהם או מטפסים על גבי המסגדים. בפעמים אחרות מציירת העלילה את דמות היהודים ברוח ה'דר שטירמר' – עיתונה של המפלגה הנאצית בגרמניה – כשהם חופרים כעכברים או כחולדות מתחת למסגדי הר הבית. פעם אחת מואשמת ישראל כי היא חותרת לחולל רעידת אדמה מלאכותית שתפיל את מסגדי ההר, ובפעם אחרת מבהירים בכירי אנשי הדת או המדינאים

המוסלמים או הפלסטיניים, כי לא יהססו 'להקריב דם זך וטהור', ואף להפוך לשהידים כדי להגן על אל-אקצא. בעלילת 'אל-אקצא בסכנה' משולבים לא פעם מוטיבים אנטישמיים מובהקים, כמו אלה הלקוחים מ'הפרוטוקולים של זקני ציון' בדבר "מזימות" היהודים להשתלט לא רק על פלסטין, אלא על העולם כולו.

ישראל מונעת פגיעה במסגדים אך מואשמת בפגיעה בהם

למרבית האבסורד, רשויות הביטחון של מדינת ישראל שפועלות ללא הרף כדי להגן על המסגדים ועל שלמותם, מואשמות לא פעם בכך שהיו שותפות ואף יזמו פעולות שנועדו לפגוע במסגדי הר הבית. כך, למשל, בפרשת ההצתה באל-אקצא ב-1969, או בעת שאלן גודמן פתח ביריות בהר ב-1982.

1. אירועים ותכניות מסוג זה, פרי מעשיהם ומוחם הקודח של קיצונים יהודים או נוצרים, שמדינת ישראל עוצרת, שופטת וכולאת אותם, מנוצלים על ידי המוסלמים כדי לארגן מסעות ענק של גיוס כספים והון לטובת המסגדים וחצרותיהם, וכדי להסית נגד מדינת ישראל והעם היהודי.

2. מוסלמים רבים אינם מפרידים בין מדינת ישראל וזרועותיה השלטוניות, שעושות הכול כדי להגן על מסגדי הר הבית, לבין גורמים יהודיים קיצוניים ושוליים החותרים לפגוע בהם. הם רואים בפעילות הגורמים הללו ובפעילות חוגים רחבים יותר העוסקים בהוויית המקדש ותודעת הר הבית (ללא כוונת פגיעה במסגדים) מסכת אחת שמשקפת גם את גישתם של השלטון ושל מדינת ישראל. לראייה זו אין כל ביסוס במציאות. היא תערובת של דמיון פרוץ, סילופים היסטוריים והונאה למטרות פוליטיות.

סוכני העלילה

יורשו המובהק של 'המופתי הגדול', שהגה את עלילת 'אל-אקצא בסכנה' לפני כשמונים שנה, הוא ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית שיח' ראאד סלאח. סלאח ותנועתו עומדים מאחורי השינויים

הפיזיים המשמעותיים ביותר שהתחוללו בהר הבית מאז 1967 – בניית שני מסגדי ענק חדשים, תת-קרקעיים, בפניה הדרומית-מזרחית של הר הבית, באורוות שלמה, ובחללי מעבר שערי חולדה המכונה גם 'אל-אקצא הקדומה', מתחת למסגד אל-אקצא.

1. סלאח, שקרא לא פעם "להקריב קרבנות בנפש כדי להגן על אל-אקצא" ושנקט מטבעות לשון בנוסח "הדם שלנו עדיין בבגדיהם, בדלתות שלהם, במזון ובשתייה שלהם", ואף דיבר על "לחם טבול בדם ילדים", מצדד בהקמת ח'ליפות מוסלמית עולמית שבירתה ירושלים.

2. סלאח חולק חלום זה או חלקים ממנו עם גורמים כארגוני החמאס, החיזבאללה, איראן ואל-קאעידה, שאף הם מפיצים את עלילת 'אל-אקצא בסכנה'.

3. טענתו של סלאח שישראל מתכוונת להרוס את המסגדים ולבנות תחתיהם את בית המקדש השלישי, נדחתה גם על ידי חברי 'ועדת אור' (ועדת חקירה ממלכתית) שבדקו משפטית ועובדתית את אירועי אוקטובר 2000.

4. ביחס לסלאח כתבה הוועדה בין היתר: "אמירותיו בעניין זה היו מכוונות לצבירת הון פוליטי, לגיוס תומכים ולחידוד מאבקים... הוא פעל נגד כוונה שיוחסה לממשלת ישראל להחליף את מסגדי אל-אקצא בבית מקדש יהודי – כוונה שלא היתה לה אחיזה כלשהי במציאות."

5. דברים אלה של חברי הוועדה, ששופט ערבי ישראלי נמנה עמם, יפים לדמויות רבות העומדות מאחורי העלילה וההסתה. אחת הדמויות הציבוריות הידועות שהביע נכונות להיות "השהיד הראשון שיגן על קודשי האסלאם בירושלים" ותיאר את "הנשמות הנכספות למות הקדושים למען ההגנה על אל-אקצא וירושלים", הוא חבר הכנסת לשעבר עבד אל-מלכ דהמשה.

מהות ואמצעי

מטרת העלילה שהועלתה לראשונה בשנות ה-20 של המאה הקודמת על ידי המופתי הגדול חאג' אמין אל-חוסייני, היתה ונותרה להעצים את משקלם של ירושלים והר הבית במיתוס המוסלמי והפלסטיני, לאחד את

העולם המוסלמי סביבם ואף להאדיר ולרומם את מעמדם של אנשי הדת וההנהגה הפוליטית הפלסטינית והערבית העושים בה שימוש באופן תדיר וכמעט שגרת. סלאח עצמו הודה כי העיסוק בעניין ירושלים ואל-אקצא פתח בפניו ובפני תנועתו דלתות רבות נוספות, ותיאר את עיסוקו המרובה בעניינים אלה לא רק כמהות אלא גם כאמצעי.

היד הקשה של מדינות ערב והמערב. היד הרכה של ישראל

ההשוואה בין האמצעים שמדינות מערביות כארצות הברית ובריטניה או מדינות מוסלמיות כירדן, מצרים וסעודיה נקטו מול ההסתה ממסגדים, לבין הדרך שבה מדינת ישראל מתייחסת להסתה ממסגדי הר הבית – מלמדת כי מדינת ישראל נוהגת בליברליות מופלגת, בהתחשבות, בהבלגה ובאיפוק רב בכוהני הדת המוסלמים בהר הבית, וזאת על אף ביטויים קשים של הסתה לאלומות ולשפך דם נגד העם היהודי, התנועה הציונית ומדינת ישראל, היוצאים מהמסגדים.

חצרות המסגדים כבסיס לטרור

עלילת 'אל-אקצא בסכנה', הקריאות לבוא ולהגן על המסגדים אפילו תוך הקרבת נפש ודם, וגם השפה והתכנים האלימים שבהם נעשה שימוש כדי להקצין מסרים, הביאו לכך שמעת לעת התיירו לעצמן חוליות טרור לעשות שימוש במסגדי הר הבית, כדי להתארגן ולתכנן משם פיגועים קשים בנפש. כך נהגו חברי חוליית סילוואן שהטילו רימונים על חיילי גבעתי ב-1986, סמוך לשער האשפות. כך נהגו גם חוטפיהם ורוצחיהם של שלושה שוטרים בשנים 1992-1993, וכך נהגו גם חברי חוליה שתכננו ב-2008 להקים תשתית לארגון אל-קאעידה ואף להפיל את מסוקו של נשיא ארצות הברית בעת שביקר בירושלים. בהר ובמסגדיו נעשה שימוש לצורכי טרור ו/או אלימות גם במסגרת האינתיפאדה – הן הראשונה, הן השנייה. פעילות זו לא תואמה כמובן עם שלטונות הדת המקומיים, אך אווירת ההסתה במקום שאבה אליה את פעילי הטרור שהרגישו שם 'כמו בבית'.

שכתוב ההסטוריה של ירושלים

עלילת 'אל-אקצא בסכנה' שזורה בשנים האחרונות בשכתוב ובבנייה

מחודשים של הנרטיב הערבי-מוסלמי על ירושלים. הדבר נעשה באמצעות שכתוב של ההיסטוריה המוסלמית והערבית של ירושלים.

1. עיקרו של השכתוב ההיסטורי מבוסס על הטענה שהערבים שלטו בירושלים אלפי שנים לפני בני ישראל, ושמסגד אל-אקצא הוקם על ההר עוד לפני הקמת המקדש.

2. במקביל פותחה והועצמה גם שלילה מוחלטת של הנרטיב היהודי-ציוני על ירושלים והר הבית, ובכלל זה דה-יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל, והכחשת קיומו של בית המקדש על ההר.

3. נרטיבים חדשים אלה סותרים לחלוטין הן את שידוע על ההיסטוריה היהודית והמוסלמית של ירושלים מהמחקר המודרני, הן את שהמוסלמים עצמם תיעדו בכתביהם וספריהם שלהם, לאורך מאות השנים האחרונות.

הבנייה המוסלמית סיכנה את ההר

בעשור האחרון, לאחר שלאורך שנים האשימו גורמים מוסלמיים מכל רחבי העולם את מדינת ישראל כי היא חותרת למוטט את מסגדי הר הבית, נוצרה סכנה ממשית להתמוטטות חלקו הדרומי-מזרחי ופגיעה במסגד אל-אקצא. זאת, דווקא כתוצאה מפעילות בנייה מקיפה של המוסלמים בחלק זה של ההר והכשרת אורוות שלמה כמסגד תת-קרקעי.

1. המוסלמים התכחשו תחילה לסכנה זאת, ואף הערימו מכשולים רבים בדרכה של ממשלת ישראל ורשויותיה שניסו לטפל בסכנה.

2. הטיפול בחללים עתיקים שנחשפו במהלך חפירות ארכיאולוגיות ישראליות לאורך השנים מתחת לאזורי מגורים ערביים בירושלים העתיקה, במסגרת החפירות הארכיאולוגיות, הציל במקרים רבים את הבתים שמעל משקיעה והתמוטטות. קמרונות מעוותים שעליהם נשענו איזורי מגורים שלמים, קיבלו תמיכה. בורות ספיגה שניקזו אשפה וביוב אל תוך חללים ואולמות עתיקים הוחלפו במערכות ביוב מודרניות.

3. במקרים אחדים התנו חלק מבעלי הבתים המוסלמים את הסכמתם

להצעת הרשויות הישראליות, לטפל ולשקם חינוך את מערכות הביוב והסניטציה, שערערו את יסודות בתיהם, בשיפוץ כולל של בתיהם ודירותיהם. למעשה סחטו בעלי בתים אלה את שלטונות ישראל בתמורה להסכמתם להתקין מערכות ביוב ראויות שימנעו ערעור של יסודות בתיהם ופגיעה בעתיקות ובאוצרות תרבות הטמונים במעבה האדמה.

אנשי הדת המוסלמים תקפו את ישראל בפומבי ושיבחו אותה בחשאי

לאורך השנים ביקרו בחשאי משלחות של אנשי דת מוסלמים ובכלל זה ראשי הוואקף והמועצה המוסלמית העליונה, בחפירות הארכיאולוגיות לאורך הכותל המערבי ולאורך הכותל הדרומי.

1. תגובותיהם באותם מעמדים היו חיוביות, ועמדו בסתירה מוחלטת להתקפות הפומביות על ישראל ולהאשמות בדבר כוונה למוטט את מסגדי הר הבית.
2. במהלך הביקורים הללו הביעו ראשי הדת המוסלמית חשש מחשיפת עמדותיהם ברבים. במקרה אחד לפחות, שילם איש מקצוע מוסלמי במשרתו, לאחר שהביע בפומבי דעה חיובית על החפירות הארכיאולוגיות הישראליות.

החפירות הארכיאולוגיות כמפעל מדעי ותרבותי מפואר

החפירות הארכיאולוגיות שישראל ערכה לאורך השנים סביב הר הבית הן מפעל מדעי ותרבותי מפואר, שהתנהל בפיקוח מקצועי והנדסי, תוך הקפדה על אמצעי בטיחות. החפירות התנהלו בגלוי, וביקרו בהן מומחים מתחומים שונים מכל רחבי העולם ובכלל זה נציגי אונסק"ו.⁴ תוצאות החפירות הללו ופרסומן אפשרו לכל שוחרי התרבות, המדע והדת, בני כל העדות – יהודים, נוצרים ומוסלמים, ללמוד אותן, להזדהות עמן וגם להתחבר באמצעותן אל עברם. עבודתם של הארכיאולוגים הישראלים תרמה משמעותית גם לחשיפה וללימוד תקופת הזוהר של האסלאם בארץ

4 אונסק"ו – ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם.

ישראל. ראוי לציין במיוחד את גילוי ארמונות שושלת בית אומאיה מדרום להר הבית. טבעי, עם זאת, שמדינת ישראל, מדינתו של העם היהודי, לא נותרה אדישה אל מול ממצאים מתקופות קדומות שחפפו את המקורות ההיסטוריים וכתבי הקודש היהודיים, והדברים זכו לתשומת לב ציבורית רבה יותר.

תודות

אני מבקש להודות לשורה של מוסדות ואישים שסייעו בעדי במהלך איסוף החומר לעבודה: רשות העתיקות, הקרן למורשת הכותל, מבט לתקשורת פלסטינית, ממר"י (המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון), ארכיונים של עיתונים יומיים, הספרייה הלאומית, אנשי הספרייה ביד בן צבי. תודה מיוחדת לתא"ל (במיל') שלום הררי, לארכיאולוג מחוז ירושלים ד"ר יובל ברוך, למנכ"ל רשות העתיקות שוקה דורפמן, ולרב הכותל והמקומות הקדושים, הרב שמואל רבינוביץ. שני האחרונים פתחו בפניי דלתות רבות שסייעו לי להגיע לחקר האמת. המקורות שעליהם נסמכתי מצוינים במראי מקום לאורך המחקר, אולם שלושה ספרי יסוד שעליהם נסמכתי ראויים לציון: 'מלחמות המקומות הקדושים' מאת עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ, 'מירושלים למכה ובחזרה' של פרופ' יצחק רייטר, וספרי שלי – 'הר המריבה', שמעט מתכניו שולבו כאן מחדש. היכרותי הקרובה עם סוגיית הר הבית, שבה עסקתי שנים במסגרות עיתונאיות ומחקריות, וביקוריי במקום לאורך השנים, סייעו בידי במהלך העבודה.

בשונה מפרסומים אחרים שסייעו בידי לבנות את התשתית לדברים, מתמקד פרסום זה בעלילת 'אל-אקצא בסכנה', מעמיק בה ובונה נדבכים חדשים ונוספים על פרסומים קודמים בעניין זה. מסיבה זאת נוגע החיבור רק מעט בשורה של סוגיות חשובות נוספות הקשורות לעניין הר הבית, ורק באופן שמקל על ידיעת הרקע והבנת השתלשלות עלילת 'אל-אקצא בסכנה'. נעזרתי רבות גם בשורה של פרסומים שעניינם הארכיאולוגיה של ירושלים ובמאמרים שהתפרסמו במסגרות אלה. ראויים לציון הספרים והמאמרים של פרופ' דן בהט, ד"ר אילת מזר, ד"ר גבריאל ברקאי, פרופ' רוני רייך, ד"ר גדעון אבני ותמר וינטר.

תודה מיוחדת לפרופ' יצחק רייטר שקרא את כתב היד, העיר הערות מועילות ושרבות נעזרתי ונסמכתי על פרסומיו ומחקריו, לד"ר גבריאל

ברקאי שקרא אף הוא את כתב היד, מנע ממני שגיאות והעיר הערות מועילות ומחכימות, ולד"ר אייל מירון העורך המדעי, שלא חסך מאמץ בהעמדת החיבור על אדנים יציבים וראויים. אני מבקש להודות גם לאכסניה שבה מתפרסם מחקר זה, המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, ובייחוד לנשיא המרכז, ד"ר דורי גולד, ולמנהלת המרכז, גב' חיה הרשקוביץ, שהערותיהם האירו ותרמו רבות, וכן ל'ספריית מעריב' ועורכה דני דור, שחברו ל'מרכז הירושלמי', בהוצאת הספר לאור. תודות גם לאיש 'המרכז הירושלמי' טומי ברזי שסייע בהפקת הספר. מובן שהאחריות לנאמר היא עליי בלבד.

פרק א

פרולוג

זהו דיוקנה של עלילה שקרית, עלילת 'אל-אקצא בסכנה', שנרקמה במחצית הראשונה של המאה ה-20 נגד העם היהודי, התנועה הציונית, ובהמשך נגד מדינת ישראל. המדינה ומוסדותיה – כך בתמצית טוענת העלילה – זוממים וחותרים למוטט את מסגדי הר הבית, כדי לבנות במקומם את בית המקדש השלישי. ככל שמאריכים ימי העלילה, וגרסותיה הדמיוניות מכות שורשים, כך הולכים ורבים חסידיה השוטים והנבערים. העלילה מתפתחת וקונה לה אחיזה בשיח האקדמי, הדתי והציבורי של העולם הערבי, הפלסטיני והמוסלמי, משל היתה אמת צרופה. באופן אבסורדי היא פוגעת בעם היהודי ובמדינת ישראל דווקא במקום שבו עשתה מדינת היהודים את המחווה והוויתור הגדול ביותר של בני דת אחת לבני דת אחרת מאז ומעולם – בהר הבית, המקום הקדוש ביותר לעם היהודי, והמקום השלישי בלבד בחשיבותו לדת המוסלמית.

העלילה מגבירה מאוד את החרדה והאיבה בין מדינת ישראל לבין העולם הערבי, ובין יהודים לבין מוסלמים ברחבי העולם כולו. היא גם משרתת היטב את יוזמיה, שבעשרות השנים האחרונות דואגים לטפח אותה, והיא כנראה גם ההוכחה הטובה ביותר למימרה הידועה, שכאשר חוזרים על שקר מספיק פעמים, הוא מתקבל כאמת.

קודם שניגע בשורשי העלילה, מניעיה וביטוייה השונים, ועוד קודם שניגש להפריכה, הנה פרולוג קצר, ובו יוצגו שלוש התרחשויות

التاريخ: ١٢/٢/٢٠٠٢

الرقم: ١١٢

بسم الله الرحمن الرحيم

الهيئة للإشراف الفلسطينية
السلطة الوطنية الفلسطينية
حركة الجهاد الإسلامي في فلسطين

مركز القدس

الدراسات والاسلام والتواضع

الخاتمة رئيس دولة فلسطين

القائد الرمز الأخ الحبيب أبو عمار حفظه المولى

تحية الوطن ويحيى ...

ارحموا اصلاخ لحياتكم على ما وردني من (مركز القدس للمعلومات) التابع لعمركنا
حول: خطة صهيونية لتدمير المسجد الأقصى بزوال اصطناعي

الخلاصة

تتلخص تقارير غربية وأخرى نشرتها صحيفة - Arab Star - ونشرها عن تفصيل خطة اسرائيلية العام
١٩٩٧ من طلاء - معهد اسرائيل للتكنولوجيا - في حيفا بمساعدة معهد - وايتمان للعلوم - في مدينة
(روخوليت) - معبد النقب في - بنر السبع - وخلق عليها لوحة (T-3) ووضعت اللوحة مخططاً
لتدمير المسجد الأقصى بوزن الذرة أية شعرة واحدة من الاساليب المتكررة :

١- توليد الزلازل المحلية الاصطناعية

٢- استخدام الامواج الصوتية الصاعدة

٣- استخدام صلبة التفريغ الكهربائي

٤- توليد الغواصة والصواريخ المحلية الاصطناعية

لقد قسم الامر من الجوارب عام ١٩٩٩ تحت مباء البحر الميت وفي صحتار النقيب ، وتلحق التقارير
إلى أن ارضية المسجد أصبحت قلعة على فراخ نتيجة الحفريات الإسرائيلية وتنتظر للقبول الصاعدة أن
يتساقط المعنى نتيجة لأحداث التوازن بين الضغط الجوي الخارجي والداخلي .

ارحموا أرواحكم وتعلموا لكم

وتعلموا قائماً ورمزاً

أستاذة الوثائق والأمن العام

المعلم النقيب أبو بكر

الخاتمة رئيس دولة
فلسطين
رئيس الجهاد
الاسلامي

فرد - شارع عمر المختار - بناية شراب - ليلفاكس ٢٢١٩٥٣ - ١١٦ / ٢٢٧١٥٩

مكتب ההתרעה על מזימות ישראליות להריסת אל-אקצא. יאסר ערפאת שקיבל אותו, חתם עליו והורה להפיצו להנהגה הפלסטינית בירושלים

מהשנים האחרונות שממחישות עד כמה רווח השקר ועד כמה נפוצים החששות הנובעים ממנו, הן בקרב ההנהגה הפלסטינית, הן בקרב ההמונים המוסלמים, הן בקרב העלית המוסלמית.

בחודש דצמבר שנת 2000, חודשיים בלבד לאחר פרוץ האינתיפאדה השנייה, שלח מוחמד אבו סמרא, קצין מודיעין בדרגת אלוף-משנה מתנועת הפת"ח,¹ מכתב ל'נשיאו' יאסר ערפאת, שישב באותה עת במוקאטעה שברמאללה. אבו סמרא, שעמד אז בראש גוף שכונה 'מרכז ירושלים להסברה, מחקרים ותיעוד', ביקש להביא לידיעת ערפאת מידע הנוגע ל"תכנית ציונית להרוס את מסגד אל-אקצא באמצעות רעידת אדמה מלאכותית".²

"דוחות צבאיים ואמריקאיים שפורסמו לאחרונה על ידי העיתון 'ערב סטאר'", כתב אבו סמרא לערפאת, "מדווחים כי בשנת 1997 הורכבה ועדה ישראלית שבה חברים מדענים מהמקומות הבאים: הטכניון בחיפה, מכון וייצמן ברחובות ומכון הנגב בבאר שבע. הוועדה הזאת חיברה תכנית להרוס מסגד אל-אקצא ללא השארת טביעת אצבע באמצעות:

- א. יצירת רעידת אדמה מלאכותית.
- ב. שימוש בגלי קול מתנגשים (שבאים מחוץ לחומה ודוחפים אותה פנימה).
- ג. שימוש ביצירת ואקום אווירי.
- ד. יצירת סופות ברקים מקומיות מלאכותיות.

"את רוב הניסויים, מסר אבו סמרא, 'ערכו כבר ב-1999 מתחת למי ים המלח וגם במדבר הנגב. הדוחות מצביעים על כך שהבסיס הקרקעי של המסגד הפך להיות חלול כתוצאה מהחפירות הישראליות (הארכיאולוגיות). המומחים הציונים מצפים לכך שהמבנה יקרוס כתוצאה

1 תנועת הפת"ח נטמעה בינתיים ברשות הפלסטינית.
 2 תצלום המכתב מיום 3.12.2000 שנתפס ב'אוריינט האוס', ששימש בשנות ה-80 וה-90 של המאה העשרים מטה אש"ף בירושלים, הועבר אליי על ידי תא"ל במיל', שלום הררי, שגם תרגם אותו. הררי, עמית במכון הבין-לאומי למדיניות נגד טרור במרכז הבין-תחומי הרצליה, שימש יועץ לענייני ערבים במשרד הביטחון ובמפקדת יהודה ושומרון בצה"ל, ושירת בחטיבת המחקר בחיל המודיעין בתפקידי מחקר צבאי ואיסוף מודיעיני.

מפגיעה באיזון בין לחץ האוויר החיצוני לבין הלחץ הפנימי. מבקש הוראתכם והנחיותיכם".

מכתבו של אבו סמרא נתפס על ידי ישראל במהלך ההשתלטות על ה'אורינט האוס' שבמזרח ירושלים במהלך מבצע 'חומת מגן'. על המכתב מתנוסס גם כתב ידו של ערפאת המעיד על כך שהמכתב הגיע ליעדו. ערפאת, כך מסתבר, התייחס לדיווח של אבו סמרא במלוא הרצינות. הוא הנחה בכתב³ להעביר את המידע לשורת אישים, וביניהם: המנהיג המזרח ירושלמי פייסל אל-חוסייני, השיח' יוסף סלאמה, זיאד אבו זיאד וכן למושל מחוז ירושלים מטעם הרשות הפלסטינית, ג'מאל עות'מאן.

האירוע השני, שולי לכאורה, פורסם על ידי ד"ר הלל כהן בספרו 'ככר השוק ריקה',⁴ אך לא עורר הדים. הוא התרחש באפריל 2006, וממחיש היטב באיזו קלות ניתן לרכז המוני מאמינים מוסלמים כדי "להגן על הר הבית מפני היהודים", מבלי להשמיע אפילו קריאת הסתה אחת. באותה תקופה (שבה התרחש האירוע), הותקנה מערכת כריזה ממוחשבת חדשה למסגד אל-אקצא, והמואזין נאג' אל-קזאז הוקלט כשהוא קורא לתפילה. המערכת תוכנתה כך שאם בשל עיכוב לא יקרא המואזין לתפילה, הכריזה תופעל אוטומטית וקולו של אל-קזאז יישמע ברבים. המהנדס היהודי שתכנת את המערכת עבור הוואקף לא ידע את שעות התפילה המוסלמיות, והקריאה לתפילת הצהריים שובצה בטעות לשעה רבע לאחת בלילה. ואכן, בלילה הראשון להתקנתה, בשעה רבע לאחת בלילה, נשמע לפתע קולו של המואזין מקהיל את המאמינים לתפילה. אלפים מתושבי העיר העתיקה והסביבה ששמעו את הקריאה וידעו שאין זאת שעת התפילה, הניחו כי מדובר בקריאה לבוא ולהגן על ההר. רבים הגיעו למקום, חלקם חמושים במקלות. רק לאחר מאמצים מרובים הצליחו שומרי הוואקף להסביר להם שמדובר בטעות ולפזרם לביתם.

גם האירוע השלישי שולי לכאורה, אבל גם בו יש כדי להמחיש עד כמה נוגע מעמדם של מסגדי הר הבית תחת שלטון ישראל ללבם של מיליוני מאמינים מוסלמים ברחבי העולם, הרחוקים מהם אלפי מילין, ועל איזו קרקע רגשית צומחות אמונות, תחושות אך גם עיוותים ועלילות

3 ההנחיה מופיעה בכתב ידו על גבי מכתבו של אבו סמרא.

4 הלל כהן, ככר השוק ריקה, עלייתה ונפילתה של ירושלים הערבית 1967-2007, מכון ירושלים לחקר ישראל ועברית, הוצאה לאור, ירושלים, עמ' 112.

בנוגע להר הבית. המעשה הזה סופר למזרחן פרופ' יצחק רייטר על ידי אינטלקטואל מצרי, בכנס שבו השתתפו השניים בשנת 2000, בעמאן.⁵ "אנחנו מוסלמים מודרניים שאינם מקיימים את מצוות היסוד, ומעולם לא היינו דתיים ממש", סיפר האינטלקטואל המצרי, אך "בשנה שעברה, בתום שנת האבל הראשונה על אבי, ביקשה אמי, שהגיעה כבר לגיל מופלג, להספיק לקיים את מצוות החג' (העלייה לרגל למכה)... כאשר שהינו בלילה בחצר הכעבה, הופיעו בזה אחר זה דרשנים ומטיפים. אחד מהם החל לדבר על אל-חרם אל-שריף בירושלים ("המקום הקדוש הנאצל" כינויו של הר הבית בפי המוסלמים – נ.ש). הוא תיאר את חשיבות המקום באסלאם, את ההיסטוריה של ירושלים ואת העובדה שבעבר נפל האתר בידי הצלבנים ושוחרר על ידי צלאח אל-דין. לבסוף דיבר באריכות על מצבו הנוכחי של אל-חרם אל-שריף הנמצא תחת הכיבוש הישראלי. ככל שהתקדם תיאורו של הדרשן, שמתני לב שהקהל אחוז התרגשות רבה, וחלקו אף ממרר בבכי תמרורים. גם אמי ואני שביקרנו שנים אחדות קודם לכן באל-חרם אל-שריף המוכר לנו במציאות באופן שונה מדברי הדרשן, נסחפנו בהתרגשות, ודמעות זלגו מעינינו. זה היה בעבורנו האירוע המרגש ביותר במהלך העלייה לרגל למכה."⁶

מכתבו של אבו סמרא לערפאת והתייחסותו של ערפאת ל'תכנית הציונית להרוס את מסגד אל-אקצא באמצעות רעידת אדמה מלאכותית'; האלפים שנקהלו כדי 'להגן על הר הבית' לשמע קלטת המואזין שהופעלה בטעות באישון ליל, וגם הדמעות שזלגו מעיני האינטלקטואל המצרי במכה, לנוכח גורלו העגום של 'אל-חרם אל-שריף' תחת הכיבוש הישראלי, הם בבחינת מבוא לסיפורה של עליית 'אל-אקצא בסכנה'.

העלילה מחלחלת כיום בקרב המוני המאמינים המוסלמים דרך קריקטורות, סרטים, סיפורי ילדים, חידונים, דרשות דתיות, פרסומים בכתבי עת ובאינטרנט, עצרות, הפגנות וספרות דתית ואקדמית לכאורה, אך בעיקר באמצעות שינוי הנרטיב המוסלמי על ירושלים, יצירת מיתוס

5 יצחק רייטר, 'השלישי בקדושה, הראשון בפוליטיקה...', יצחק רייטר (עורך) ריבונות האל והאדם, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2001, עמ' 155.

6 שם. רייטר מוסיף כדי להדגיש המשמעות: "הנה יושבים עולי רגל מוסלמים במקום הראשון בקדושתו באסלאם, אך ההתרגשות האמתית אותה בהם דווקא כאשר נזכר אל-חרם אל-שריף בירושלים, שנחשב למקום השלישי בחשיבותו הדתית למוסלמים".

מוסלמי חדש על העיר ותיארוך מחדש של תולדותיה. האלמנט המרכזי השני בנרטיב החדש הזה הוא הכחשת הזיקה של היהודים למקומות הקדושים להם בארץ ישראל בכלל ובירושלים ובהר הבית בפרט. ההכחשה הזאת מובילה כיום את השיח המרכזי בעולם המוסלמי בן זמננו, בכל הנוגע לירושלים.

פרק ב

הוויתור הישראלי על הר הבית

המסד העובדתי הרלוונטי ביותר להפרכת עליילת 'אל-אקצא בסכנה' הוא כאמור הוויתור הישראלי דה-פקטו על הר הבית, שתקדים לו לא מצאתי באף מדינה או דת אחרת. אביו מולידו של הוויתור הזה, שבמשך שנים כונה: "הסטטוס קוו בהר הבית", היה משה דיין שכינה כשר הביטחון של מדינת ישראל במהלך מלחמת ששת הימים. המעמד המרגש של שחרור הכותל המערבי והר הבית תועד לפרטיו בעשרות פרסומים וספרים שנדפסו בעקבות מלחמה זו. גם קריאתו של מוטה גור, מפקד חטיבת הצנחנים הישראלית במכשיר הקשר: "הר הבית בידינו", נכנסה לפנתיאון הסמלים הלאומיים של מדינת ישראל, אבל המציאות שמדינת ישראל עיצבה בהר הבית והמגבלות מרחיקות הלכת שנטלה על עצמה שם, היו רחוקות מאוד מהאופוריה של רגעי השחרור והמפגש המסחרר עם המקום שבו שכנו בעבר שני בתי המקדש של העם היהודי, מרכז חייו הרוחניים לאורך דורות רבים.

המציאות שמדינת ישראל עיצבה במקום אף נגדה מבחינות רבות את כל מה שיהודים מאמינים, שומרי תורה ומצוות, מתפללים ומזכירים בתפילותיהם מדי יום: "שייבנה בית המקדש במהרה בימינו... ושם נעבודך ביראה כימי עולם וכשנים קדמוניות".¹

המעשה הראשון שדיין נקט בהר הבית, שעות ספורות בלבד לאחר תקיעת השופר וברכת 'שהחיינו' של הרב שלמה גורן (הרב הצבאי הראשי

1 מתוך המשפטים האחרונים בתפילת שמונה עשרה בסידור התפילה היהודי.

באותה עת) ליד הכותל המערבי, היה להסיר מיד את דגל ישראל שהצנחנים הניפו בהר הבית.²

המעשה השני של דיין היה לפנות את פלוגת הצנחנים שנערכה לשהיית קבע בחלקו הצפוני של הר הבית. דיין דחה את הפצרותיו של אלוף פיקוד המרכז עוזי נרקיס, שניסה למנוע זאת ממנו. נרקיס הזכיר לדיין שגם ירדן החזיקה על ההר יחידה צבאית להבטחת הסדר, ושבאותו אופן נהגו לפני דורות רבים גם הרומאים שהציבו לצורך זה חיל מצב במצודת אנטוניה שבנה הורדוס צמוד להר מצפון, אבל דיין לא השתכנע. הוא אמר לנרקיס כי נראה לו שצריך להפקיד את המקום בידי השומרים המוסלמים.³

למרות ביקורת קשה מצד חוגים דתיים ולאומיים⁴ ניסח דיין בקצרה, כעבור שעות אחדות בלבד, את הודעתו הפומבית הראשונה לעם ישראל בעניין המקומות הקדושים, ובראשם הר הבית: "חזרנו לקדושים שבמקומותינו, על מנת שלא להיפרד מהם עוד לעולם... לא באנו לכבוש קודשי אחרים או להצר את זכויותיהם הדתיות, אלא להבטיח את שלמות העיר ולחיות בה עם האחרים באחוזה."⁵

בדברים אלה נהג דיין כממשיכו של דוד בן גוריון, שכבר ביולי 1948 במלחמת העצמאות, הורה לדוד שאלתיאל, מפקד ארגון ההגנה בירושלים (כאשר היה נדמה שהכוחות היהודיים עומדים לכבוש את העיר העתיקה) "להכין כוח מיוחד, נאמן וממושמע... שישתמש בלא רחמים במכונת ירייה נגד כל יהודי שינסה לשדוד או לחלל מקום קדוש, נוצרי או מוסלמי". בן גוריון אף המליץ בפני שאלתיאל למקש את הכניסות למקומות הקדושים, כדי למנוע פגיעה בהם.⁶

19 שנה מאוחר יותר, שעות אחדות לאחר החלטת דיין, זימן אליו ראש הממשלה לוי אשכול את ראשי העדות הדתיות והבטיח להם שהמקומות הקדושים להם לא ייפגעו. לרבנים הראשיים לישראל הודיע אשכול שהם יהיו אחראים על הסדרים ליד הכותל המערבי, ולראשי הדתות הנוצרית

2 נדב שרגאי, הר המריבה, כתר, ירושלים 1995, עמ' 23. נשיא בית המשפט העליון לשעבר מאיר שמגר, שימש אותה עת כפרקליט הצבאי הראשי, אישר זאת באוזניי.

3 שם. אלוף פיקוד המרכז לשעבר, עוזי נרקיס, אישר זאת באוזניי.

4 שם, עמ' 28-38.

5 משה דיין, אבני דרך, עידנים, ירושלים, 1976, עמ' 13.

6 נדב שרגאי, שם, עמ' 19.

והמוסלמית הבטיח כי הם שימשיכו לקבוע את הסדרים במקומות המקודשים להם: כנסיית הקבר והר הבית.

המעשה המשמעותי ביותר של דיין, שעם השנים עורר מחלוקת וזכה לביקורת מצד חוגים רחבים, היה לאסור על תפילה ופולחן יהודי בהר הבית, וזאת בניגוד לסדרים שגובשו במערת המכפלה שבחברון, שגם בה פועל מסגד.⁷ דיין החליט להשאיר את הר הבית ואת ניהולו בידי הוואקף המוסלמי, אך בה בעת לעמוד על כך שיהודים יוכלו לבקר בו ללא הגבלה (ביקור, ולא תפילה). דיין סבר, ולאחר שנים אף העלה מחשבות אלה על הכתב, כי הואיל ועבור המוסלמים הר הבית הנו "מסגד תפילה מוסלמי, בעוד שלגבי היהודים אין הוא אלא 'אתר היסטורי של זכר העבר', אין להפריע לערבים לנהוג בו כפי שהוא עתה."⁸ שר הביטחון הישראלי האמין כי יש לאפשר לאסלאם לבטא את ריבונותו הדתית על ההר – ריבונות דתית, להבדיל מריבונות לאומית; להשאיר את הסכסוך הערבי הישראלי במישור טריטוריאלי – לאומי; ולעקור ממנו את הפוטנציאל לסכסוך בין הדת היהודית לדת המוסלמית. במתן זכות ביקור ליהודים בהר הבית, ביקש דיין להקהות מעוצמתן של תביעות יהודיות לפולחן ולריבונות יהודית במקום. במתן ריבונות דתית למוסלמים על הר הבית, דיין האמין כי הוא מקהה מעוצמתו של האתר כמרכז לאומי פלסטיני.⁹

רכיבי הבסיס של הסטטוס קוו שדיין עיצב בהר הבית נשארו על כנם עד היום. למרות אין-ספור ניסיונות של יהודים להתפלל בהר הבית, המדינה דבקה עד היום באיסור על תפילת יהודים בהר. על פי חוק השמירה על המקומות הקדושים (תשכ"ז, 1967) שר הדתות רשאי אמנם להפעיל את סמכותו ולהתקין תקנות להסדרת תפילת יהודים ומוסלמים בהר, אולם הוא נמנע מלעשות זאת על פי הנחיית הממשלה. גם בג"ץ שעל שעריו התדפקו יהודים עשרות פעמים בבקשה לשנות מדיניות זו, כדי שיאפשר ליהודים להתפלל בקדוש שבמקומותיהם, גיבה את מדיניות הממשלה בעניין זה מטעמים של "שמירה על הסדר והביטחון הציבורי". בג"ץ קבע שזכות

7 במערת המכפלה חולקו האולמות ושעות התפילה בין היהודים לבין המוסלמים, והמקום משמש עד היום הן מסגד, הן מקום תפילה ועלייה לרגל ליהודים.

8 משה דיין, אבני דרך, עמ' 165, 498.

9 ראו פירוט נרחב על החלטתו של דיין, מניעה, ומשמעויותיה אצל נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 22-27.

התפילה אינה אכיפה ללא תקנות, וכי מימושה בלעדיהן טומן בחובו סכנה חמורה לשלום הציבור.¹⁰ בפסק דינו בעניין נאמני הר הבית נגד צחי הנגבי (השר לביטחון פנים באותה עת),¹¹ הבהיר בג"ץ כי לכל יהודי הזכות לעלות להר הבית, להתפלל עליו ולהתייחד עם בוראו. זהו חלק מחופש הפולחן הדתי; זהו חלק מחופש הביטוי. עם זאת, הזכות הזאת, כזכויות יסוד אחרות, איננה זכות מוחלטת, ובמקום שבו ההסתברות לפגיעה בשלום הציבור ואף בחיי אדם קרובה לוודאי – יש בה כדי להצדיק את הגבלת חופש הפולחן הדתי ואף את הגבלת חירות הביטוי.¹²

אפילו הממסד הרבני העניק לאורך שנים רבות הסכמה דה-פקטו למדיניות זו, מסיבותיו שלו – סיבות שמקורן בהלכה היהודית. בבסיס האיסור על יהודים להיכנס לתחומי הר הבית, עמד הסטטוס ההלכתי של היהודים בדורנו המוחזקים כ"טמאי מתים".¹³ כיום, בניגוד לעבר הקדום, אין אפשרות להיטהר מטומאה זאת. לא כל הרבנים סמכו את ידיהם על האיסור הזה, ובשנים האחרונות התרחב מאוד מעגל הרבנים ששינו את עמדתם והתירו ליהודים להיכנס להר. עם זאת, הרבנות הראשית לישראל, שהיא הגורם הממסדי ההלכתי המכריע, דבקה עד היום בעמדתה שיהודים אינם רשאים להיכנס לתחומי הר הבית.¹⁴ כך סבורים גם כמעט כל הפוסקים בעולם החרדי,¹⁵ וכך סבורים גם רבים מהפוסקים המרכזיים של עולם הציונות הדתית.

קונצנזוס רחב אף יותר מגולם בפסיקה ההלכתית הכמעט גורפת, שאין לבנות כיום את בית המקדש השלישי, שיהודים בתפילותיהם כמהים אליו. דעה זו משותפת לרבנים שמתירים כיום כניסה להר הבית, ולרבנים

10 פסק דין של בית המשפט המחוזי בירושלים מיום 30.6.1976. בתוך: שמואל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, מכון ירושלים והד ארצי, ירושלים, 2000, עמ' 7-36, 266.

11 בג"ץ 3641/03. פסק דין מיום 28.4.03.

12 מובא בתוך: שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, כרטא, ירושלים, 2006, עמ' 501.

13 על פי ההלכה, טמא מת הוא מי שבא במגע עם נפטרים או עם אנשים ששהו במחיצתם של נפטרים. בתקופת המקדש היה אפשר להיטהר מטומאת המת באמצעות אפר של פרה אדומה מהול במים מיוחדים שהוזלפו על הטמאים. כיום, אפשרות הלכתית זו אינה קיימת.

14 על פי הפסיקה ההלכתית שאוסרת כניסת יהודים להר הבית, העונש על הפרת האיסור הוא 'כרת' – מוות בידי שמים.

15 למשל ראש מועצת חכמי התורה של ש"ס, הרב עובדיה יוסף, ומי שמקובל כגדול הפוסקים בעולם החרדי, הרב יוסף שלום אלישיב.

שאוסרים זאת. הרבנים פוסלים זאת קטגורית גם כאשר ההצעה נוגעת לבניין המקדש במקום המסגדים, וגם כאשר מדובר באפשרות לבניין המקדש במתחם ההר ללא פגיעה במסגדים. אפשרות בניין המקדש נפסלת מכמה סיבות. המרכזיות שבהן הן אלה:

- א. ההבנה שבניית בית המקדש תתאפשר רק כאשר יגיע המשיח.
- ב. רבים סבורים שבית המקדש השלישי לא ייבנה בידי אדם, אלא יירד מוכן מהשמים.
- ג. רבים עוד יותר סבורים כי דורנו אינו ניחן ברמה מספקת של רוחניות, טוהר ובשלות, כדי שיהיה ראוי למקדש.
- ד. המכשול ההלכתי שמונע כניסת יהודים להר, והיעדרה של 'הפרה האדומה' שאפרה, על פי המקורות היהודיים, שימש לטיהור יהודים טמאי מתים בימים עברו.
- ה. החשש מעימות בין-דתי בין האסלאם לבין היהדות ופגיעה ביהודים ובמטרות יהודיות דתיות בכל רחבי העולם.¹⁶

דומה כי את הגיונם של רבים מפוסקי ההלכה לאורך השנים ביחס להר הבית תמצת המשנה לנשיא בית המשפט העליון מנחם אלון, בפסק דינו בעניין נאמני הר הבית¹⁷ נגד היועץ המשפטי לממשלה. אלון הסביר כי "גישה מיוחדת זו בעולמה של יהדות, שככל שהמקום והעניין מקודשים יותר, חלה חובה מיוחדת שלא להתקרב אליו ולהתהלך במחיצתו, אין בה משום ריחוק והתרחקות אלא יש בה משום קרבה והערכה". הוא אף ציטט דברים ברוח זו מפיו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, שדן רבות בנושא המקדש והר הבית.¹⁸ דברים דומים כתב בדורנו גם הרב שלמה אבינר, ראש ישיבת עטרת כהנים, בספרו 'שלהבתיה': "בעלותנו ושייכותנו מתגלות בכך שאיננו נוגעים במקום זה וגאוננו הלאומי מתבלט בכך שאנו מראים

16 שיקול זה זהה לשיקול של משה דיין, אך כאן הוא מגיע מנקודת מבט הלכתית. ראה נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 72, 71.

17 תנועת נאמני הר הבית הוקמה לאחר מלחמת ששת הימים במטרה לממש את זכות התפילה היהודית בהר ולחזק את סממני הריבונות הישראלית בו. הדמות הבולטת בתנועה זה שנים רבות הוא גרשון סלומון.

18 בג"צ 4185/90 פד"י מ"ז (5) 221, 261 מול האותיות א-ב. מובא אצל שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, עמ' 119.

יהודי דע העשנור והזהר!

כבר מנזי וגמור מפי רבותינו מקדמת דנא מרן הגרש"ס
ומרן הגר"ח זאננפעלד ובית דינם ועד לזמנינו אנו.
שיבדלחט"א

שהנכנס בהר הבית בזמן הזה
הרי הוא עובר
על איסור כרת וחל

ואנו מזהירים את אלו המסרסים לדבר עבירה החוטאים
ומחסימים תמימים וחזעי לבב, אם לא יחדלו
מעשיהם הנלוזים נפרסם שמים
ברבים ויתגלה קלונם לדראון עולם

ראו הזהרנוכם!

ערש"ק לסדר „את משכן ה' מא וכו'”

ונזכה במהרה רידן להגלות נגזות כבוד ה' על הר ציון בביגוא"צ בב"א

היהדות החרדית

רוב הפוסקים החרדים והדתיים לאומיים אסרו על כניסת יהודים להר הבית והדבר הקל על
הממשלה לאכוף את איסור תפילת היהודים בהר. בתמונה: כרוז שנתלה בירושלים מזהיר
הלכתית מפני כניסה להר הבית.

לעולם כולו: יש מקום בו איננו נכנסים... אין המרחק מפריד. אדרבא – הוא מחבר.¹⁹

לעומת זאת מבטא הרב יובל שרלו, ראש ישיבת ההסדר בפתח תקווה ומהמרכזיים שבין רבני הציונות הדתית, עמדה מורכבת יותר. שרלו, כמו עוד מאות רבנים ציוניים תובע לאשר תפילת יהודים בהר,²⁰ אך אינו מעלה על דעתו פגיעה כלשהי במסגדים. הוא מכיר בערכו של הר הבית ואינו מוכן לוותר על הזיקה היהודית אליו, אך מנגד מכיר גם במגבלות השונות, בדרך למימוש מלא של הזיקה הזאת. שרלו מצדד בלימוד ענייני הקודש והמקדש ואף ב"הטמעת התחושה המתמדת של החסר לנו", אך מדגיש ש"בניין המקדש מתחיל במקום אחר", בבחינת "בלבבי מקדש אבנה, מקום של עשיית צדק, צדקה, מוסר ומשפט בין אדם לחברו ותיקון עולם וחברה."²¹ עם השנים דבקה מדינת ישראל – בעיקר בהשפעת מנגנוני הביטחון שלה, השב"כ והמשטרה, בסטטוס קוו של דיין. יתרה מזאת: היא אף יזמה או השלימה עם שני שינויים מרכזיים שחלו בהר, לטובת הצד המוסלמי:

א. בניגוד להחלטה המקורית של דיין, כבר שנים רבות שהמשטרה אינה מאפשרת כניסה חופשית של יהודים להר, גם לצורך ביקורים. היא מגבילה את מספר היהודים – בעיקר יהודים דתיים שנכנסים להר. רק כמה עשרות יהודים דתיים רשאים לשהות בהר יחדיו, והם מלווים על ידי שומרי ואקף ושוטרים שפוקחים עליהם עין, בודקים בכליהם כדי לוודא שלא "הגניבו" להר טלית, תפילין או סידור, ומשגיחים ששפתותיהם אינן ממלמלות תפילה.²² רק לאחר יציאתם ממנו מתאפשרת כניסתם של כמה עשרות נוספים. גם שעות הכניסה של יהודים להר מוגבלות ומצומצמות, ובשעות מהומות ומתח נסגר ההר בפניהם.²³

19 הרב שלמה אבינר, שלהבתיה – פרקי קודש ומקדש, הוצאת המחבר, ירושלים תש"ם, עמ' 29. מובא אצל שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 119.

20 נדב שרגאי, 'מה רוצה השב"כ מגומא', עיתון 'ישראל היום', 11.12.09.

21 הרב יובל שרלו, 'המוסר והמקדש' בתוך: שבתון, עלון למשפחה היהודית, גיליון 73, 13.7.04.

22 שומרי הוואקף מנעו בעבר גם מנוצרים להכניס להר כתבי קודש נוצריים או צלבים.

23 לדברי המשטרה, מדיניות זו נובעת מהחשש שהמוסלמים יפרשו ביקורים המוניים של יהודים בהר הבית כפרובוקציה והדבר יגרור אחריו מעשי אלימות.

ב. בהר הבית הוכשרו באמצע שנות ה-90 של המאה ה-20 שני חללים תת-קרקעיים גדולים שהרחיבו מאוד את שטחי התפילה של המוסלמים במקום – החלל התת-קרקעי בפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית המכונה אורוות שלמה (בפי המוסלמים: מסגד אל-מרוואני) והחלל מתחת למסגד אל-אקצא המכונה אל-אקצא הקדום.

גם הפיקוח הארכיאולוגי בהר הבית נעשה תחת מגבלות קשות. המגבלות נובעות מעמדת הוואקף, כי הוא הריבון, השליט והמחליט במקום. ישראל מתחשבת ומגלה הבנה לעמדה זו, אף שבאופן רשמי – אינה מסכימה לה. כך למשל, היו שנים שבהן הפיקוח הארכיאולוגי כלל לא התאפשר. עבודות שיקום, שיפוץ ובינוי במקום מתבצעות לא פעם (בתיאום עם ממשלת ישראל) על ידי ממשלות וגופים זרים, כמו ירדן או מצרים, ומדינת ישראל מהלכת במקום על 'קצות האצבעות'. בהסכם השלום עם ירדן, ממשלת ישראל אף הכירה במעמדה הבכיר העתידי של ירדן בכל הנוגע למקומות הקדושים למוסלמים בירושלים הכוללים את הר הבית (אל-חרם אל-שריף), בשלב שבו ייחתמו הסכמי שלום והסדרי קבע עם שאר העולם הערבי.

העובדה שהמדיניות הרשמית והמעשית של מדינת ישראל כפי שהיא מגולמת בהחלטות מועצת הרבנות הראשית, בהחלטות ממשלה ובהחלטות בג"ץ, משאירה את ניהול הר הבית בידי אנשי הוואקף המוסלמי, אינה מוכרת בעולם המוסלמי של ימינו. להפך: פעילותם של גורמים יהודיים לא ממשלתיים ולא מרכזיים, חלקם קיצוניים ושוליים, לחידוש מיידי של עבודת המקדש ואף להריסת המסגדים, מוצגת על ידי גורמים פלסטיניים ומוסלמיים כאילו היא המשקפת את העמדה הרשמית והמעשית של מדינת ישראל.²⁴

המציאות, כידוע, שונה. מדינת ישראל פועלת לסיכול תכניות שכאלה. עם השנים ניסו גורמים קיצוניים יהודיים (לא ממשלתיים) לפגוע בהר ובמסגדיו, וקיצונים מוסלמים עשו בו שימוש לצורכי טרור והסתה. הניסיונות הללו נבלמו ביד ברזל על ידי רשויות הביטחון הישראליות: המשטרה, השב"כ והמוסד. תחום זה של האחריות הביטחונית הכוללת על

24 נמרוד לוז, אחרם אלשריף בשיח הציבור הערבי פלסטיני בישראל: זהות, זיכרון וקולקטיבי ודרכי הבניה, מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, דצמבר 2004, עמ' 42-45.

המקום, הוא התחום היחיד שמדינת ישראל הותירה בידיה באופן בלעדי בהר הבית.²⁵ למרות זאת, כל מפתחות שערי מתחם הר הבית, למעט שער המוגרבים (במערבו), מצויים בלעדית בידי הוואקף. רק את מפתחות שער המוגרבים מחזיקים במשותף ישראל והוואקף.²⁶

ישראל גם חוקקה ב-1967 את חוק השמירה על המקומות הקדושים. החוק קובע כי מקומות אלו יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת, ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אליהם, או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות. העונשים שנקבעו לעוברי העברות חמורים: שבע שנות מאסר למי שמחלל מקום קדוש, ומאסר של חמש שנים ל"עושה דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם, או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות".²⁷

על רקע כל אלה, הטענה שהמדינה ומוסדותיה קשרו מזימה שנועדה למוטט את מסגדי הר הבית, כדי להקים תחתיהם את בית המקדש השלישי, אבסורדית ומופרכת. מדינת ישראל דבקה אמנם במורשת היהודית, מכבדת את ההיסטוריה היהודית ורואה עצמה מחויבת לשורשיה הקדומים שבמרכזם הר הבית והמקדש, אולם בכל הנוגע להר הבית – מדובר במורשת ערכית ורוחנית ולא במורשת מעשית; בזיקה עמוקה ומחויבות אך רק במישור התודעתי. במקביל, עושה מדינת ישראל כמעט הכול, הן בפה והן במעשה, כדי להבהיר שפניה אינן לבניית המקדש השלישי או להחרבת מסגדי הר הבית. כל זה אינו מפריע לעלילת 'אל-אקצא בסכנה' שפנים רבות לה, להתפתח ולקנות לה אחיזה בדמיונם ובלבותיהם של עשרות מיליוני מוסלמים.

25 הרחבה על פעילות זאת מול ניסיונות שונים לפגיעה בהר, ראו: נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 85-133.

26 אצל כל צד מצוי העתק של המפתח.

27 חוק השמירה על המקומות הקדושים תשכ"ז-1967. פרסום ס"ח תשכ"ז מס' 499 מיום 28.6.1967, עמ' 75.

פרק ג

הוגה עלילת 'אל-אקצא בסכנה' – 'המופתי הגדול', 'חאג' אמין אל-חוסייני

אביה מולידה של עלילת 'אל-אקצא בסכנה', הראשון בעת החדשה שטען כי היהודים זוממים למוטט את מסגד אל-אקצא כדי לבנות תחתיו את בית המקדש השלישי, היה 'המופתי הגדול', 'חאג' אמין אל-חוסייני,¹ שמת ב-1974. הוא חי שלושת רבעי מאה, ועיקר פועלו השפיע על קורות המחצית הראשונה של המאה העשרים בארץ ישראל. עם זאת, חייו ומשנתו רלוונטיים גם היום, מכיוון שבכל הקשור למסגדי הר הבית ולעלילת 'אל-אקצא בסכנה' – יורשיו, ובהם יו"ר אש"ף והרשות הפלסטינית יאסר ערפאת, וראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית, שיח' ראאד סלאח, הפכו בפועל לממשיכי דרכו.

חוסייני נולד בירושלים בסוף המאה ה-19. הוא היה בנו של מופתי ירושלים באותם הימים, טאהר אל-חוסייני, שנודע כאחד ממתנגדיה המובהקים של הציונות. משפחת החוסיינים הירושלמית מייחסת את

1 על תולדות המופתי ראו: יהושע פורת, ממהומות למרידה, 1929-1939, עם עובד, תל אביב, 1978; יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הפלסטינית 1918-1929, עם עובד, תל אביב, 1976; צבי אל פלג, המופתי הגדול, משרד הבטחון, תל אביב, 1989; יעל אדמוני, 'אש"ף מחק אותו', כתבה וראיון עם צבי אל פלג, עיתון 'ירושלים' 24.3.1989; חביב כנען, סדרת כתבות בעיתון 'הארץ' מנובמבר 1969 על האצולה הערבית; וכן שורת מסמכים שנלקחו מתיקי גנוז המדינה, רובם מתיקים שהוכנו במשרד החוץ כראיות למשפט אייכמן בשנת 1961: מכל 3017 תיקים 1א' ו-21א'.

מוצאה לחוסיין, בנם של החליף עלי ואשתו פאטמה, בת הנביא מוחמד. את חינוכו קיבל אמין אל-חוסייני במוסדות חינוך בירושלים. בגיל 17 נסע ללמוד באוניברסיטה המוסלמית אל-אזהר שבקהיר ושהה שם שנתיים. אז גם הגיע לראשונה למכה וזכה בתואר חאג'. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה התגייס לצבא העות'מאני, אך אחרי שנתיים חלה בדיזנטריה ושב לירושלים. לתפקיד הציבורי הראשון שלו התמנה ב-1918, כאשר התקבל לעבודה במשרד המושל הצבאי הבריטי של ירושלים. כעבור שנה השתלב אל-חוסייני בתפקיד זוטרי במחלקת הביטחון הבריטית בדמשק. שם החל להתקרב לחוגים הלאומיים בחצרו של האמיר פייסל בן חוסיין ונטל חלק פעיל בהבאת הנציגים מ'חבל פלסטיין' לקונגרס הכלל סורי, שנערך ביולי 1919. כבר אז ערבב עבודה חינוכית, פעילות פוליטית ופעילות דתית. כששב מדמשק השתלב אל-חוסייני בפעילות אחת מהאגודות הנוצריות – מוסלמיות שפעלו אז בארץ. המכנה המשותף לכולן היה ההתנגדות העזה לצינונות ולעלייה היהודית והשאפה להתקרבות לסוריה. האירוע המשמעותי הראשון שאל-חוסייני נטל בו חלק היה אירוע אלים במיוחד.

באפריל 1920, בתום חגיגות נבי מוסא,² כשאלפי מוסלמים שבו בתהלוכה מנבי מוסא לירושלים, שלהב אל-חוסייני את ההמונים. התהלוכה הידרדרה לאלימות קשה, ובדרך נרצחו חמישה יהודים ו-211 נפצעו.³ מי שניצח על התהלוכה עצמה היה אחיו החורג של אמין אל-חוסייני, המופתי כאמל אל-חוסייני, שבניגוד לאמין ניסה (ללא הצלחה) להרגיע את הרוחות. הבריטים הוציאו צו מעצר נגד אמין אל-חוסייני, שברח לעבר הירדן ומשם לדמשק. בהיעדרו גזר עליו בית דין צבאי 10 שנות מאסר. חמישה חודשים אחר כך, כשלתפקיד הנציב העליון נכנס סר הרברט סמואל, זכה חאג' אמין הגולה בחנינה.

כששב חאג' אמין לירושלים הוא התקבל על ידי ערביי העיר כגיבור, וכמי שהעז למרוד בבריטים ולהילחם ביהודים. עם פטירת אחיו החורג, המופתי כאמל אל-חוסייני, התמודד חאג' אמין על הירושה. תחילה, הפסיד

2 בחגיגות נבי מוסא פוקדים אלפי עולי רגל מוסלמים את המסגד שבו קבור על פי המסורת המוסלמית משה רבנו, מן הנביאים שקדמו למוחמד על פי האסלאם. מסגד נבי מוסא ממוקם במדבר יהודה, כעשרים קילומטרים מזרחית לירושלים.

3 להרחבה ראו: צבי אל פלג, המופתי הגדול, עמ' 12.

למתמודדים בעלי השכלה דתית מוסלמית גבוהה משלו, אך הוא ומשפחתו סירבו לקבל את הדין. הם הפעילו מערכת לחצים כבדה, מלווה בפרסומים ומחאות פומביות, ובסופו של דבר נמסר המינוי לחאג' אמין בעת שמלאו לו 26 שנים בלבד. שנתיים אחר כך הוקמה המועצה המוסלמית העליונה, ואל-חוסייני נבחר לעמוד בראשה.

עתה, משהחזיק בידי את שתי המשרות הדתיות הבכירות, החל אל-חוסייני במבצע שיפוץ כיפת הסלע ומסגד אל-אקצא שבהר הבית. הדבר העצים עוד יותר את כוחו ואת הפופולריות שלו בקרב המוסלמים בארץ ובעולם. בשני המסגדים שררו אמנם הזנחה ועזובה, והשיפוץ היה חיוני, אבל המשימה הזאת, שחוסייני דאג שתקבל הדים ופרסום רב, היתה בעבורו אמצעי להשגת מטרות נוספות: מעמד אישי רם בעולם המוסלמי, רתימת המדינות המוסלמיות למאבק הלאומי של הפלסטינים, והפניית תשומת לבם של מיליוני מוסלמים ברחבי העולם לקודשי האסלאם בירושלים ובהר הבית.⁴

עד סוף שנת 1924 נאספו כ-90 אלף לירות שטרלינג לצורכי השיפוץ, וכדי להגדיל את הרושם על קהל היעד שלהם ולגייס עוד כספים, נשאו עמם שליחיו של אל-חוסייני "הוכחות" לסכנה הנשקפת מהיהודים למסגדי הר הבית. ההוכחות לכאורה היו עלונים לגיוס תרומות מטעם מוסדות תורה יהודיים בירושלים (למשל ישיבת תורת חיים) וחומרי תעמולה של גופים ציוניים שונים, שבהם הופיעו ציורים של מסגד אל-אקצא ו/או כיפת הסלע, כשהם מעוטרים בסמלים יהודיים, בעיקר מגיני דוד.⁵ חומרי התעמולה הללו שימשו את מנהלי המוסדות היהודיים בארץ, אצל נדבנים יהודים בחו"ל, כדי לגייס כספים למוסדותיהם. לשווא הסבירו ראשי היישוב שמדובר בחומרים שכל מטרתם התרמה, וכי זה הוא הנוהג כבר עשרות רבות של שנים. גם הקישוט היהודי המסורתי 'מזרח', שבו שולבה תמונת הר הבית ומסגדיו – קישוט שנתלה בבתי יהודים רבים בארץ ובחו"ל כבר מאות בשנים, כדי לסמן את כיוון התפילה לירושלים, שימש את אל-חוסייני וחבורתו לצורכי הסתה נגד היהודים והתנועה הציונית. הם דבקו בטענתם שהיהודים זוממים להחריב את המסגדים ולבנות תחתיהם את

4 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 263, 6-265, וכן צבי אל פלג, שם, עמ' 20, 21.

5 צבי אל פלג, מנקודת ראותו של המופתי, מאמרי חאג' אמין אל-חוסייני מתורגמים ומבוארים, מרכז משה דיין והאוניברסיטה העברית, ת"א, 1995, עמ' 157, 158.

בית המקדש.⁶ חוסייני עצמו גרס ש"הציונות הינה רעיון יהודי דתי ומדיני כאחד", וכי בין מטרותיה: "בנייתו מחדש של המקדש הקרוי מקדש שלמה במקום מסגד אל-אקצא המבורך וקיום הפולחן הדתי בו".⁷

כשניגש אל-חוסייני לשיפוץ מסגדי הר הבית התבררה מידת הזנחתם. מורשת העות'מאנים בכל הקשור לשימורם ולאחזקתם של שני בתי התפילה המוסלמיים על הר הבית היתה עלובה. מאז תבוסת הצלבנים והשינויים שביצע במקום צלאח אל-דין חלפו למעלה מ-700 שנה. גם רעידת האדמה שפקדה את ירושלים ב-1927 פגעה במקום. אל-חוסייני הורה להרוס את כל קירות האורך והארקדות בצדו המזרחי של מסגד אל-אקצא. העמודים הישנים הוסרו ובמקומם הובאו עמודי שיש לבנים מאיטליה. התקרות שוחזרו בסגנון מוסלמי עתיק, ועשרות שטיחים מתנת מלך מרוקו נפרשו במרבית חלקי המסגד. אחזקת 'אל-חרם אל-שריף' השתפרה פלאים, ובשטחו הוקמו מוזיאון לתולדות האסלאם וספרייה לענייני דת.⁸

אל-חוסייני פעל במקביל בשתי דרכים. ידו האחת שיפצה את המסגדים ורוממה את מעמדם ולצדם את מעמדו שלו. ידו השנייה עסקה כל העת בהסתה וגם בשקרים ברורים נגד היהודים. אל-חוסייני השתמש במאבקם של היהודים להבטחת זכות התפילה שלהם בכותל המערבי ולשיפור מעמדם ברחבת התפילה הצרה של הכותל, כדי להסית נגדם ולהאשימם בכוונה מרחיקת לכת פי כמה: החרבת המסגדים ובניין בית המקדש השלישי תחתיהם.

מן המפורסמות הוא שיהודים התפללו למרגלות הכותל המערבי של מתחם הר הבית מאות בשנים. הם ראו ורואים בו עד היום את השריד האחרון של בית המקדש, גם אם מבחינה היסטורית מדובר בקיר המתחם ולא בקיר המקדש עצמו שהיה בתוך המתחם.⁹ על רקע זה הם אף ניסו

6 ראו בהרחבה: נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 263-267.

7 צבי אל פלג. מנקודת ראותו של מופתי. עמ' 101.

8 שם.

9 הנוסע מבורדו שביקר בארץ בשנת 333 מדבר אמנם על 'אבן נקובה' שיהודים התפללו וקוננו לידה אולם מקומה אינה ברור. לצד ההנחה שמדובר בכותל המערבי, יש החולקים על כך ומצביעים בהקשר זה דווקא על הפינה הדרומית-מזרחית של חומות הר הבית הנצפית מהר הזיתים, שיהודים פקדו במשך דורות רבים. ראו: מאיר בן דב, מרדכי נאור וזאב ענר, הכותל, משרד הבטחון, תל אביב, 1981, עמ' 61. מדרש שמות רבה קובע בשמו של רב אחא במאה הרביעית: "לעולם אין השכינה זזה מכותל

לרכוש את רחבת התפילה הצרה שלמרגלות הכותל המערבי. בין העמים הוא מכונה 'כותל הדמעות היהודי' – שם שמעיד כמאה עדים על שיוכו. מאז המאה ה-12 לפחות פקדו יהודים את הכותל המערבי והתפללו למרגלותיו.¹⁰ במאה ה-16, כפי הנראה, החלה התפילה הסדירה באזור הרחבה המוכרת היום, והכותל התמסד כמקום השני בקדושתו ליהודים אחרי הר הבית. במאה ה-16 הכיר בכך גם הסולטאן העות'מאני סולימאן המחוקק (הידוע גם בכינויו 'המפואר'), שהעניק ליהודים פירמאן, כלומר רישיון, המכיר בזכותם להתפלל במקום.¹¹

קודם שניגש בקצרה לתיאור השתלשלות האירועים שהובילו להחרפת הסכסוך על הכותל ולפרוץ מאורעות תרפ"ט, נקדים מילים אחדות על השתלשלות תהליך אחר – נדידת הקדושה שהמוסלמים ייחסו לשניים מכותלי הר הבית אל הכותל המערבי דווקא. הקוראן מספר בסורה (פרק) 17 פסוק 1 על מסע לילי שבמהלכו מובא מוחמד מן המסגד הקדוש (כפי הנראה מכה) אל המסגד הקיצון שזיהויו אינו מוכר. בחלק מן המסורות המוסלמיות שנמסרו בעל פה זוהה המסגד הקיצון עם הר הבית שבירושלים. המסורות הללו מספרות כי מוחמד הגיע לירושלים על גבה של בהמה מעופפת מופלאה בשם אל-בוראק, וכשהגיע להור קשר אותה ואז עלה מהסלע הקדוש שבהר אל השמים.

עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ, חוקר המקומות הקדושים בארץ ישראל, מצא כי עד המאה ה-11 נחלקו המלומדים המוסלמים בדבר מקום קשירת בהמתו המופלאה של הנביא מוחמד והצביעו על מקומות שונים ברחבי אל-חרם אל-שריף.¹² חלק מהם זיהה את מקום כניסתו של מוחמד לחרם ומקום קשירת אל-בוראק בכותל המזרחי. אחרים הצביעו על הכותל הדרומי, אך איש לא הצביע על הכותל המערבי כמקום קשירת 'אל בוראק'. במאה ה-17 היה מקובל לזהות את מקום קשירת אל-בוראק סמוך לפינה

המערבי" (שמות רבה, פרשה ב, ב). ר' אחא התכוון לכותל המערבי של המקדש עצמו, אך כיוון שזה נהרס ואילו קיר התמך המערבי נותר על תלו, נתקבלה במשך השנים המסורת שמקדשת את הכותל המערבי שמקודש ליהודים. ראו לעניין זה: מאיר בן דב ואחרים, שם, עמ' 61, 62.

10 שם. עמ' 62.

11 שמואל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 109; מאיר בן דב ואחרים, שם, עמ' 33, 56-57, 62.

12 שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 109.

הדרומית-מערבית של מתחם הר הבית. הארכיאולוג מאיר בן דב סבור כי ראשית המסורות המוסלמיות שמזהות את מקום קשירת אל-בוראק עם הכותל המערבי היא בסוף המאה ה-19,¹³ כאשר הכותל החל בהדרגה להפוך לסמל ההתחדשות של היישוב היהודי בארץ ישראל.¹⁴

שלא במקרה, כנראה, ראשית המאה ה-20, זמן לא רב אחר כך, היא המועד שבו היהודים החלו להביא עמם לרחבת התפילה ריהוט ותשמישי קדושה שונים: כיסאות, ספסלים, שולחנות וספרי תורה, ואף חידשו את הניסיונות לרכוש את הרחבה שהייתה בבעלות הוואקף. נראה אפוא שזיהויו של הכותל המערבי כמקום קשירת אל-בוראק בא כתגובה מוסלמית דתית-פוליטית, למה שהמוסלמים הגדירו כ"השתלטות היהודית על הכותל". באותה תקופה המוסלמים אף החלו להצביע על החדר התת-קרקעי שמתחת למסגד אל-בוראק מצדו הפנימי של הכותל המערבי, כמקום שאליו קשר מוחמד את אל-בוראק, ועל שער ברקלי, השער הנסתר שטמון מתחת לשער המוגרבים, כשער שדרכו נכנס מוחמד למתחם המקודש.

כאשר הוקמה מחיצה ליד הכותל (ספטמבר 1928), כדי להפריד בתפילה בין גברים ונשים (כמקובל ביהדות האורתודוקסית), וכאשר הובאו לרחבת התפילה ספסלים לישיבה ותשמישי קדושה, התכנסה המועצה המוסלמית העליונה וגייסה את המוסלמים "נגד שאיפות היהודים להשתלט על המקומות הקדושים לאסלאם".

כל הסברי הצד היהודי שאין בכוונתו להשתלט על קודשי האסלאם לא הועילו. בנובמבר 1928 פרסם הוועד הלאומי של יהודי ארץ ישראל מכתב גלוי אל ערביי הארץ שבו הכריז בין השאר:

"אנו מודיעים כאן, באמת ובתמים, שאין זה עולה על דעת שום איש מישראל לפגוע בזכויותיהם של המוסלמים על המקומות הקדושים להם. אולם על אחינו הערבים להכיר גם הם באותן הזכויות שיש

13 מאיר בן דב ואחרים, שם, עמ' 58. בן דב מבסס את קביעתו על מקורות מוסלמיים.

14 יצחק רייטר סבור כי מקום קשירת אל-בוראק נדד מהדרום למערב כתוצאה מאי בהירות במסורת המוסלמית שמתארת מעשה זה. המסורת מספרת שהמלאך גבריאל קשר את אל-בוראק "לפתח המסגד", כלומר לפתח המתחם, אך לא ברור היכן היה פתח זה, ובעבר הכניסה למתחם היתה גם מדרום וגם ממערב.

לישראל בארץ, על המקומות שלהם... כל ניסיון לתאר את רצון היהודים להתפלל במקום הקדוש הזה, ברחבת הכותל המערבי, בשלום, בדרך של כבוד ובלי מעצור, כהקמת בסיס אסטרטגי להתקפה נגד מסגדי המוסלמים, אינו אלא פרי דמיון כוזב או עלילת זדון. כוונתה של עלילה זו היא להכניס מהומה וערבוביה בלבבות ולעורר איבה ומדנים בין עמים אחרים.¹⁵

הכרוז לא זו בלבד שלא סייע, אלא גרם לאנשי המועצה המוסלמית להחריף עוד את הפרובוקציה. הם פרצו פתח בדרום רחבת הכותל כדי להפוך את רחבת התפילה של היהודים למקום מעבר לאנשים ולבהמות, ונקטו תחבולות שונות כדי להפריע לתפילת היהודים. על המערכה ניצח המופתי חאג' אמין. חלק מבתי השימוש של בתי שכונת המוגרבים שמחוץ לתחום רחבת התפילה נסמכו על הכותל ממש¹⁶ ומעת לעת נהגו המוסלמים לזהם את רחבת התפילה הצרה בצואה ולשפוך עליה פסולת וזבל. באייר תרפ"ט החלו המוסלמים בבתי המוגרבים סמוך לרחבת הכותל, לערוך טקסים קולניים שכללו צווחות, ריקודים ושירים לקול מצלתיים ותופים. הטקס המכונה 'דיכור' לא נערך עד אז במקום זה, והוא כוון ככוונה תחילה לשעה שבה מתפללים יהודים שוהים במקום.¹⁷

בראשית אוגוסט 1929 תקפו הערבים ופצעו יהודים שבאו להתפלל בכותל.¹⁸ בליל ט' באב של אותה שנה ארגנו תנועת בית"ר והיישוב היהודי בארץ עשרות אלפים בתהלוכה מרשימה אל הכותל המערבי. היה זה שיאה של המחאה, לנוכח ההתנכלויות הבלתי פוסקות לתפילת היהודים במקום, ולנוכח מסע ההסתה נגד היהודים בדבר כוונותיהם לכאורה להשתלט על הר הבית ומסגדיו. ההסתה הנמשכת, שאמין אל-חסייני נטל בה חלק מרכזי, הגיעה לשיאה בפרעות נרחבות ביהודים, שלימים זכו בכינוי: 'פרעות תרפ"ט'. שבוע לאחר תהלוכת ט' באב, יצא האות ממסגד אל-אקצא.

15 בן ציון דינור ואחרים, ספר תולדות ההגנה, מערכות – משרד הבטחון, תל אביב, 1971, חלק ראשון, עמ' 305-306.

16 משפט הכותל, דו"ח ועדת הכותל המערבי הבינלאומית, ת"א, 1931, עמ' 61; עוזי בנוימן, עיר ללא חומה, שוקן, ירושלים-ותל אביב, תשל"ג, עמ' 8-37; ברקוביץ, שם, עמ' 110; כך סיפר לי גם סבי, ר' שלמה זלמן שרגאי, שחי באותה התקופה.

17 ספר תולדות ההגנה, שם, עמ' 306; שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 110.

18 ראו בפירוט: ספר תולדות ההגנה, שם, עמ' 302-315.

המוני פלאחים מכפרי הסביבה התקבצו כשהם מצוידים באלות ובסכינים. ההמון הערבי המוסת התנפל על שכוונות יהודיות בירושלים, ומשם התפשטו הפרעות גם ליישובים יהודיים חקלאיים: מוצא, באר טוביה, חולדה, לריכוזים העירוניים היהודיים בחיפה ובתל אביב ולערים המעורבות חברון וצפת. ההתנפלויות ומעשי ההרס נמשכו שבוע ימים. 133 יהודים, מרביתם מצפת ומחברון, נטבחו למוות. 339 יהודים נפצעו. שמונה נקודות יישוב יהודיות נעזבו, והמאורעות נחרטו בזיכרון הקולקטיבי של יהודי ארץ ישראל כאסון נורא.¹⁹

ההיסטוריון פרופ' יהושע פורת קבע לימים, כי טיפוח המסגדים ופרשת הכותל המערבי שבאה בעקבותיו, היו גולת הכותרת בפעילותו של חאג' אמין אל-חסייני. "המסגדים שעל הר הבית הפכו לקראת 1929 לסמל המאבק בציונות. היה זה סמל קונקרטי ברור ומובן לכל, שהחליף סיסמאות לאומיות מופשטות של הגדרה עצמית. הודות למדיניות זו החלה בעיית ארץ ישראל לחרוג מגבולותיה הצרים של הארץ והפכה לבעיה כלל ערבית וכלל אסלאמית."²⁰ ואכן, התנהלותו של אל-חסייני לא היתה תוצר של אמונה דתית בלבד. אל-חסייני ארג וטווה את עלילת 'אל-אקצא בסכנה' כחלק מבניית האתוס הלאומי הפלסטיני, שבאותם ימים עדיין היה בחיתוליו. הוא זיהה את נקודות ההשקה והתחרות לכאורה על המקומות הקדושים לשתי הדתות, העצים אותן, והשתמש בהן כדלק על מדורה. ככל שלהבותיה גבהו היא שירתה טוב יותר את מטרותיו.

צבי אל פלג, חוקר תולדות חאג' אמין אל-חסייני שבדק את מאמריו וכתביו, מצא כי המקורות שבהם עשה חאג' אמין שימוש כדי להוכיח לכאורה את טענותיו בקשר למזימת היהודים, היו מופרכים מעיקרם. הוא זיהה שם בחירה סלקטיבית של ציטטות והוצאתן מהקשרן.²¹ אל פלג הצביע למשל על דברי המופתי הנסמכים על 'אנציקלופדיה בריטניקה'. המופתי נטל משם את המשפט: "היהודים שואפים... לבנות מחדש את המקדש ולכונן בשנית את מלכות דוד בירושלים, בראשות נסיך מבית דוד," ועשה בו שימוש מעוות. אל-חסייני הסתמך על הערך

19 זכרונות דוד בן גוריון. עם עובד, תל אביב, 1971, חלק א, עמ' 341-362; בן ציון דינור ואחרים, ספר תולדות ההגנה, שם, עמ' 302-315.

20 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 226.

21 צבי אל פלג, מנקודת ראותו של מופתי, עמ' 159-161.

'ציונות' במהדורת האנציקלופדיה משנת 1926. הוא לא ציין שהדברים נכתבו בקשר לדברי הנביאים, בבחינת חזון לאחרית הימים ולימות המשיח. הוא גם לא טרח להסביר כי ההיסטוריה של העם היהודי בארץ ישראל וקיומו של בית המקדש, אכן עומדים ברקע הציונות, אלא שמבשריה של התנועה הלאומית היהודית הזו שקמו בשלהי המאה ה-19, היו מנהיגים חילונים בעליל. התנועה הציונית היתה מדינית בשאיפותיה, באמצעיה ובמטרותיה, ומנהיגיה שאפו למצוא פתרון מדיני וטריטוריאלי ליהודים. בניית מקדש לא היתה חלק מפתרון זה על פי תפיסתם. באותו ערך גם נמסר שתיאודור הרצל חוזה מדינת היהודים גילה נכונות בשלבי פעילותו הראשונים לפתור את הבעיה היהודית במסגרת מדינית אוטונומית בכל מקום שהוא בעולם ולא דווקא בארץ ישראל. הדבר לא הפריע לחוסייני לתלות בציונות 'מזימות' להחרבת המסגדים ולהקמת המקדש.

גם 'ציטטות' אחרות שהביא המופתי, אותן ייחס לבן גוריון – עוותו על ידו. בן גוריון כתב כי "אמנם היהודים האדוקים מאמינים... שבית המקדש ייבנה שוב, אבל הדבר הזה ייעשה רק לאחר שיבוא משיח. זוהי אמונה דתית, והמאמינים בטוחים שדבר זה יקום בדרך נס על ידי שמים, שלא כדרך הטבע... ושום יהודי אינו מעלה על דעתו לנגוע בקודשי עמים אחרים."²² אל-חוסייני ידע היטב ששאיפת היהודים מוגבלת למימוש זכותם להתפלל ליד הכותל המערבי, אך הקפיד להעניק לשאיפה זאת פירוש מרחיב ומטעה, שלפיו פני היהודים להשתלטות על רחבת המסגדים ופגיעה בהם.

אל פלג שתרגם וביאר את מאמרי המופתי מצא כי נושא זה "המשיך לשמש את מכוונת התעמולה של המופתי גם בתקופות מאוחרות יותר ובעצם עד סוף ימיו." למרות זאת, אם בשנות ה-20 עמדו המסגדים המקודשים לאסלאם בירושלים והכותל במוקד הסכסוך היהודי-ערבי, הרי שבשנות ה-30 וה-40, כשגבר המאבק על עתידה המדיני של הארץ, שוב לא עמדו המקומות הקדושים במרכז של הסכסוך. אל פלג מציין שעד 1967 הנושא כמעט ונעלם מהטיעונים הפלסטיניים.²³

22 צבי אל פלג, שם, עמ' 160. מצוטט מתוך: דוד בן גוריון, פגישות עם מנהיגים ערבים, עם עובד וקרן הנגב, תל אביב, 1975, עמ' 34.

23 שם, עמ' 161.

המסכה הוסרה מעל פניו של המופתי, כשמעמדו החל דועך. בריחתו מהארץ ושיתוף הפעולה שלו עם הנאצים מעידים יותר מאלף עדים על מגמתו ודרכו, שעלילת 'אל אקצא בסכנה' השתלבה בהם. בקונגרס המוסלמי שהתקיים ב-1931 עדיין היה מעמדו של חאג' אמין איתן, ולמרות היריבויות הרבות בתוך המחנה הפלסטיני איש לא ערער על עליונותו. חמש שנים הצליח אל-חוסייני לשחק 'משחק כפול' – מצד אחד כבן שיח מתון לכאורה של שלטונות המנדט, ומצד שני, פנימה אל קהלו שלו, כלאומן ומתסיס, אלא שאז גילו הבריטים שחאג' אמין מקבל עזרה כספית – נשק והדרכה לצורך ניהול המרד שבו פתח ב-1936 – מאיטליה של מוסוליני ומגרמניה של היטלר. סבלנות הבריטים פקעה, ושוטרים נשלחו לאוסרו. הוא הצליח להימלט בלבוש אישה ליפו ומשם הגיע בסירה ללבנון,²⁴ שבה נעצר על ידי אנשי משמר החופים הצרפתי. אל-חוסייני קיבל שם מקלט אך הוגבל בתנועותיו.²⁵

עתה, לא היה צריך להסתיר עוד את דרכו. הוא פעל נגד צרפת בסוריה ונגד הבריטים בעיראק, ובשנות מלחמת העולם השנייה מצא מקלט בגרמניה, תוך שהוא משמש יועץ למפעילי מדיניות ההשמדה של יהודי אירופה. ביוגוסלוויה הקים אל-חוסייני דיוויזיה מוסלמית בשירות הס.ס.²⁶ מסמכים שנחשפו עם השנים שפכו אור חדש על עומק איבתו ליהודים. את אדולף אייכמן כינה "הטוב בידידי הערבים."²⁷ ב-28 בנובמבר 1941 נפגש עם הצורך הנאצי אדולף היטלר, ושמע ממנו כי "החליט למצוא פתרון לבעיה היהודית, בשלבים, צעד אחר צעד, ללא הפסקה."²⁸ בהודמנות אחרת בירר אפשרות להפציץ את תל אביב,²⁹ וב-1942 חתם על מכתב עם רשיד עלי אל-כילאני, ראש ממשלת עיראק, המביע תמיכה בגרמניה

24 יגאל איל, האינתיפאדה הראשונה, מערכות, תל אביב, 1998, עמ' 323; חביב כנען, 'החוסיינים – שבט שהתנפץ', עיתון 'הארץ', 16.11.1969.

25 יגאל איל, שם, עמ' 323.

26 חביב כנען. שם.

27 גנוז המדינה, מכל 3017 תיק א', שם: מתוך יומן המופתי 9.11.1944, תרגום מסמך 1306 על ידי משטרת ישראל במסגרת לשכה 06.

28 גנוז המדינה מכל 3149 תיק א'16. שם: מדברי היטלר בפגישה עם אל-חוסייני בברלין 28.11.1941.

29 דף מיומן אל חוסייני מיום 25.3.1944. גנוז המדינה מכל 3017, תיק א'1. תרגום מסמך 1305.

ושאיפה לחסל את הבית היהודי בפלסטין.³⁰ במהלך שהותו בגרמניה נשא דברים ברדיו ברלין ואמר: "הרגו את היהודים בכל מקום שתמצאום. הדבר נושא חן בעיני האלוהים, ההיסטוריה והדת."³¹

ב-1970 פרסם העיתונאי חביב כנען כי המופתי תכנן להקים משרפות ליהודים בעמק דותן. כנען ביסס את דבריו על עדותו של פאיז ביי אדריסי, בכיר הקצינים הערבים במשטרת המנדט ומפקד נפת הכפרים במחוז ירושלים, שסיפר לו כי 'חאג' אמין עמד להיכנס לירושלים בראש עוזריו, חיילי הלגיון הערבי שאורגן במסגרת הצבא הגרמני. תכניתו הגדולה היתה להקים בעמק דותן, בקרבת שכם, משרפות ענקיות, דוגמת אושוויץ, שאליהן עמדו להיות מובאים יהודי ארץ ישראל וכן יהודי עיראק, מצרים, תימן, סוריה, הלבנון ואפילו מצפון אפריקה, כדי להשמידם בשיטות ה.ס. שהופעלו במחנות ההשמדה באירופה.³² בימיה האחרונים של המלחמה נתפס אל-חוסייני בידי כוחות צרפתיים על אדמת גרמניה ונכלא בכלא פונטנבלו ליד פריז. הוא הוכרז כפושע מלחמה. ארצות ערב שדרשו לשחררו, ראו בו גיבור לאומי. לאחר שבועות אחדים של מעצר נחטף אל-חוסייני מהכלא, ולאחר המלחמה התגלה בשווייץ ועבר להתגורר במצרים.

בשנת 1954 שב לרגע המופתי חאג' אמין אל טענת 'אל-אקצא בסכנה', כנראה על רקע מגעים שהתנהלו באותה עת ליישובם מחדש של פליטים פלסטינים בארצות ערב וגישושים להסדרי קבע בין מדינות ערביות לבין מדינת ישראל. זו, מכל מקום, היתה 'שירת הברבור' שלו בעניין זה. ב-1966, שנה לפני שמדינת ישראל איחדה את שני חלקי ירושלים, הספיק אל-חוסייני לבקר בממלכת ירדן. הקמת אש"ף קירבה אותו אל יריביו ההיסטוריים בבית המלוכה ההאשמי. על פי אחת ההערכות קיווה אל-חוסייני לעמוד בראש האוטונומיה שחוסייין מלך ירדן הועיד לגדה המערבית, אבל ב-1974 מת אל-חוסייני בביירות. בקשתו היתה להיקבר בירושלים, אולם מדינת ישראל סירבה לאשר זאת.

30 מכתב השניים מיום 28.4.1942 (תרגום מסמך 1302 על ידי אנשי לשכה 06 של משטרת ישראל). גנון המדינה, מכל 3017, תיק א'1.

31 צבי אל פלג, המופתי הגדול, עמ' 171.

32 חביב כנען, 'המופתי תכנן משרפות ליהודים בעמק דותן', עיתון 'הארץ', 2.3.1970.

פרק ד

המוסלמים משכתבים את ההיסטוריה של ירושלים

מהרגע שבו אוחדה ירושלים ביוני 1967 וחלקה המזרחי עבר לשלטון ישראל, החלו הפלסטינים והערבים להציג את 'אל-חרם אל-שריף' כ'אל-אקצא שנפל בשבי היהודים', ומעמדו של ההר התעצם במדרג של הקדושה הדתית האסלאמית.¹ כל עוד שלט בירושלים ריבון מוסלמי, התרכזה המנהיגות הדתית של ערביי ארץ ישראל, ממקום מושבה שבהר הבית, במעשה הפולחן הדתי, ומיעטה לשרבב נימות פוליטיות בפעולותיה. נפילתה של ירושלים בידי שליטים לא מוסלמים, בין שהיו אלה הנוצרים הצלבנים בתחילת האלף השני לספירה, או היהודים בסוף אותו אלף, הקפיצה את ירושלים ממעמד של סמל דתי משני בחשיבותו למעמד של סמל לאומי דתי מן הדרגה הראשונה.²

ההיסטוריון והמזרחן פרופ' עמנואל סיון מציין בחיבורו 'מיתוסים פוליטיים ערביים' כי בתקופה המוקדמת של האסלאם לא יוחסה לירושלים קדושה מיוחדת. לדעת סיון "ניתן להוכיח עד כמה לא החשיב האסלאם את ירושלים בשנותיו הראשונות, על ידי העובדה כי ירושלים הייתה אחת הערים האחרונות שנכבשו בעת הפלישה לסוריה, אחרי מות מוחמד, ושכיבושה קשור בשמו של קצין זוטרי ולא – כפי שטוענות אגדות

1 יצחק רייטר, 'השלישי בקדושה, הראשון בפוליטיקה', שם עמ' 163.

2 עמנואל סיון, מיתוסים פוליטיים ערביים, ספריית אופקים, עם עובד, תל אביב, 1988, עמ' 102-103.

מאוחרות – בשמו של החליף עומר בכבודו ובעצמו. יתר על כן, העיר אף לא הפכה בירת הפרובינציה החדשה פלסטיין. אדוניה החדשים קראו לה איליא, גרסה ערבית של שמה הרומי, איליה קפיטולינה. העיר גם לא היתה מחוז פלסטיין. זו היתה בתחילה קיסריה ואחר כך רמלה.³

סיון מציין כי בעוד הרעיון של קדושת ירושלים נפוץ בשלהי המאה השביעית, בעיקר בזכותם של גורמים עממיים, הרי תחייתו באמצע המאה ה-12 ניזונה מלמעלה, מחוגי השלטון, תחילה על ידי זנגי, האמיר הטורקי של מדינת מוצול-חלב, שכבש את הנסיכות הצלבנית של אדסה שבצפון סוריה. אמיר זה היה הראשון בין שליטי זמנו שהכריז על ג'יהאד לחיסול כל הנוכחות הצלבנית במזרח. שחרור ירושלים הוצב כיעד עליון למערכה ואומץ כציר הברית של תעמולתו. בנו של זנגי, נור אדיין, המשיך בכך, ואחד ממשוררי החצר שלו כתב באחד משיריו:

"אמור לשליטים הכופרים למסור (לזנגי) לא רק
את אַדְסָה כי אם גם את שאר נחלותיהם.
כל האדמה הזאת לו היא.
אם כיבוש אַדְסָה הוא הים, הרי ירושלים
וממלכת הצלבנים בה, הם חופו."⁴

בימי צלאח אל-דין הועצמה עוד יותר מגמה זו, וכיפת הסלע תוארה כ"עולצת למשמע הבשורה כי הקוראן אשר נעדר ממנה עתיד לשוב."⁵ באיגרתו של הסולטאן המודיעה לכל נסיכי האסלאם על הניצחון בקרנות חטיין (4.7.1187) הוא הבטיח להטיל לאלתר מצור על ירושלים אשר "עלטת הכפירה אפפה אותה זמן כה רב ועוד מעט קט יזרח עליה שחר הגאולה."

תופעה דומה התרחשה כאמור לאחר 1967, אלא שהפעם – הביאו לכך "הכופרים היהודים", ולא "הכופרים הצלבנים". ירושלים, שמעמדה בימי ירדן עורער וירד פלאים על ידי שלטון המלוכה שם,⁶ שוב קפצה לפתע

3 שם, עמ' 90.

4 שם. עמ' 97.

5 שם. עמ' 102.

6 ראו בהרחבה: נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 43, 44.

במעלות הקדושה והחשיבות הפוליטית לאחר מלחמת ששת הימים. שירי געגועים וכיסופים לירושלים המוסלמית התפרסמו בעולם הערבי, וכמעט כל שליט ערבי המכבד את עצמו הקים ועדות מיוחדות לעניין ירושלים והר הבית.⁷ יחידות צבא, מחנות, בתי ספר, מועדונים, מחנות פליטים בגדה המערבית וכנסים, ועידות וועדות בחוץ לארץ נשאו עם השנים את השם אל-אקצא.

איחוד ירושלים תחת ריבונות ישראל ב-1967 גם העמיק באחת את האינטרס של שליטי ערב בירושלים בכלל, ובאל-חרם אל-שריף על צמד היכלי הקדושה שלו בפרט. כל מנהיג ערבי שכיבד ושמכבד את עצמו דאג לשזור בנאומיו מילות כיסופים למסגדים, "המחוללים על ידי היהודים" בהר הבית, ולהרים תרומות בעין יפה לשיפוץ המתחם ולאחזקתו. דריסת רגל כלשהי, ולו סמלית, בשטח המקודש התפרשה כסיוע למאבק הלאומי לשחרור האדמות הכבושות, אות וסימן לדבקות בו.⁸

מנקודת מבטן של מדינות ערב, הקשר עם הר הבית היה אקט של שותפות במאבק נגד ישראל והוכחה לנאמנות בלתי מסויגת למאבק הלאומי של הפלסטינים. בשנים הראשונות שלאחר מלחמת ששת הימים צצו במדינות ערב, כפטריות אחר הגשם, מאות גופים, מועצות וועדות לעניין ירושלים ואל-אקצא, שרבים מהם הוסיפו להתקיים שנים רבות אחר כך.

עשרות מיליוני תושבים במדינות ערב אווזים באסלאם ובלאומיותם הערבית כשהם כרוכים יחדיו. הם אינם מבדילים בהכרח בין זה לזו. הדבקות באסלאם היא לעתים קרובות הוכחה לדבקות במאבק הלאומי. השימוש בסמלים דתיים לצרכים פוליטיים ולאומיים אינו המצאה של האסלאם דווקא, אבל קשה לתאר את המאבק המתמשך של מדינות ערב בישראל, ללא הסמלים הדתיים שהזינו אותו, ובעוצמה רבה פי כמה – לאחר מלחמת ששת הימים, עם שלטון ישראל בירושלים ובהר הבית.

כבר בשמו של הפת"ח, הזרוע הצבאית של אש"ף לאורך שנים רבות, ניתן למצוא ביטוי לאתוס המוסלמי. פת"ח שהוא במהופך ראשי תיבות של תנועת השחרור הפלסטינית, מסמל את סורת אל-פתח היא הסורה (הפרק) ה-48 בקוראן, המהללת את הכיבוש של מכה בידי צבא הנביא מוחמד

7 שם, עמ' 261-271.

8 שם, עמ' 320, 321.

ומבטאת את ניצחון האסלאם באמצעות מלחמת הקודש – ג'יהאד. מאות עיתונים וביטאונים בכל רחבי העולם הערבי, בעלי גוונים אידיאולוגיים ואוריינטציות פוליטיות שונות בתכלית, שיבצו ומשבצים את תצלום כיפת הסלע בראש העמוד הראשון שלהם. אל-אקצא הפך למותג ולסמל לאומי. מבחינת אלו המתהדרים בו זו הוכחת נאמנות לקודשי האסלאם בירושלים, וגם מגן מוצלח מפני האשמות אפשריות של פלסטינים קיצונים על כך שאינם לאומיים מספיק. חוליות הטרור של הפת"ח נקראות גדודי אל-אקצא. פלוגת השוטרים הפלסטינית של הרשות הפלסטינית ביריחו ומחנה המשטרה שם קרויים פלוגת אל-אקצא ומחנה אל-אקצא. האינתיפאדה השנייה שפרצה בשנת 2000 נקראה אינתיפאדת אל-אקצא, והפסגה הערבית שכונסה לאחר שפרצה האינתיפאדה הזאת נקראה פסגת אל-אקצא.⁹ אפילו ערבים-נוצרים רואים במתחם מסגד אל-אקצא סמל לאומי.¹⁰

גם בספרות ובשירה המוסלמית זכתה ירושלים לעדנה מחודשת לאחר מלחמת ששת הימים. להצלחה מיוחדת זכה שירה של אום כולת'ום, הנערצת שבזמרות ערב, 'שלוש ערי הקודש'. בבית השלישי הנוגע לירושלים זרעה גם אום כולת'ום את הזרעים לעלילת 'אל-אקצא בסכנה', שעתידיה להתפתח בשנים שיבואו לממדים עמוקים ונרחבים:

"מן המקום ממנו עלה מוחמד בלילה לשמים,
מירושלים הטהורה והזכה
שומעת אנוכי... שוועה לעזרה
עדה אני כי האויבים שרפו
את המקום הקדוש מכול
ודרכו עליו ברגל גאווה.
שומעת אני את האבנים העצובות
מקוננות בחשכת הליל:
אבוי לירושלים הנתונה בידי התוקפן..."¹¹

9 שם, עמ' 320.

10 הדבר בא לידי ביטוי במהומות אוקטובר 2000 שבהן נטלו חלק ערביי ישראל מוסלמים ונוצרים. כמו כן ראו: נדב שרגאי, שם, עמ' 325.

11 שם, עמ' 321.

זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים שבו המוסלמים אל שמו המקורי של הר הבית בערבית: במקום להשתמש במונח אל-חרם אל-שריף, הם עברו להשתמש בשם הנזכר בקוראן: 'אל-מסג'ד אל-אקצא' (המסגד הקיצון). דרך זאת הקלה עליהם לשוות לכל נוכחות יהודית בתחומי האתר. ההתייחסות למסגד, ולהתייחס בהתאם לכל נוכחות יהודית בתחומי האתר. ההתייחסות אל כל רחבת ההר וכתליו ולא רק אל המסגדים כמקום קדוש, עיצבה מעתה גם את היחס לפעילות של כוחות הביטחון הישראליים בשטח ההר, לביקורי יהודים במקום, לניסיונות של יהודים להתפלל בשטח הר הבית, ולמעשה לכל נגיעה ישראלית בשטח המתחם ובכתליו.¹² מנקודת המבט המוסלמית, שלטון יהודי כשלעצמו, הוא שמטמא את מוסלמיותה של ירושלים, מחלל אותה, ולכן מראש אינו לגיטימי.

ב-1967, 46 שנה לאחר כינונה בפעם הראשונה על ידי חאג' אמין אל-חוסייני, ו-16 שנה לאחר שהשלטונות הירדנים פירקו אותה, הוקמה שוב המועצה המוסלמית העליונה, הפעם בידי מנהיג המרי נגד השלטון היהודי, השיח' אל-סאיה, שנבחר לעמוד בראשה. אל-סאיה, שבסופו של דבר גורש על ידי ישראל לירדן, הזכיר בהתבטאויותיו והנהגתו את המופתי אמין אל-חוסייני. גם הוא קנה את השכלתו הדתית באוניברסיטת אל-אזהר בקהיר ושב לירושלים. התקופה המשמעותית ביותר בחייו היתה תקופת פעילותו לצדו של אל-חוסייני עצמו. בסוף שנות ה-30 של המאה העשרים נכלא אל-סאיה בגלל פעילות מרדנית נגד בריטניה הגדולה בניצוחו של חאג' אמין, שעמו שיתף פעולה. כאשר רומם חאג' אמין את מעמדם של שני המסגדים בהר הבית והפך אותם מסמל דתי לסמל לאומי של מאבק בתנועה הציונית המתחדשת, סייע בעדו אל-סאיה. "הדת, החינוך והפוליטיקה" נהג השיח' לומר למקורביו, "ירדו כרוכים יחד משמים. בדרך זו הלך מוחמד ובדרך זו אמשך גם אני."¹³

אירועי חודש אוגוסט 1967 העמיקו את הממד הדתי במרי הערבי שפשט במזרח ירושלים. ניסיונותיו של הרב הצבאי הראשי, הרב שלמה גורן, לקיים תפילות של יהודים על הר הבית, ניסיונות שנבלמו על ידי הממשלה, הביאו את אנשי הדת המוסלמים, בראשות אל-סאיה, לפרסם

12 יצחק רייטר, מירושלים למכה וחזרה, מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים, 2005, עמ' 18-20.

13 נדב שרגאי, הר המריבה, 263.

ב-22 באוגוסט פסק הלכה, שהיווה את הבסיס שעליו תושלת בעתיד ואף תועצם ההתייחסות המוסלמית לנוכחות השלטונית הישראלית בירושלים בכלל ובהר הבית בפרט.

"לנוכח כוונת ישראל להרחיב את רחבת הכותל, תפילת הבריגדיר גורן והצהרת שר הדתות כי הר הבית הוא רכוש יהודי, בזכות כיבוש וקניין, יש להדגיש את העקרונות הבאים: 'מסגד אל-אקצא הוא הקיבלה הראשונה והמסגד השלישי בחשיבותו לאסלאם. המקום המקודש הנדון הוא כל שטח הר הבית, המסגד גופו, הקירות המקיפים את הרחבה, השערים, הרחבה, מבנה כיפת הסלע וכל השטחים הגובלים בו. מי שפוגע בקדושתו של שטח זה, פוגע בקדושת המסגד עצמו... זכות הבעלות על הסלע הקדוש... נקבעה על ידי מסורות וקביעות במשך מאות שנים, שבהן קיימו המוסלמים בידיהם זכויות אלו והן אינן ניתנות לערעור. אין לערער אחריהן לא בפני בית דין דתי ולא לפי חוק מקומי או בין-לאומי."¹⁴

על רקע פסק ההלכה הזה שפורסם בחודש אוגוסט 1967, נזכיר בקצרה כיצד הפכה ירושלים למקום השלישי בקדושתו באסלאם. בקוראן, אין ירושלים נזכרת כלל בשמה. הפרשנות המוסלמית הקדומה התלבטה בשאלת זיהויו של אל-אקצא (הקיצון, המרוחק ביותר), הנזכר בהקשר למסע הלילה של מוחמד (סורה 17 בקוראן). היו שהציעו כי הכוונה למסגד שמימי, אך אחרים הציעו כי מדובר בירושלים. לאחר בריחתו של מוחמד ממכה למדינה (בערבית: 'הג'רה') בשנת 622 הוא הורה למאמיניו, למשך תקופה קצרה של 16 חודש, לפנות בתפילתם לעיר ירושלים. בדרך זאת הוא קיווה לשכנע שבטים יהודיים בעיר להתאסלם. כאשר נוכח בכישלונו, נקבעה הקיבלה (כיוון התפילה) אל הכעבה שבמכה, מקום הולדתה של דת האסלאם, שלא הרחק ממנו חווה מוחמד את ההתגלות הראשונה שלו. כינויה של ירושלים במסורת המוסלמית נותר עם זאת 'הקיבלה הראשונה'. כבר ציינו כי אחד הביטויים המובהקים לחשיבות המועטה שייחסו המוסלמים לירושלים בראשית האסלאם, מגולם בעובדה שירושלים היתה אחת הערים האחרונות שהמוסלמים כבשו בסוריה לאחר מות מוחמד. היא נכבשה על ידי מפקד בדרגה לא גבוהה, ולא על ידי עומר, שהאגדות

14 מירון בנבנישתי, מול החומה הסגורה, וידנפלד וניקולסון, ירושלים, 1973, עמ' 239-240 (מצוטט משם וכן מחומר ארכיוני שהותיר אחריו דוד פרחי, יועצו של שר הביטחון משה דיין באותה עת, שיעץ לדיין בעניין הסטטוס קוו בהר הבית).

המאוחרות ייחסו לו את כיבושה. העיר נקראה כאמור בראשית הכיבוש המוסלמי בשם הרומאי איליא ולא בית אל-מקדס (בית המקדש). אחר כך, לאורך מאות בשנים היא מוזכרת בכתבים ובמקורות מוסלמיים כבית אל-מקדס, אך רק במחצית השנייה של המאה ה-20 השתרש השם בית אל-מקדס בפיהם של מאמינים מוסלמים.¹⁵

במסורת המוסלמית היתה ירושלים שלישית במעלה ובחשיבות אחרי מכה ואחרי מדינה, שאליה היגרו מוחמד ואנשיו, ובה קיבלו מקלט מרדיפות שהתנהלו אחריהם במכה.¹⁶ על מכה, מדינה וירושלים נאמר במסורת המוסלמית: "תפילה אחת במכה שקולה כנגד עשרת אלפים תפילות. תפילה במדינה שקולה כנגד אלף תפילות ותפילה בירושלים שקולה כנגד 500 תפילות."¹⁷ העלייה למכה מקנה מעמד מיוחד לחוגגים הזוכים בתואר חאג'. העלייה לרגל לירושלים לעומת זאת נחשבת כזיארה, שמשמעה עלייה לרגל הנחשבת פחות, שהמוסלמים מבצעים לאתרים שאינם הכעבה במכה. למרות זאת יש לירושלים מקום מרכזי בתפיסה המוסלמית של עידן קץ הימים. חוקר הדתות, פרופ' צבי ורבלובסקי העיר לעניין זה: "אין טיסות ישירות ממכה לשמים. אתה חייב לעשות נחיתת ביניים בירושלים."¹⁸ לפי אחת המסורות המוסלמיות עתידה הכעבה, היא האבן השחורה שבמכה, לעבור לירושלים ולהיקבע בה באחרית הימים.

בסוף המאה השביעית, בשנת 691, כ-60 שנה לאחר שירושלים נכבשה על ידי הערבים, הקים החליף האומיי עבד אל-מלכ את מבנה כיפת הסלע.¹⁹ עיקר מעשה ההיכל המפואר נועד לדעת רבים, להנציח

15 להרחבה והעמקה על קדושת ירושלים במסורת האסלאם ראו: עמנואל סיון, שם, עמ' 89-90; חוה לצרוס יפה, 'קדושת ירושלים במסורת האסלאם', אלי שאלתיאל (עורך), פרקים בתולדות ירושלים בזמן החדש, ספר זיכרון ליעקב הרצוג, יד בן צבי ומשרד הבטחון, ירושלים, תשמ"א.

16 ברנרד לואיס, הערבים בהסטוריה, דביר, תל אביב, 1995, עמ' 46.

17 חסון, אסחאק. (יצחק) (חקקה וקדמ לה – מהדיר וכותב ההקדמה) פצ'אאל אל בית אל מקדס לאבי בכר מחמד ב' אחמד אל – ואסטי. ירושלים: מאגנס, 1979, עמ' 25. מובא ע"י רייטר, שם, עמ' 27, הערה 74.

18 R. J. Z. Werblowsky "Jerusalem: Holy City of Three Religions", Annual ("Jaarbericht") of the Dutch orientalist society EX ORIENTE LUX no. 23 (1973-1974), Leiden 1975, pp. 423-439.

19 חוה לצרוס יפה, שם, עמ' 120.

את ניצחון האסלאם על הדתות הקיימות, להדגיש את רגש השייכות הקושר בין האסלאם לירושלים ולהר הבית; להתחרות במראה החיצוני של הכנסיות הנוצריות המפוארות, אך לא פחות מכך – לפתח בירושלים מרכז פוליטי-דתי, שאם לא יעלה על מכה, לפחות ישווה לה.²⁰ את מסגד אל-אקצא הקים בשנת 705 החליף האומיי אל-ווליד, בנו של מקים כיפת הסלע, עבד אל-מלכ.²¹ מאז ובמשך 1300 שנה ויותר, הפכו שני המבנים לצמד בלתי נפרד. מבנה כיפת הסלע בא לשמור, לפאר ולרומם את הסלע הקדוש שביסודו, ובתוכו של המבנה התפללו המוסלמים תפילות יחיד. לעומת זאת, היה מסגד אל-אקצא מקום תפילה לציבור.²²

בספרו "המערכה על ירושלים" מציין ד"ר דורי גולד כי "התיאולוגים המוסלמים התווכחו ביניהם אם המסע הלילי והעלייה לשמים המיוחסים למוחמד, היו חלק מחזון – כלומר חוויה רוחנית כלשהי, או אירוע שהתרחש בפועל." הגרסה שרואה במעשה חזון, נתמכה על ידי עאישה (613-678), בתו של אבו בכר ואשתו האהובה של מוחמד, שבשנותיה האחרונות הרבו להיוועץ בה בקשר למנהגיו ואמרותיו של המנהיג.²³ גם החליף מועאווייה, שייסד את השושלת האומאייית בדמשק בשנת 660, פירש את סיפור המסע הלילי כחזון.²⁴ הכתובת הערבית מזמן כיפת הסלע המקיפה את האכסדרה המתומנת המרכזית של המבנה מעל הקשתות, מוקדשת כמעט כולה לוויכוח תיאולוגי נוקב עם הנצרות,²⁵ אך נעדרת התייחסות לחלום מוחמד. פרופ' מנשה הראל מציין בהקשר זה כי "מסגד אל-אקצא בירושלים נבנה 60 שנה אחרי חלום מוחמד ואינו נזכר ב-240 המטרים של פסוקי הקוראן, המעטרים את הקירות הפנימיים של כיפת הסלע," וכי "מסע הלילה של מסגד זה הוזכר לראשונה בכתובת העות'מנית

20 עמיקם אלעד, 'הר הבית בתקופה המוסלמית הקדומה', יצחק רייטר (עורך), ריבונות האל והאדם, עמ' 73-77; חוה לצרוס יפה, שם, עמ' 120, 121.

21 חוה לצרוס יפה. שם, עמ' 120-122.

22 חוה לצרוס יפה, שם, עמ' 122.

23 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 96. ראו אצלו גם הפניה ל-Mohammed Abdul Hameed Al-Khateeb, Al-Quds: The Place of Jerusalem in Classical Judaic and Islamic Traditions (London: Ta-Ha Publishers, 1998), p. 120.

24 שם.

25 משה שרון, 'הכתובת הערבית מזמן בניית כיפת הסלע בירושלים', מורשת דרך, 62, 1/1996.

שבכיפת הסלע.²⁶ לעומת זאת יש כאמור חוקרים הסבורים כי "במקור היתה שכבת מסורות קדומה, שזיהתה את מסגד אל-אקצא בשמים, ואילו שכבת מסורות שנייה, מאוחרת יותר, שנועדה להדגיש את תהילתה של ירושלים מול מכה, זיהתה את אל-אקצא בירושלים."²⁷ על פי אלה המטרה של עבד אל-מליכ, בונה כיפת הסלע, שבירתו בדמשק, היתה להפחית מחשיבות העלייה לרגל למכה (שהיתה בחסות יריביו, חסידי החליף השיעי עבדאללה אבן אל-זובייר),²⁸ ולהאדיר את ירושלים. כך או אחרת – הפרשנות שהתקבלה בסופו של דבר היא זו הגורסת כי מוחמד הגיע פיזית לירושלים ואף עלה ממנה השמימה.

ירושלים הפכה אפוא למקום השלישי בחשיבותו באסלאם, אך בשנים האחרונות מונחים נדבכים חדשים על המסורות הישנות, וההיסטוריה המוסלמית והערבית של ירושלים נכתבת מחדש. מרכז הכובד עומד עתה על הזכות ההיסטורית של הערבים בירושלים ופלסטין, ומרכז הסיפור מבוסס על הטענה כי הערבים שלטו בירושלים אלפי שנים לפני בני ישראל. אלא שבהבניה המחודשת של הטיעון הערבי-מוסלמי אין די, שכן מולו ניצב כבר אלפי שנים 'הסיפור היהודי'. היוצרים המוסלמים פיתחו אפוא במקביל גם את הכחשת ושלילת הנרטיב היהודי-הציוני, ובכלל זה דה-יהודיזציה של הר הבית, הכותל המערבי וירושלים בכלל. השינויים שערכו המוסלמים בהיסטוריה שבה דבקו לאורך מאות בשנים, היסטוריה המתועדת בכתביהם שלהם, נגעו בראש ובראשונה בשאלת גילו ומעמדו של אל-אקצא. במסגרת זו שונה גילו של מסגד אל-אקצא והורחק עד לתקופה הקדם מוסלמית.²⁹ "היה זה חלק מניסיון "לאסלם" את התקופה שקדמה להופעת בשורת האסלאם של מוחמד ולשערב את ירושלים ואת ארץ ישראל. תהליך האסלום והשערוב הונע על ידי הצורך לטעון לזכות היסטורית ערבית ואסלאמית על האדמה הקדושה, קודם שהיו בה בני ישראל – היהודים הקדמונים והנוצרים."³⁰ לצורך כך נעשה שימוש

26 מנשה הראל. שלש הדתות ותרומתן לירושלים, מרכז אריאל למחקרי מדיניות, שער י תקוה, 2005, עמ' 67.

27 עמיקם אלעד, 'הר הבית בתקופה המוסלמית הקדומה', שם, עמ' 62.

28 מנשה הראל, שם, עמ' 66.

29 יצחק רייטר, מירושלים למכה ובחזרה, עמ' 21-23.

30 שם, עמ' 19. על פי הטענה המוסלמית היבוסים הם ערבים קדמונים. כך, למשל, אישים מבית המלוכה הסעודי, ארכיאולוגים פלסטינים (כמו ד"ר דימיטרי בראמכי),

במסורות ישנות שמייחסות את בניית אל-אקצא לאברהם, לאדם הראשון או לתקופת בריאת העולם.³¹

הנרטיב המוסלמי החדש קבע, למשל, שמסגד אל-אקצא לא נבנה לפני כ-1300 שנה – כך על פי המחקר המודרני – אלא על ידי אדם הראשון, 40 שנה לאחר שנבנה המסגד במכה. שר הוואקף הירדני עבד אל-סלאם אל-עבאדי טען זאת כבר ב-1995. גם ההיסטוריון הסעודי מוחמד שראב גרס שאל-אקצא נבנה על ידי אדם הראשון. לדבריו, האל עצמו בחר במקום והועיד אותו להיות מקום פולחן למאמינים באל אחד. המופתי לשעבר של ירושלים ושל הרשות הפלסטינית, שיח' עכרמה סברי, כבר ייחס כמה פעמים את בנייתם של המסגד במכה ושל מתחם אל-אקצא לאדם הראשון, בעוד המלך שלמה הוא שחידש לדבריו את בניית אל-אקצא. על פי סברי, שלמה לא בנה את בית המקדש היהודי, אלא את מתחם אל-אקצא, שהוא מסגד מוסלמי.

דוברים מטעם הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית מדברים בשנים האחרונות על כך שאברהם הוא שבנה את אל-אקצא לפני כ-4000 שנה, 40 שנה לאחר שבנה את הכעבה עם בנו ישמעאל.³² כדי "לאסלם" את התקופה שקדמה להופעת בשורת האסלאם של מוחמד מגויסות אפוא מסורות מוסלמיות קדומות, שעד כה חשיבותן היתה מבוטלת, וסביב מסגד אל-אקצא נבנים רבדים נוספים עתיקים יותר, מוקדמים פי כמה לשנת בנייתו, ומוקדמים כמובן לנוכחות של בני ישראל בארץ ישראל.³³

בשנים האחרונות הפתיעו אישים מוסלמים כשהגדירו לראשונה את אל-אקצא כשני בקדושתו, ולא כשלישי בקדושתו, משמע: אחרי מכה, אך לפני מדינה.³⁴ כך למשל נהג השיח' כמאל ריאן, איש הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית הישראלית, שאמר כי "באמונה שלנו זה המסגד השני. הוא קדוש יותר מהמסגד במדינה, ואת זה היהודים לא תופסים..."³⁵

השיח' קרדאווי (המנהיג המצרי המוסלמי סוני, שנחשב לאחד מחשובי הפוסקים המוסלמים בדורו), אישי דת סורים ואחרים מזהים כולם את היבוסים כשבט ערבי קדמון, שנדד מחצי האי ערב עם הכנענים כ-3,000 שנה לפני הספירה הנוצרית, ובכך קדם לבני ישראל בארץ.

31 שם.

32 יצחק רייטר, שם.

33 שם, שם.

34 רייטר, שם.

35 הדברים נאמרו בראיון באוקטובר 2002. מובא בתוך: נמרוד לוי, שם, עמ' 28.

במקביל להעצמת הקדושה המוסלמית של ירושלים ואל-אקצא, מתנהל כאמור כבר שנים מסע שבמרכזו הכחשת הזיקה היהודית לירושלים ולמקומות המקודשים ליהדות. המופתי לשעבר של ירושלים, שיח' סעד אל-דין אל-עלמי, היה המפורש ביותר בעניין זה, כשאמר כי היהודים מטמאים את מוסלמיותה של ירושלים.³⁶

להמחשה של תפיסה זו הייתי עד אישית לפני שנים אחדות, כשהגעתי עם קבוצת סטודנטים לארכיאולוגיה מאוניברסיטת בר אילן למורדות נחל קדרון בירושלים. חברי הקבוצה ביקשו להציל שרידים ארכיאולוגיים מערמות העפר שהוואקף חפר בהר הבית ושפוננו במשאיות לאפיק הנחל. אחד מאנשי הוואקף שהבחין בסטודנטים פתח לעברם בצעקות רמות. משפט אחד נקלט על ידיהם היטב: "אין לכם מה לחפש כאן, כפי שלצלבנים לא היה מה לחפש כאן. ירושלים היא מוסלמית."

בעבר אמנם היה אפשר להתייחס לאמירות מהסוג הזה כחריגות, אך כל זה השתנה בוועידת קמפ דייוויד, ביולי 2000: אז התברר לדרגים הישראלים הבכירים, כי הטענה שליהודים אין זיקה אמיתית לירושלים ולמקומות הקדושים, לא זו בלבד שעברה תהליך של הפצה והטמעה בקהילות ערביות ומוסלמיות והפכה נחלת השיח הציבורי הערבי, אלא שגם ההנהגה הפלסטינית אימצה אותה.

ערפאת עצמו התייצב מאחורי הטענה הזאת בוועידת קמפ דייוויד 2000,³⁷ וחזר עליה בעיבוד שונה מעט בספטמבר 2003, כאשר נשא הרצאה בפני משלחת של מנהיגים ערבים מהגליל וטען בפניהם, כי בית המקדש היהודי לא היה קיים בירושלים אלא בתימן. "אני עצמי, "העיד' ערפאת, "ביקרתי בתימן שם הוצג לפני האתר שבו היה קיים מקדש שלמה."³⁸ ערפאת נטל ככל הנראה את התאוריה הזאת מספרו של ההיסטוריון כמאל סליבי, פרופ' אמריטוס של האוניברסיטה האמריקאית בבירות, שמונה לנהל את המכון המלכותי ללימודים בין-דתיים בירדן.³⁹ גם סאאב עריקאת, שמלווה מטעם הפלסטינים את המו"מ עם ישראל מאז ועידת

36 הדברים נאמרו לי בפגישה לא רשמית עימו, במהלך שנות עבודתי כעיתונאי ב'הארץ'.

37 מתוך יומן שכתב השר דן מרידור במהלך הוועידה. בידי המחבר.

38 יצחק רייטר, שם, עמ' 31.

39 שם.

מדריד ב-1991, הטיל ספקות בזיקה היהודית לירושלים במהלך ועידת קמפ דייוויד 2000.⁴⁰

העובדה שהנציגים הרשמיים הבכירים של הרשות הפלסטינית אימצו את הכחשת המקדש והטיחו אותה ללא בושא במדינאים היהודים, היא כנראה העדות הטובה ביותר להטמעת הנרטיב החדש שכתבו המוסלמים לירושלים. המדינאים הישראליים, שאינם נמנים עם תנועות שוחרי הר הבית היהודיים, לא הסתירו את תדהמתם ותחושותיהם הקשות אל מול המציאות הזאת.

ביטוי לדברים ניתן במאמר שפרסם ב-2002 יוסי אלפר, בכיר לשעבר במוסד, שניהל את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים בתל אביב. אלפר, יהודי חילוני, שאינו חשוד בקרבה יתרה לתנועות הר הבית היהודיות, וידוע בנכונותו לפשרות מרחיקות לכת למען השלום, כתב:

"מכל ההצהרות ביחס לתהליך השלום אשר יצאו מפיהם של יאסר ערפאת ושותפיו בחודשים שבין קמפ דייוויד (יולי 2000) וטאבה (ינואר 2001), אף לא אחת העליבה וקוממה כמו הטיעון שלפיו מעולם לא היה בית מקדש על הר הבית. למעשה, שלל ערפאת את יסוד האמון היהודי לפיו ארץ ישראל היא המולדת ההיסטורית של העם היהודי. כמו רוב היהודים, דתיים כחילונים, ראיתי בדברים אלה ניסיון להטיל דופי בזהותנו הלאומית..."

"...כיהודי חילוני", הסביר אלפר, "איני חש כל צורך להתפלל – לא בכותל ולא בהר הבית, ואולם אני כן נזקק לביקור בהר עצמו. מקובל עלי שלעולם לא תהיה לנו הזדמנות לחפור ולחשוף את שרידי הבית. אני, כמו רוב היהודים, איני מבקש להקים מחדש את בית המקדש... אך במובן העמוק יותר, ההכחשה הפלסטינית את הנרטיב הקושר את העם היהודי להר הבית – כמוה כדרישה שישראל תסכים 'בעיקרון' לזכות השיבה של הפליטים הפלסטינים והיא משקפת כנראה מידה של שלילה ערבית מן היסוד את זכות קיומה של ישראל ואת היותה מדינה יהודית לגיטימית... אינני מבקש שלטון ישראלי על הר הבית. הוא מקום קדוש למוסלמים, המסגדים הם עובדות

40 ארי שביט, 'היום שבו מת השלום'. ריאיון עם שלמה בן עמי, שר החוץ באותה עת, עיתון 'הארץ', 14.9.2001. המידע הופיע בפרסומים נוספים באותה התקופה.

חיים, ומוסלמים צריכים לנהל את המקום. אינני מתקשה לכבד את הנרטיב המוסלמי ביחס להר/חרם. ואולם לא ייכון שלום ולא יהיה הסכם קבע בירושלים, עד אשר יימצא הסדר אשר יעניק את הכבוד הראוי לנרטיב היהודי הלאומי לצד זה של המוסלמים.⁴¹ (ההדגשה שלי – נ.ש.)

חומרים שלוקטו בספרים, ומחקרים שונים שנעשו על ידי ד"ר יצחק רייטר, על ידי חוקר המקומות הקדושים בארץ ישראל, ד"ר שמואל ברקוביץ, ועל ידי כותב שורות אלה,⁴² חושפים מאות פסקי הלכה, פרסומים ומקורות המלמדים לאילו ממדים התרחבה בעולם המוסלמי הכחשת הזיקה היהודית לירושלים ולמקומות הקדושים. גורמים מוסלמיים שונים מנסים לקעקע היום את התפישה היהודית בדבר מרכזיותה של ירושלים ביהדות, להתכחש לדבר קיומו של בית המקדש בירושלים ולטעון שהכותל המערבי אינו שריד אותנטי של חומת התמך החיצונית של מתחם בית המקדש.

ההיסטוריה המוסלמית המשוכתבת המתפלמסת עם ההיסטוריה והקשר היהודי לירושלים, מעלה שלוש טענות בסיסיות: האחת שהנוכחות היהודית בירושלים היתה קצרת ימים (60-70 שנה בלבד) ואין היא מצדיקה ריבונות יהודית על העיר הקדושה; שמקדש שלמה, שאינו אלא דמות מוסלמית קדמונית, היה לכל היותר חדר תפילה אישי (פרסומים רבים, כאמור, מרחיקים לכת אף יותר ומכחישים את עצם קיום המקדש); ושהכותל המערבי הוא אתר קדוש מוסלמי, שהזיקה היהודית אליו הומצאה רק במאות ה-19 וה-20 לצרכים פוליטיים.⁴³

כך, למשל, מאמר שהופיע לפני שנים אחדות באתר התנועה האסלאמית הצפונית, פרי עטו של הארכיאולוג המצרי עבד אל-רחים ריחאן ברכאת, מנהל אתר העתיקות באזור דהב בסיני, טוען כי "האגדה של המקדש השקרי היא פשע הזיוף ההיסטורי הגדול ביותר.⁴⁴" פתווה (חוות דעת הלכתית) באתר האינטרנט של הוואקף בירושלים קובעת כי דוד,

41 יוסי אלפר, 'ההר קדוש לישראלים חילונים' מתוך אתר bitterlemons.org, 5.6.2002, גיליון 20.

42 יצחק רייטר, ממכה לירושלים ובחזרה; שמואל ברקוביץ, מלחמת המקומות הקדושים; נדב שרגאי, הר המריבה, ופרסומים רבים בעיתון 'הארץ'.

43 יצחק רייטר, שם, עמ' 33.

44 Islamic – aqsa.com, מאמר 232 (מובא אצל רייטר, שם, עמ' 39).

שלמה והורדוס לא בנו את ההיכל אלא רק שיפצו מבנה שהיה קיים שם עוד מימי אדם הראשון.⁴⁵

רבים מאנשי ההלכה המוסלמית מצמידים כיום למילה 'אל-היכל' (המקדש) את התואר 'אל-מזעום', שפירושו המילולי הוא 'הנטען' או 'המתיימר'. כך הם מחדדים את עמדתם שהמקדש הנו המצאה שאין לה כל בסיס עובדתי. עבד-אל תואב מוסטפא, איש המחלקה למדע המדינה באוניברסיטת קהיר ומגיש לשעבר של תכנית דת בטלוויזיה המצרית, כותב בספר שפרסם, שאמונתם של היהודים בעניין המקדש אינה אלא טענה שקרית, ושהמחקר לכאורה של היהודים אינו מחקר מדעי אלא בבחינת הערכות והיפותזות בלבד.⁴⁶

לדברי מוסטפא, המקדש היה מבנה בגודל של דירה מרווחת בלבד, ובפועל התקיימו בתי פולחן רבים אחרים שכונו בשם 'היכל'. הוא מסלף את דוח ועדת החקירה הבריטית בעניין הכותל המערבי, שהוקמה בעקבות מאורעות תרפ"ט, ומספר לקוראיו כי הוועדה מצאה שטענות היהודים שהכותל המערבי הוא אחד מקירות מקדש שלמה אינן נכונות (דוח הוועדה דווקא מאשש את זיקתם הקדומה של היהודים לאתר). מוסטפא מנסה להיתלות, בין היתר, במחקרה של הארכיאולוגית קתלין קניון, שלדבריו קבעה כי העיר יבוס היתה מחוץ לחומות אל-חרם אל-שריף לכיוון נחל קדרון, ולפיכך אם היה שם מקדש, הוא לא עמד במקום שבו ניצב כיום מסגד אל-אקצא. גם כאן צריך לציין שהארכיאולוגית הידועה, שחפרה את עיר דוד בתקופת שלטונו של המלך חוסיין, לא הטילה בדבריה ספק במיקומו של בית המקדש.⁴⁷

סילוף דומה מופיע באתר האינטרנט של התנועה האסלאמית הדרומית בישראל. מוחמד ח'לאיקה, איש התנועה, מסתמך לכאורה על ארכיאולוגים ישראלים כדי לקבוע שאין כל זכר למקדש היהודי. לדבריו, מאז 1967 ערכו היהודים 65 חפירות ארכיאולוגיות בהר הבית. לדברים אין יסוד, שכן לא היתה כל חפירה בהר הבית. הוואקף הוא שמנע זאת. ח'לאיקה מצטט את הארכיאולוגית ד"ר אילת מזר, כמי שאומרת: "לא הגענו למקדש ואין לנו

45 פתווא מיום 28.4.2002, Islamic-aqsa-online.net, (מובא אצל יצחק רייטר, שם, עמ' 40).

46 יצחק רייטר, שם, עמ' 36-37.
47 שם.

מושג היכן היה. "אלא שמזר⁴⁸ דווקא קושרת בין ממצאים ארכיאולוגיים לבין מקורות מקראיים ואחרים המתארים את המקדש. גם היא מציינת שהסיבה שבגינה אין ממצאים ממבנה המקדש עצמו היא, שלא ניתן לעשות חפירות מתחת למתחם הר הבית, המקום שבו שכן בית המקדש.⁴⁹

אל מול ההכחשה הגורפת הזאת ניצבת העובדה כי במשך מאות שנים עד 1967, היה סיפור בית המקדש היהודי – ופרטים על אודותיו, ואפילו מידע על הריסתו של הבית הראשון בידי נבוכדנצר – מוטיב מושרש ובלתי מוכחש בספרות המוסלמית על כל סוגיה.⁵⁰ יתרה מזאת: מקורות ערביים קלאסיים מזהים את האתר שבו ניצב מסגד אל-אקצא עם המקום שבו עמד מקדש שלמה. כך למשל, הגיאוגרף וההיסטוריון הירושלמי אל-מקדסי, בן המאה ה-10, וחכם ההלכה האיראני אל-מסתופי, מהמאה ה-14, מזהים את מסגד אל-אקצא עם מקדש שלמה. בשירתו של ג'לאל אל-דין אל רומי מהמאה ה-13 נעשה זיהוי דומה. גם אבו בכר אל-ואסטי, שהיה דרשן מסגד אל-אקצא בתחילת המאה ה-11, מביא בספרו על שבחי ירושלים מסורות שונות, המציגות את העבר היהודי של בית המקדש.⁵¹ אחת מהן מספרת כי בני אהרון כינו את הסלע "ההיכל".⁵² גם במדריך המקוצר לאל-חרם אל-שריף משנת 1924, שהוציאה לאור המועצה המוסלמית העליונה, נאמר כי "אתר זה הוא מהעתיקים ביותר בעולם... זהותו כאתר מקדש שלמה הנה מעבר לכל ספק."⁵³

אפילו במאה ה-20 (אך לפני 1967) כתב ההיסטוריון הפלסטיני עארף אל-עארף, כי מקום אל-חרם אל-שריף הוא על הר המורייה שנזכר בספר בראשית, שבו היה גורן ארוונה היבوسی, שדוד קנה כדי להקים עליו את המקדש, וכי שלמה בנה את בית המקדש בשנת 1007 לפני הספירה. עארף אל-עארף, לשעבר ראש עיריית ירושלים המזרחית, אף מוסר ששרידי

48 אילת מזר, המדריך השלם לחפירות הר הבית, ירושלים, שהם, ירושלים, 2000, ראו למשל בדברי ההקדמה שלה, עמ' י"ד.

49 שם, עמ' 39. הדברים נאמרו לרייטר בשיחה שקיים עם מזר.

50 ראו: נדב שרגאי, 'במלאת 4000 שנה להקמת אל-אקצא', עיתון 'הארץ' 11.5.04; 'בראשית היה אל-אקצא...', עיתון 'הארץ' 27.11.05. שתי הכתבות נכתבו בעקבות פרסום מחקריו של יצחק רייטר.

51 יצחק רייטר, ממכה לירושלים ובחזרה, עמ' 35.

52 פצ'אאל בית אלמקדס לאבו בכר מחמד בן אחמד אלואסטי (מהד' י' חסון), מאגנס, ירושלים 1979, מצוטט בתוך: נמרוד לוז, אחרם אלשריף בשיח בישראל, עמ' 61.

53 מובא אצל שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, עמ' 257.

המבנים שמתחת למסגד אל-אקצא הם מתקופת שלמה. הוא מציין עוד כי המחצבה התת-קרקעית הסמוכה לשער שכם (כוונתו למחצבה המכונה על ידי היהודים 'מערת צדקיהו'), נקראת 'מחצבת שלמה', מכיוון שדוד ושלמה נטלו ממנה אבנים לבניית בית המקדש. אלא שדברים אלה נכתבו בתקופה שהעיר העתיקה של ירושלים היתה חלק מממלכת ירדן, והם כמעט ואינם זוכים להזכר בספרי ההיסטוריה הערביים שנכתבו מאז 1967 ובשיח בן זמננו.⁵⁴

גם באשר לכותל המערבי – 'אל בוראק' בפי המוסלמים – כתבי המוסלמים מהמאות הקדומות סותרים את הטענות שעולות היום, טענות שמקדשות את הכותל למוסלמים. המוסלמים מעולם לא התפללו שם, למעט במסגד אל-בוראק בצד הדרומי של הכותל המערבי, ואף לא כוננו בו אתר תפילה משלהם. על פי בדיקה שערך ד"ר שמואל ברקוביץ,⁵⁵ הכותל המערבי כלל אינו מוזכר כמקום קדוש מוסלמי בספרים ובמדריכים רשמיים של אל-חרם אל-שריף מטעם הוואקף המוסלמי שהופיעו בשנים 1914, 1965 ו-1990. גם באנציקלופדיה של האסלאם שיצאה לאור ב-1971, בערכים 'אל-בוראק, ו'אל-חרם אל-שריף', לא נזכר הכותל המערבי כמקום קדוש, והוא אינו מזוהה כמקום קשירת אל-בוראק.⁵⁶ בערך אל-חרם אל-שריף אף מוזכר 'כותל הדמעות', שם המזוהה עם דמעותיהם ותפילותיהם של היהודים לידו, ואין מיוחסת לו שם כל קדושה מוסלמית.⁵⁷ בספרו 'ההיסטוריה המפורטת של ירושלים' כולל עארף אל-עארף את הכותל המערבי ברשימת המקומות הקדושים ליהודים בירושלים, ומתארו במילים אלה: "...הכותל הנו החומה החיצונית של בית המקדש, אשר שוקם בידי הורדוס... והיהודים מבקרים בו לעתים קרובות ובייחוד בתשעה באב, וכאשר הם מבקרים בו הם זוכרים ההיסטוריה המפוארת והבלתי נשכחת ומתחילים לבכות..."⁵⁸

אל הסתירה הזאת בין הכחשת המקדש היהודי ואסלום הכותל המערבי

54 שם, עמ' 36.

55 שמואל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 110.

56 אנציקלופדיה של האסלאם, לונדון, 1971, מהדורה חדשה. מובא אצל ברקוביץ עמ' 420.

57 ברקוביץ, שם, עמ' 110.

58 מובא אצל שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, עמ' 258, על בסיס המהדורה הראשונה של הספר שיצאה ב-1961 בערבית בעמאן.

מחד גיסא, לבין כתבי המוסלמים עצמם בדורות קודמים מאידך גיסא, מצטרפת כמובן מסכת של עובדות, גילויים ומקורות שמאששים את הזיקה היהודית לירושלים ואת קיומו של המקדש. אלה אינם עניינו של מחקר זה, אבל פטור בלא כלום אי אפשר: התנ"ך, המשנה, הגמרא, המדרשים והמפרשים היהודיים הרבים, מעידים על עבודת המקדש וקיומו לאורך שנים רבות. לכך יש להוסיף את כתבי ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלוויוס),⁵⁹ שראה במו עיניו את המקדש וחורבנו. פלוויס מתאר בהרחבה רבה את בית המקדש השני וגם את תהלוכת הניצחון הרומית שבה נישאו שלל כלי המקדש. תהלוכה זו מתוארת גם על הקשת שהקים טיטוס ברומא, שמנציחה את כיבוש ירושלים בשנת 70 לספירה. על קשת טיטוס חקוקים ציורים ותבליטים של כלי המקדש, הנישאים שלל בידי דמויות של חיילים רומים. גם הברית החדשה מתייחסת פעמים רבות למקדש ולהר הבית.⁶⁰ שורה של ממצאים ארכיאולוגיים שנחשפו בדורות האחרונים, מאשרת אף היא את קיומם של שני המקדשים. בספרו 'המאבק על ירושלים' פורש ד"ר דורי גולד אחדות מן העדויות הללו, שעליהן ניתן ללמוד ביתר הרחבה ממחקריהם של ארכיאולוגים ישראלים בני זמננו כמו ד"ר גבריאל ברקאי, פרופ' דן בהט, ד"ר אילת מזר ואחרים.

בקטלוג שפרסם מוזיאון ישראל⁶¹ מוצג שבר של כתובת ביוונית מתקופת בית שני, שנמצאה ליד שער האריות סמוך להר הבית. כתובת דומה שנשתמרה בשלמותה שמורה היום במוזיאון הארכיאולוגי באיסטנבול, טורקיה. הכתובות אוסרות על כניסת לא יהודים מעבר לסורג המקיף את בית המקדש ומאיימות על העבריינים במוות בלשון זו: "איש נכרי לא ייכנס לפני מן המחיצה המקיפה את המקדש ולחצר המקיפה, ומי שייתפס, יתחייב בנפשו וימות". הכתובות הללו נזכרות בתיאור בית המקדש בספרו של יוסף בן מתתיהו 'תולדות מלחמת היהודים ברומאים' (ה, ה, ב (193-194)). בחפירות ליד הכותל הדרומי והכותל המערבי של הר הבית שנערכו לאחר מלחמת ששת הימים בניהולו של בנימין מזר, נמצאה

59 בספריו: קדמוניות היהודים (ראו מהדורת א' שליט, מוסד ביאליק, ירושלים 1944) ותולדות מלחמת היהודים ברומאים (ראו לאחרונה מהדורת ל' אולמן, כרמל, ירושלים 2009).

60 ראו למשל הבשורה על פי מתי, כ"א.

61 כתובות מספרות (קטלוג מס' 100), מוזיאון ישראל, ירושלים תשל"ג, עמ' 166-167.

אבן פינה שעמדה בפינה הדרומית-מערבית של הר הבית בימי הבית השני ועליה כתובת המצהירה: "לבית התקיעה להב[דיל בין קודש לחול]". ליד פינה זו עמד הכהן כאשר הכריז בתקיעת חצוצרה ביום שישי על כניסת השבת ובמוצאי שבת על צאתה. מעמד זה מתועד הן ב'תולדות מלחמת היהודים ברומאים' של בן מתתיהו והן במשנה.⁶²

אחד הממצאים החריגים בשנים האחרונות, מימי בית ראשון עצמו, התגלה על הר הבית, במהלך עבודות הנחת קווי חשמל שם. מדובר ב"מפלס חיים חתום", שכבת קרקע אצורה מתחת לרצפה שעל פי הערכת הארכיאולוגים, "נשמרה כמכלול הומוגני מימי הבית הראשון. גם החרסים שזוהו בה, נשברו באותו המקום, ולא שינו מיקום מאז ימי בית המקדש הראשון".⁶³

ד"ר יובל ברוך, ארכיאולוג מחוז ירושלים, סיפר בשנת 2008⁶⁴ כי מתוך "מפלס החיים החתום" שהתגלה בהר הבית, נאספו ממצאים הכוללים שברים של כלי שולחן עם שברי עצמות של בעלי חיים, וכי הממצאים מתוארכים למאות השמינית עד השישית לפנה"ס. ברוך, פרופ' רוני רייך מאוניברסיטת חיפה, פרופ' ישראל פינקלשטיין מאוניברסיטת תל אביב ופרופ' סיי גיטין, מנהל מכון אולברייט לארכיאולוגיה, בחנו את הממצאים. הם קבעו כי אופיים ומיקומם של הממצאים עשויים לשמש אמת מידה ארכיאולוגית לשחזור גבולותיו של מתחם הר-הבית בתקופת הבית הראשון.⁶⁵ הממצאים אף נשלחו לתיארוך במעבדה במכון וייצמן, וזיהוים מבית ראשון קיבל אישור נוסף.⁶⁶

פרסום הידיעה הקפיץ את הגורמים המוסלמיים שמכחישים זה שנים כל קשר בין העם היהודי לבין הר הבית, ואף מכחישים את קיומו של בית המקדש. מנהל מחלקת ההקדש המוסלמי, עזאם אל-ח'טיב, מיהר לשלול את האפשרות שאכן נתגלו ממצאים מתקופת הבית הראשון, ופירש את הפרסום כמעשה שנועד לחזק את טענת הריבונות הישראלית

62 אילת מזר, המדריך השלם לחפירות הר הבית, עמ' 34; סקירת ראיות נוספות לקיומו של המקדש ראו אצל שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 256-261.

63 'לראשונה נחשפו במתחם הר הבית שרידים ארכיאולוגיים מתקופת בית ראשון', הודעה רשמית של רשות העתיקות מאוקטובר 2007.

64 שם.

65 שם.

66 ד"ר יובל ברוך בשיחה עם המחבר, מארס 2011.

על חלק ממתחם אל-אקצא. גם ח"כ אברהם צרצור הגיב באופן דומה.⁶⁷ ממצא בולט נוסף אינו מאשר אמנם את קיום המקדש, אך הוא מאשש את נוסח ברכת הכהנים המוכר לנו מהתורה, נוסח שבו הכהנים עשו שימוש עוד בזמן המקדש. מדובר בתגלית של הארכיאולוג ד"ר גבריאל ברקאי: שתי מגילות כסף גלולות זעירות, ששימשו כקמעות והכילו את הטקסט העברי התנ"כי הקדום ביותר שנמצא אי פעם – פסוקי ברכת הכהנים מספר במדבר: "יברכך ה' וישמרך... ישא ה' פניו אליך וישם לך שלום."

ממצא מרתק נוסף התגלה בחפירות הצלה שערכה רשות העתיקות לפני שנים אחדות בשכונת רמת שלמה בירושלים. שם נחשפה מחצבה עתיקה המשתרעת על שטח שגודלו 5 דונמים לפחות. החפירה נערכה במסגרת עבודות שיזמה עיריית ירושלים לשם בניית בית ספר לילדי השכונה. במחצבה זו נחצבו אבני ענק ששימשו לצורכי הבנייה הממלכתית בירושלים בתקופת בית שני. ייחודה של המחצבה שנחשפה היה בגודלן העצום של האבנים, שאורכן הגיע עד כדי 8 מטרים, בדומה לאבנים שהשתמרו בחלקים התחתונים של מתחם הר הבית. היתה זו הפעם הראשונה והיחידה עד כה שבה נחשפה במלוא עוצמתה מחצבה מן הסוג הזה, שניתן היה לקשרה עם מפעלי הבנייה הכבירים בירושלים של תקופת הבית השני. השימוש באבני ענק אלה במהלך בניית מתחם הר הבית הוא ששמר על יציבותו של המבנה במשך אלפיים שנה, ללא כל צורך בשימוש בטיח או במלט. בין הממצאים הנוספים שהתגלו בחפירה: מטבעות ושברי כלי חרס המתוארכים לתקופת השיא של מפעלי הבנייה בימי הבית השני.⁶⁸

הממצאים הללו ורבים נוספים לא שינו, ודומה שאף האיצו את התהליך שבו הועצמה מאוד קדושתה של ירושלים באסלאם. ירושלים תוארה כמי ש'נפלה' בידי הריבון הישראלי-היהודי. טרמינולוגיה זהה ננקטה בנוגע למסגדי הר הבית, שתוארו כמי ש'נפלו בשבי היהודים'.⁶⁹ מעמדם, כאמור,

67 הדברים נאמרו לכותב שורות אלה, במהלך עבודתו ב'הארץ'.

68 הודעת רשות העתיקות מיום 23.9.09: 'לראשונה נחשפה מחצבה שסיפקה אבני ענק לבניית הר הבית'. את החפירה מטעם הרשות ניהלה אירנה זילברבוד. ראו גם: נדב שרגאי, 'נחשפה מחצבה שסיפקה כנראה אבנים לבניית בית המקדש השני', אתר האינטרנט של עיתון 'הארץ', 23.9.07.

69 תיאור רווח שבו נעשה למשל שימוש על ידי שיח' עכרמה סברי וראאד סלאח באירועים תקשורתיים שבהם נכחתי בין השנים 2007-2010.

רומם מאוד. גם הנרטיב המוסלמי על ירושלים השתנה לחלוטין, והוא סותר עתה את כתביהם והשקפתם של המוסלמים עצמם עד לפני שנים לא רבות. במקביל התרחבה ומתרחבת כל העת המערכה להכחשת כל זיקה וקשר יהודי לירושלים, אף זאת בניגוד למסכת של עובדות, מקורות וגילויים ארכיאולוגיים, שרבים מהם היו מקובלים אף הם על המוסלמים עד לפני שנים לא רבות, והוצגו בכתביהם שלהם בדרך הפוכה לדרך שבה הם מוצגים היום.

פרק ה

ביטויי העלילה, גילויי ההסתה, וזיהוי ישראל עם הקנאות, שנגדה היא פועלת

סרטון אנימציה ששודר באוגוסט 2008 בערוץ אל-אקצא של תנועת החמאס הציג בפני צופי הערוץ קבוצת יהודים בעלי חזות חרדית (פאות ומגבעות), כשהם מכים במעדרים ופטישים במנהרה הנחפרת מתחת למסגדי הר הבית. היהודים בסרטון צוּרְרו ברוח העיתון הנאצי 'דר-שטירמר' כשאפיהם בולטים וארוכים. אחר כך נדדה התמונה אל המפלס העליון – רחבת ההר שמעל המנהרה, ושם התמקדה בדמותו של ערבי עטוי כאפייה, שכוב פרקדן, הישן שנת ישרים. שוב חזרה התמונה אל המנהרה וחופריה היהודים, שעודדו איש את רעהו להמשיך במלאכתם, "רק לאט, כדי שהערבים והמוסלמים לא יתעוררו". לצד החופרים ניצב חייל ישראלי המרגיע אותם: "המשיכו לחפור, הם ישנים", אלא שמהלומת המקוש הבאה מזעזעת את האדמה, הנסדקת לכל עומקה, עד למפלס המסגד. אבן קטנה מקפצת לה, ונוחתת על פניו של הערבי הישן ברחבה. הלה מתעורר בבהלה, וכתובית עולה ומזהירה: "אל-אקצא בסכנה".¹

שורשיו של החמאס כמו שורשיהם של עוד רבים מסוכני עלילת 'אל אקצא בסכנה', יונקים מהתכנים ומהרוח של תנועת האחים המוסלמים. התנועה הוקמה במצרים על ידי חסן אל-בנא בתחילת המאה ה-20 והפכה

1 איתמר מרקוס ויערה פירון, "תעמולת פתח וחמאס: 'מסגד אל אקצא בסכנה'", פרסום מיום 4.9.2008, מבט לתקשורת פלסטינית (מכון מחקר ישראלי החוקר ומתעד את החברה הפלסטינית באמצעות כלי התקשורת, התרבות והחינוך שלה). אתר המכון: www.palwatch.org

עם השנים לאחת מהתנועות המרכזיות של האסלאם הפוליטי ברחבי העולם כולו. תפיסת העולם של האחים המוסלמים גורסת כי "האסלאם הוא הפתרון" לכל מצוקות הפרט, החברה והמדינה. במוקד האידיאולוגיה של האחים המוסלמים עומדת החתירה לתחייה אסלאמית ולכינון שלטון הלכה אסלאמי (ח'ליפות) גלובלי, תחילה בארצות האסלאם ולאחר מכן ברחבי העולם כולו, על חורבות הליברליזם המערבי.² האחים המוסלמים שוללים את זכותה של מדינת ישראל להתקיים, ורואים בכל אדמת פלסטין הקדש (ואקף) אסלאמי. גם הם שותפים לעלילת 'אל-אקצא בסכנה', ומנהיגה לשעבר של התנועה מוחמד מהדי עאכף³ דיבר באוגוסט 2006 על "מסגד אל אקצא השבוי בידי הציונים המקוללים... שרוצים להרוס אותו ולבנות את בית המקדש על חורבותיו".⁴

האחים המוסלמים והחמאס שנותר שלוחה רשמית שלו בפלסטין,⁵ אינם היחידים שמציגים את הדברים באור שכזה. באביב 2005 התייחס ראש הממשלה דאז, אריאל שרון, לסוגיית כיבוד הסכמים על ידי מנהיגי ערב. בתגובה, תקפה הפובליציסטיקה הירדנית את ישראל בחריפות. בעיתון אל-ראי מ-19 במאסר התפרסמה קריקטורה שבה נראים נחשים המטפסים על המסגד בהר הבית. חמישה ימים אחר כך פרסם אותו עיתון קריקטורה אחרת המציגה תמנון השולח את זרועותיו ולופת את כיפת מסגד אל-אקצא. במרכז התמנון צויר מגן דוד. השימוש בנחש ובתמנון לא היה מקרי. זיהוי היהודי עם התמנון והנחש רווח בגרסאות שונות של 'הפרוטוקולים של זקני ציון' מראשית המאה ה-20. התמנון והנחש גם מופיעים בקריקטורות ופרסומים אנטישמיים בעולם הערבי.⁶

באפריל 2010 פרסם 'אל דוסתור' הירדני קריקטורת זוועה נוספת שבה נראה יהודי בעל מבט שטני זולל גביע גלידה בדמות מסגד אל-אקצא,⁷

2 דוח מחקרי של המרכז למורשת המודיעין (מ.ל.מ.) על תנועת האחים המוסלמים, 22.3.2011 באתר: www.intelligence.org.il.

3 עאכף פרש מתפקידו ב-2010.

4 יהונתן דחוח-הלוי, 'האחים המוסלמים קוראים לג'האד', אתר 'מחלקה ראשונה' 20.8.2006, (www.news1.co.il).

5 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 19.

6 דוח של המרכז למורשת המודיעין (מ.ל.מ.), 'תעשיית השנאה: ביטויים אנטישמיים בתקשורת הירדנית', אפריל 2005 באתר: www.intelligence.org.il.

7 העיתון הירדני 'אל-דוסתור', 4.7.2010. ראו 'קריקטורות' באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

וחודשיים אחר כך התחרתה בו קריקטורה דומה אחרת שהציגה יהודי זולל ווגה בצורת מסגד אל אקצא, כשלידו עומד ערבי ומסתכל בשעונו.⁸ מעליל נוסף היה הדרשן הבכיר במסגד אל-אקצא, ולמעשה הסמכות ההלכתית האסלאמית הבכירה ברשות הפלסטינית בראשית שנות ה-2000, המופתי הירושלמי שיח' עכרמה סברי. סברי, יליד 1939 היה קיצוני והשתייך לאחים המוסלמים כבר בתקופת השלטון הירדני בגדה המערבית. בשנת 2000, בריאיון לשבועון המצרי אל-אהראם אל-ערבי,⁹ אמר השיח' סברי כי הוא סבור שהמוסלמים "עדיין לא הקריבו במידה הראויה למען שחרור אל-אקצא. צלאח אל-דין, "ציין המופתי, "הקריב הרבה ובמשך תקופה ארוכה, כדי לשחרר את ירושלים ועלינו להקריב עד שניצחון אללה יתגשם." באותה הזדמנות הבהיר השיח' את יחסו ליהודים ואמר: "אני נכנס למסגד אל-אקצא בראש מורם ובו בזמן מתמלא חמה על היהודים. מעולם לא בירכתי יהודי לשלום, או כל ברכה אחרת כאשר עברתי על פניו. לעולם לא אעשה כן. הם אינם יכולים אפילו לדמיין ברכה כזו מצדי..."¹⁰

שנתיים מאוחר יותר, באוגוסט 2002, יצא לאור במצרים ספרון שסברי כתב: 'פלסטין – האדם והאדמה'.¹¹ גם כתב הפלסתר הזה שפך אור על עמדותיו של המופתי. המסר המרכזי בספרון זה הוא היעדר כל זכות של העם היהודי על ארץ ישראל ודה-לגיטימציה מוחלטת של מדינת ישראל. סברי משלב בכתיבתו מוטיבים אנטישמיים הלקוחים מ'הפרוטוקולים של זקני ציון', בדבר "מזימות היהודים להשתלט לא רק על פלסטין אלא על העולם כולו, באמצעות ליבוי סכסוכים בין המדינות השונות". סברי שהדגיש בעבר כי "הכותל המערבי, אל-בוראק, לא היה מקום פולחן עבור היהודים וכי טענת היהודים לזכות עליו שקרית",¹² התריע כבר בינואר

8 קריקטורה זו פורסמה בעיתון 'אל בייאן' המאע"מי ביום 6.7.2010. (העיתון יוצא במדינת האמירויות הערביות המאוחדות) ראו: באתר מבט לתקשורת פלסטינית. שם.

9 הציטוט לקוח מדוח של ממר", המכון לחקר המדיה התקשורתית במזרח התיכון שתרגם את הדברים מהעיתון המצרי 'אל-אהראם אל-ערבי' 28.10.2000. אתר ממר": www.memri.org.il

10 שם.
11 'דה לגיטימציה של ישראל בשילוב מסרים אנטישמיים בספרון שחיבר השיח' עכרמה סברי' מתוך דוח של המרכז למורשת המודיעין מנובמבר 2003. באתר: www.terrorism-info.org

12 עיתון 'אל-בלאד' 31.7.97; עיתון 'אל שעב' 11.10.96 (מתוך דוח ממר", 'עמדות

1997 מפני "קריסתו של מסגד אל-אקצא בתוך שנתיים לכל היותר". הוא ייחס זאת לחפירות הישראלית "המתנהלות מתחת ליסודותיו, מאז 1967 ועד היום".¹³

גם יורשו של סברי בתפקיד המופתי של ירושלים, השיח' מוחמד חוסיין, לא פיגר אחריו והאשים כי "בראש סדר העדיפויות של תכניות הכיבוש והתקפנות" עומד מסגד אל-אקצא, שקיומו מכעיס את ישראל המבקשת לבנות את בית המקדש "המדומה" על חורבותיו.¹⁴ חוסיין, כמו קודמו, הכחיש את הזיקה היהודית לכותל המערבי והצביע על "תכניות מפחידות ומטילות אימה", שיש לישראל בנוגע לרחבת הכותל.¹⁵

הדוגמאות הללו אינן חריגות. מי שפיתחו ושדרגו את מסע ההסתה 'אל-אקצא בסכנה' לכלל אומנות כמעט, הם השיח' ראאד סלאח ותנועתו, התנועה האסלאמית הישראלית, הפלג הצפוני, ענף של האחים המוסלמים ובעל קרבה לחמאס (ראו פרק ו'), אך הם אינם היחידים. חסן טהבוב, מראשי המועצה המוסלמית העליונה, שלימים מונה על ידי ערפאת לתפקיד שר הוואקף, הבטיח בריאיון לעיתון אל-חיאא אל-ג'דידה¹⁶ כי הוא "ימנע מכל מי שאינו מוסלמי להתפלל במסגד אל-אקצא, אפילו יחייב הדבר שימוש בכוח. אל-אקצא הוא מסגד מוסלמי על פי החלטה אלוהית העולה בחשיבותה על החלטותיהם של כל בתי המשפט. ההיתר שניתן לקיצוני יהודי להתפלל במסגד אל-אקצא, מהווה ניסיון ישראלי לקבוע יתד בתוכו, כך שיתאפשר להם בעתיד להקים את בית המקדש שהם טוענים שהיה קיים במקום זה". למותר לציין שבתי המשפט הישראליים לא העניקו היתרים – לא ליהודים מתונים ולא ליהודים קיצונים, להתפלל במסגד אל-אקצא¹⁷ (ראו בפרק: הוויתור הישראלי על הר הבית).

הפלסטינים בנושא הסדר הקבע (1), שאלת ירושלים, מארס 1996 – מרץ 1998)
באתר: www.memri.org.il.

13 דוח ממר"י, שם. מתוך שבועון ה-B.B.C באנגלית: 'אל-משאהד אל-סיאסי' 1997.10.4.

14 עיתון 'אל-חיאא אל-ג'דידה' 22.5.2010 בתוך דוח 'הכחשת קיומו של בית המקדש והזיקה היהודית לירושלים', באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

15 אל-חיאא אל-ג'דידה 26.6.2010 בתוך דוח 'הכחשת קיומו של בית המקדש והזיקה היהודית לירושלים', באתר 'מבט לתקשורת פלסטינית'.

16 ריאיון מיום 27.7.97. בתוך דוח ממר"י, שם.

17 רק פעם אחת בינואר 1976, פסקה שופטת בית משפט השלום בירושלים, רות אור, ברוח שונה, כאשר זיכתה קבוצת יהודים שהתפללה בהר, אולם בית המשפט המחוזי

נשיא בתי המשפט השרעיים בשכם, שיח' חאמד ביתאוי, הגדיר אף הוא את אל-אקצא כ"נתון בסכנה, משום שישראל – הממשלה והעם כאחד – נחרצת בכוונתה להורסו ולהקים במקומו את ההיכל השקרי שלהם".¹⁸ תת-שר ההקדשים ברשות הפלסטינית, שיח' יוסף ג'ומעה סלאמה, האשים בעבר – שוב ללא יסוד – את הישראלים כי "כאשר נכנסו בפעם הראשונה לירושלים בשנת 1967, נהגו לומר, כשהם בתוך מסגד אל-אקצא: מחמד מת, מת. מחמד הותיר אחריו בנות",¹⁹ ואילו השיח' של שלוחת אוניברסיטת אל-אזהר בעזה, מוחמד עואד, הבהיר באותה תקופה (סוף שנות ה-90 של המאה ה-20), כי "ההלכה קובעת, שהג'יהאד למען שחרור מסגד אל-אקצא וירושלים מהווה חובה אישית החלה על כל מוסלמי ומוסלמית".²⁰

דברים ברוח דומה השמיע גם זהיר אל-דבאי, מנחה הטקס לציון 'מסע הליל ועלייתו של הנביא לשמים', במסגד אל-חאג' נמר בשכם בנוכחות ערפאת: "אומתנו ועמנו הפלסטיני בהנהגתך", הכריז אל-דבאי, "לא היססו מעולם מלהגן על ירושלים ולהקריב צעירים ודם זך וטהור בטלביה, בקטמון, בבקעה, במסגד אל-אקצא, בווייה דולורוזה ובכל מקום, שכן כולנו נענים לקריאתו של אללה..."²¹ אל דבאי רתם בדבריו גם אתרים נוצריים דוגמת הווייה דולורוזה לטובת 'המערכה על מסגד אל אקצא'.

כמעט עשור לאחר שנשמעו הדברים הללו, לא השתנה דבר. יתרה מזאת: בדיקה שערכו אנשי 'מבט לתקשורת פלסטינית', בעקבות עלייה זמנית של פיגועי הטרור בירושלים, העלתה כי התקשורת הפלסטינית, גם במזרח ירושלים, מנהלת מסע הפחדות בלתי פוסק בנושא ירושלים הנוגע למוסלמים ולפלסטינים בכלל, ולתושביה הערביים של ירושלים בפרט.²² מעבר להאשמת ישראל בביצוע "טיהור אתני" ואף בפיזור עכברושים ובהפצה מכוונת של סמים בקרב התושבים הערביים, הוצגה מדינת ישראל כמאיימת על המקומות הקדושים וכרוקמת מזימות למוטט את מסגד

ביטל את החלטתה. ראו בהרחבה אצל נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 281 ואילך.

18 רדיו קול פלסטין 2.1.98, מתוך דוח ממר"י, שם.

19 הטלוויזיה הפלסטינית, 18.8.1997. מתוך דוח ממר"י, שם.

20 עיתון 'אל-חיאאת אל-ג'ידה' 27.11.97. מתוך דוח ממר"י, שם.

21 רדיו קול פלסטין, 26.11.97. ממר"י, שם.

22 איתמר מרכוס ויערה פירון, מחקר מיוחד מטעם 'מבט לתקשורת הפלסטינית' בעקבות

הפיגועים בירושלים, 25.9.08. www.pmw.org.il.

אל-אקצא. לצורך הצגת האשמות אלה השתמשו התקשורת הפלסטינית ואישים ברשות בטרמינולוגיה של הפחדה, המצאת עלילות מגוונות והטפות של מנהיגים שונים. אזהרות נפוצות נוספות היו כי "ישראל בונה עיר יהודית מתחת לאדמה",²³ "מציבה גשר שיכיל מאות חיילים ושוטרים ואתם כלי רכב, כדי להקל על פעולות ההתפרצות למסגד אל-אקצא",²⁴ וכן – כי קיצונים יהודים מתכננים להכניס "משגרי טילים לעיר העתיקה של ירושלים הכבושה", לצורך "הפגזת מסגד אל-אקצא בטיילים".²⁵

למותר לציין כי ישראל אינה בונה עיר יהודית מתחת לאדמה, ולכל היותר מבצעת חפירות ארכיאולוגיות מוסדרות ומפוקחות על ידי רשות העתיקות הישראלית. החפירות הללו פתוחות לכול, וגם אנשי הוואקף וכוהני הדת המוסלמים הוזמנו לא פעם ולא פעמיים לבקר בהן, ולעתים אף נענו להזמנות. הגשר המדובר, שאמור להכשיר את "ההתפרצות למסגד אל-אקצא", הוא גשר העץ שמוביל לשער המוגרבים. הגשר הזה הוקם בשנת 2004, לאחר שפגעי החורף בצירוף רעידת אדמה קלה, מוטטו את סוללת העפר שהובילה לאותו שער. על פי התכנית הוא יוחלף בעתיד בגשר יציב יותר ממתכת, שיוכל לשאת משקל רב יותר, ולשמש את אנשי כוחות הביטחון בעתות חירום, אך בוודאי שלא למטרת התפרצות לשמה לאל-אקצא, אלא לצורך השבת הסדר הציבורי בהר, במקרה של מהומות. בעבר, כאשר התפרצה המשטרה להר הבית, הדבר נעשה כדי לרסן התפרצויות אלימות של מוסלמים בהר, שיידו אבנים על המתפללים היהודים בכותל המערבי.

הגשר נועד אפוא להחליף את סוללת העפר שהתמוטטה; לאפשר גישה להר וגם לשמש את כוחות הביטחון הישראליים במקרה הצורך, כדי להגן מפני פורעי חוק פלסטינים, ולא כדי לפרוע חוק בהר. הפרסומים הפלסטיניים סילפו את הסיבה והתוצאה בזדון. רק לאזהרה בדבר תכנית של קיצונים יהודים לשגר טילים היה יסוד. בעבר, אכן הגיע למשטרה מידע מודיעיני על כוונה מסוג זה, אך יחד עם גורמי ביטחון אחרים היא כמובן טרחה והצליחה לסכלה.²⁶ אלא שהאמת הפשוטה הזאת לא הפריעה לקאדי

23 עיתון 'אל-חיאאת אל-ג'דידה', 18.7.08 שם.

24 שם, 20.8.08.

25 שם, 1.9.08.

26 ראו: נדב שרגאי, 'חולים על ירושלים', עיתון 'ישראל היום', מוסף 'ישראל השבוע',

(השופט) העליון של הפלסטינים, שיח' אל-תמימי, להאשים את עיריית ירושלים המנסה לשקם את סוללת המוגרבים, בכך שמטרתה היא "לאפשר ליותר מ-5000 חיילי כיבוש ולכוח משוריין ישראלי להיכנס בבת אחת אל רחבת מסגד אל-אקצא, בניסיונות כושלים לחפש אחר ההיכל שלהם כביכול".

ניצול אירועים מזדמנים, קלים כחמורים, כדי להפיץ את בדיית 'אל-אקצא בסכנה' ולתלות אותה ישירות במדינת ישראל, לא היה יוצא דופן והפך לדבר שבשגרה. לרוב נעשה הדבר בהקשר של חפירות סביב הר הבית, גם אם מדובר בחפירות המרוחקות מאות מטרים משם, וגם אם מדובר בעבודות בנייה המתבצעות במפלס הגבוה ממסגד הר הבית (ראו פרק י'-6).

לעתים קיים יסוד עובדתי לחשש, אך העלילה לעולם לא תבדיל בין גורם הקיצון, הפרטי, הלא-ממסדי, שמעמדו בחברה הישראלית שולי, שאולי מעניק לחשש הזה יסוד, לבין מדינת ישראל שעושה הרבה מאוד כדי למנוע פגיעה במסגדים, ולהגן עליהם. רק פעם אחת, תוך כדי המלחמה ב-1967, דיבר גורם ישראלי רשמי על פגיעה במסגדים, אך התגובה התקיפה והחד-משמעית של המפקד הצבאי הבכיר בשטח בלמה זאת. מדובר ברב שלמה גורן, לשעבר הרב הצבאי הראשי. אלוף פיקוד המרכז דאז, עוזי נרקיס, איים עליו במעצר ובכלא. לימים הכחיש גורן ששקל זאת, ואף הסביר כי לשיטתו הוא, לא היה טעם בתכנית וברעיון מסוג זה.²⁷

מאז היו אלה קיצונים וקנאים (בעיקר יהודים) שניסיונותיהם לפגוע במסגדים סוכלו על ידי המדינה. בעשור הראשון והשני שאחרי מלחמת ששת הימים נלכדו אנשי המחתרת היהודית, יואל לרנר וחברי כנופיית ליפתא, שתכננו לפגוע במסגדי הר הבית.²⁸ מאוחר יותר בשנות ה-2000 היו אלה (פעמיים) תימהונים אחרים.²⁹ הם נלכדו, נשפטו, ונכלאו מאחורי סוגר ובריח. לעתים היו אלה אנשים שסבלו מהפרעה נפשית המכונה 'סינדרום ירושלים', או 'רעל המהומה הירושלמי', בעיקר נוצרים, שנלכדו

31.12.2010. בכתבה מדבר על כך מפקד משטרת ירושלים לשעבר, ניצב בדימוס אריה עמית.

27 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 29, 30; נדב שרגאי, 'רבי תפסיק', עיתון 'הארץ', 31.12.1997, וכן על בסיס שיחה עם הרב שלמה גורן.

28 ראו בהרחבה: נדב שרגאי, הר המריבה, שער ג'.

29 נדב שרגאי, 'חולים על ירושלים', 'ישראל היום', 31.12.2010.

מבעוד מועד והועברו לטיפול במוסדות לחולי נפש.³⁰ למרות זאת, הצד המוסלמי תלה את הפיגועים הללו בממשלת ישראל וזיהה אותה כמי שעומדת מאחוריהם.

הדוגמה הבולטת ביותר להיעדר הפרדה מהסוג המתואר נוגעת לשני אירועים קשים. הראשון התרחש באוגוסט 1969, כאשר תייר אוסטרלי נוצרי בשם מייקל דניס רוהאן נכנס למסגד אל-אקצא ושילח בו אש.³¹ רוהאן נמלט, אך משנלכד, הועמד למשפט ונמצא בלתי כשיר לעמוד לדין. בית המשפט קבע כי בשעת מעשהו היה רוהאן "חולה במידה חמורה במחלת נפש המוגדרת כסכיזופרניה פרנואידית".³² בעקבות מחלה זו סבל רוהאן מתעתועי שווא, ואלה השתלטו על אורחות חייו. הוא אושפז בבית חולים לחולי נפש, ובשנת 1974, בעקבות לחצים מצד משפחתו גורש מישראל. לכידתו של רוהאן והודאתו במעשה לא הביאו לשינוי כלשהו במסע ההסתה נגד ישראל, שהתנהל בעולם הערבי והמוסלמי סביב הצתת אל-אקצא. נשיא מצרים ג'מאל עבדול נאצר קרא למלחמת טיהור נגד ישראל. בסעודיה, קרא המלך פייסל לכל המוסלמים להתגייס למלחמת קודש (ג'יהאד) נגד ישראל, וכמעט בכל מדינה ערבית נשמעו באותה עת קריאות לג'יהאד נגד המדינה היהודית. לאורך כל מסע ההסתה הואשמה מדינת ישראל כי היא שתכננה את המעשה. שנים רבות לאחר האירוע הודפסה במצרים חוברת תעמולה רשמית בשפות האנגלית והצרפתית ('ירושלים עיר ערבית') שהמסר העיקרי שלה היה: "ישראל תכננה את הצתת מסגד אל-אקצא בספטמבר 1969".³³

"לאחר מלחמת ששת הימים", נכתב שם, "השיגה ישראל שליטה על מזרח ירושלים ומיד יזמה חקירות (ארכיאולוגיות) סביב אל-אקצא, בטענה כי היא מחפשת שרידים יהודיים עתיקים. אולם מטרתה העיקרית של ישראל היתה לחבל בקודשים מוסלמיים כדי לסלקם בסופו של דבר, במטרה לייהד את כל האזור... כדי להגשים את מטרותיה, תכננה ישראל להצית את מסגד אל-אקצא ב-18 בספטמבר 1969". בחוברת לא הוזכר

30 שם.

31 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 39-46.

32 נדב שרגאי, שם, עמ' 46.

33 צבי זינגר, 'הר הבית בידי מי?', עיתון 'ידיעות אחרונות', גיליון '7 ימים', 20.5.1983.

אפילו במילה המטורף האוסטרלי רואה את ההצגה, נלכד ונשפט על מעשיו. בדומה לדרך שבה נוצל 'סכסוך הכותל' על ידי המופתי הגדול אמין אל-חסייני בראשית המאה ה-20, נוצלה גם האש שהאוסטרלי רואה שילח באל-אקצא, כדי לארגן מסעות ענק של גיוס כספים והון לטובת המסגדים וחצרותיהם. הקמפיינים הללו נמשכו שנים רבות לאחר מכן.

גישה דומה נקטו המוסלמים, כאשר בשנת 1982 פרץ להר הבית החייל הישראלי אלן גודמן, והרג ביריות שומר מוסלמי. גם גודמן נלכד כעבור זמן קצר, ובחקירתו נקב במניע מפורש למעשהו: נקמה על רצח עשרות יהודים בידי טרוריסטים פלסטיניים על כביש החוף ארבע שנים קודם לכן. בהופעתו עורר גודמן רושם של מי שצועד באזור הדמדומים, על הגבול הדק שבין טירוף ושפיות. משפטו התנהל ברובו סביב שאלת שפיותו, ונמצא כי הוא סובל מהפרעת אישיות גבולית. אף שהיו פסיכיאטרים שגרסו שגם הוא חולה בסכיזופרניה פרנואידית, גודמן נמצא בסופו של דבר כשיר לעמוד לדין, ונגזר עליו עונש של מאסר עולם. הוא שוחרר מהכלא בשנת 1997, לאחר שריצה 16 שנות מאסר, וגורש לארצות הברית.

הריטואל הקבוע חזר על עצמו גם כאן. המוסלמים – הוואקף, המועצה המוסלמית העליונה ומדינות ערב – האשימו את ישראל במעשה. יאסר ערפאת הודיע ש"ממשלת ישראל היא ששיגרה את אלן גודמן אל הר הבית, כדי להוציא אל הפועל פשע מכוער ומזימה דתית".³⁴ גם למופתי הירושלמי, שיח' סעד אל-דין אל-עלמי, היתה גרסה משלו למה שאירע, גרסה שלא תאמה (בלשון המעטה) את מה שהתברר במהלך משפטו של גודמן. "גודמן לא פעל לבדו", טען השיח' "פעולתו היתה חלק מפעולה מתוכננת של קבוצת יהודים גדולה, שבה השתתפו גם חיילים. ממש באותו רגע שבו החל גודמן לירות – החלו לירות על כיפת הסלע, לעבר קבוצת מוסלמים שעמדו במקום, מעוד שלשה כיוונים... ממש באותו רגע פתחו עלינו מאש גם מהרובע היהודי, גם מהר הזיתים, וגם מבניין סמוך הנמצא בידי הצבא. זה היה דבר מתוכנן. מאורגן". התיאור של שיח' אל עלמי היה דמיוני לחלוטין ולא היה לו כל בסיס במציאות. שירות הביטחון הכללי של מדינת ישראל ומשטרת ישראל בדקו היטב את הדבר. הם מצאו שגודמן

34 נדב שרגאי, הר המריבה. על פרשת גודמן ראו בהרחבה בעמ' 161-169.

פעל לבדו. ממשלת ישראל פרסמה הודעה רשמית שבה היא הביעה את צערה והתנצלותה על האירוע.

לא יהיה זה מיותר לציין כאן, כי ב-13 במארס 1997, כאשר חייל ירדני ירה בנהריים שבבקעת הירדן על קבוצת ילדות מבית שמש שטיילו באזור, ורצח שבע מהן, ישראל לא העלתה על דעתה להאשים את הממלכה הירדנית בארגון ובתכנון האירוע. ישראל קיבלה אז את התנצלותו של חוסיין מלך ירדן, שהביע את צערו בשם הממלכה הירדנית. ישראל גם לא העלתה על דעתה להאשים את ממשלת מצרים בארגון ותכנון האירוע ב-5 באוקטובר 1985, שבמהלכו פתח חייל מצרי באש מנשק אוטומטי לעבר חבורת תיירים ישראלים ששהו בדיונות החול של חוף ראס-בורקה בסיני. החייל שהיה במקום כחלק ממערך אבטחה קבוע של הכוחות המצריים באזור, רצח שבעה ישראלים, קודם שחבריו הצליחו להשתלט עליו.

הדרך שבה נוצלו אירועי רוהאן (ב-1969) וגודמן (ב-1982) כדי ללבות אש, להסית נגד ישראל ולהאשימה במזימה שנועדה להפיל את המסגדים, ננקטה לאורך השנים גם בעניינים קשים הרבה פחות מאשר ניסיונות פיגוע של קיצונים יהודים בהר הבית. לעתים כלל לא היה צורך בתירוץ כלשהו כדי לצאת בהאשמות מסוג זה נגד מדינת ישראל. בדרך כלל, די היה בפעילות העיונית, בכנסים, או בהפגנות של שוחרי הר הבית היהודים – רובם כאלה שאינם רוקמי מזימות להחרבת המסגדים, אך מבקשים לשמר את הזיקה היהודית להר הבית – כדי לבנות שלל תיאוריות וקונספירציות.

ניסיונות הפיגוע של קיצונים יהודים כמו גם הפעילות העיונית של תנועות הר הבית יוחסו על ידי רבים מהמוסלמים לממסד הישראלי (הרבני, הפוליטי והביטחוני). הם התייחסו לממסדים הללו כמי שמסתתרים מאחורי גבם של הגורמים הקיצוניים. מבחינתם, היתה זאת מסכת אחת שבה משתתפים שחקנים שונים, שכל אחד מהם ממלא תפקיד אחר. העובדות לא היו כלל רלוונטיות מבחינתם. שלטונות ישראל סיכלו במהלך השנים סדרה של פיגועים ותכניות שהגו קיצונים יהודים או אנשים (נוצרים ויהודים) מעורערים בנפשם, לפגוע במסגדים. אפילו יהודים דתיים לאומיים שזיקתם להר הבית ידועה וברורה, אך המשמעות של פגיעה במסגדי הר הבית, ברורה להם לא פחות, העבירו לא פעם

מידע לגורמי הביטחון, כאשר חששו מפני אפשרות כזאת.³⁵ למרות זאת, כאמור, מזימת הפגיעה באל-אקצא יוחסה כמעט תמיד למדינה ולמוסדותיה.³⁶

מעלילי 'אל-אקצא בסכנה' התעלמו גם מהמחיר הגבוה שמדינת ישראל שילמה – הן ברמה המעשית והן ברמה התודעתית – כדי להגן על קודשי האסלאם בירושלים. המחיר הזה כלל, כאמור, את האוטונומיה הדתית לבני הדת המוסלמית במקום הקדוש ביותר לעם היהודי; מגבלות ביקור קשות על בני הדת היהודית באתר; ואיסור תפילה של יהודים במקום.

גם ברמה התודעתית הנמיכה מדינת ישראל את הר הבית, והבליטה את הכותל המערבי. זאת, למרות שעובדתית – הכותל אינו אלא קיר תמך של מתחם הר הבית, וההר – הוא ששימש מרכז חייו של עם ישראל במשך דורות רבים, ושובו התקיימו וחרבו שני המקדשים.

בשנת 2000, חודשים ספורים אחרי שפרצה אינתיפאדת אל-אקצא, אמר השיח' יוסף אל-קארדאווי, אחד המופתים הפופולריים ביותר בעולם המוסלמי היום והסמכות הרוחנית המובילה בעיני האחים המוסלמים, כי "עתה הסכנה לאל-אקצא גדולה יותר מבעבר... ולפיכך על המוסלמים בעולם לקום להגן עליו משום שהוא אינו רכוש של הפלסטינים לבדם, אלא של האומה האסלאמית כולה, כפי שמכה אינה שייכת לסעודיה בלבד, אלא לעולם המוסלמי כולו".³⁷ זמן קצר אחר כך פרסם העיתון 'אל אסראא'³⁸ (שמפרסם משרד המופתי הפלסטיני) המחשה ציורית לדבריו של קארדאווי, בדמות כרזה שבה נראה ילד פלסטיני לועג לחייל ישראלי חמוש על רקע מסגד אל-אקצא. הכרזה נשאה את הכותרת: "השמירה על מסגד אל-אקצא – חובתם של 1,300,000,000 מוסלמים". היא הופצה באותה

35 כך נהגו למשל אנשי ישיבת עטרת כהנים בעיר העתיקה בירושלים, כאשר לבית המדרש שלהם הגיע צעיר יהודי מעורער בנפשו, שהיה חשש שהוא מתכוון לפגוע במסגדים. ראו: נדב שרגאי, 'חולים על ירושלים'.

36 ראו למשל דבריו של ח"כ עבד אל-מלכ דהמשה בספטמבר 2002, בתוך: נמרוד לוז, שם, עמ' 43. ראו גם דבריו של המופתי העליון של הרשות הפלסטינית, מוחמד חוסיין, בהודעה לתקשורת מיום 7.2.2011 (בידי המחבר). בהודעה מאשים חוסיין את "שלטונות הכיבוש הישראליים", ב"מתן חסות לקבוצות הקיצוניות", אשר רוצות לפגוע במסגד אל-אקצא.

37 הריאיון התקיים ב-24.1.01. ראו: יצחק רייטר, מירושלים למכה וחזרה, עמ' 97.

38 האסראא היא הכינוי הערבי למסע הלילה של מחמד לירושלים.

שנה ביריד הספרים הערבי בקהיר, וציבור מוסלמי גדול במצרים ובמדינות מוסלמיות נוספות נחשף אליה.³⁹

אל הקמפיין 'אל-אקצא בסכנה' גלווה מוטיב נוסף שביקש לשחזר אירוע מכונן מהעבר המוסלמי של ירושלים – ניצחונו של המצביא צלאח אל-דין ב-1187 על הצלבנים בקרני חיטין, ולאחר מכן כניסתו כמנצח לירושלים. התקווה הבלתי מוסתרת היא שגם בדורנו יקום צלאח אל-דין אחר, שישחזר את ירושלים וקודשיה מידי היהודים. הדבר בא לידי ביטוי ביצירות רבות מתקופת האינתיפאדה, והוא שכיח עד היום.

גירוש הצלבנים על ידי צלאח אל-דין נתפס על ידי מוסלמים רבים בהקבלה למתרחש בתקופת האינתיפאדה: ירושלים כבושה אמנם בידי יהודים, ולא בידי נוצרים, אך דינם אחד. שניהם נטע זר באזור,⁴⁰ והטראומה של 1967 מקבילה לזו של כיבוש ירושלים על ידי הצלבנים ב-1099. בסוף המאה ה-20 כאשר צוינו ברחבי העולם המוסלמי 900 שנה לניצחונו של צלאח אל-דין, התכנסה בבגדאד ועידה של התאחדות ההיסטוריונים הערבים כדי לציין את האירוע לכבוד ירושלים. שם נאמרו הדברים באופן רשמי. הוועידה הסתיימה בפרסום הודעה בדבר "הצורך לשחרר את ירושלים מהטומאה הציונית, כפי שעשה צלאח אל-דין כשטיהר אותה מהטומאה הצלבנית".⁴¹

האתוס המוסלמי החדש מוטמע גם בתחום חינוך הילדים והנוער. בחוברת הפעלה לילדים כתבה ג'מלה נאטור, תושבת ירושלים שנולדה לפני 1948 וגדלה כילדה בסן סימון: "הצלבנים... לא הצליחו להשתלב במרחב, ממלכתם התפוגגה ושרידי הכובשים שבו לאירופה. לנו אין ספק. ההיסטוריה חוזרת בדיוקנות מפליאה. גם היהודים באו ברובם מאירופה... סוף דרכה של המדינה הציונית יידמה לגורל הממלכה הצלבנית. לנו חסר רק צלאח אל-דין של ימינו...".⁴²

אל הילדים כקהל יעד לאתוס החדש פנה גם החידון: 'ירושלים בסכנה', שפרסמו אתר האינטרנט של 'הוועדה למורשת אסלאמית' ואגודת מסגד

39 רייטר, שם.

40 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 335.

41 יצחק רייטר, שם, עמ' 102.

42 שם, עמ' 103. החוברת פורסמה בתוך: "ירושלים שלנו, קובץ הפעלות חינוכיות בנושא ירושלים, מנהל החברה והנוער, משר החינוך והתרבות ומלי"ץ – המכונים לחינוך יהודי ציוני (ללא מקום ותאריך) עמ' 39.

אל-אקצא לסיוע לוואקף ולאתרים אסלאמיים. שני הגופים פועלים מאז אל-פאחם וקשורים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית. בדברי ההסבר לחידון נכתב:

"במסגרת תחרות זו תלמדו על הסכנות האורבות לירושלים – למסגד אל-אקצא ולכיפת הסלע. בתחרות תלמדו על המזימות היהודיות לייחוד העיר בשלבים. בתחרות תגלו את אויבי המקומות המקודשים לנו ואויבי אמונתנו. בתחרות זו תלמדו על עמדת האויב כלפינו. הדבר יסייע לכם בגיבוש עמדתכם כלפיו...". לאחר דברי ההקדמה הללו נדפסו דברים של חכמי דת שונים, ואחר כך הגיע שלב השאלות. שאלה מס' 55 בחידון, ממצה, כך דומה, את השקפת הוגיו. בשאלה מתוארות החפירות הארכיאולוגיות שישראל מבצעת סביב הר הבית, והמתמודדים בחידון צריכים לבחור בין כמה אפשרויות שרק אחת מהן, ואולי כולן לשיטת מחברי השאלה – נכונה: "המזימה היהודית לבנות את מה שמכונה בית המקדש החלה:

1. חודשיים לאחר האינתיפאדה.
2. לאחר כיבוש מזרח ירושלים ב-1967.
3. בשלהי המאה ה-19.
4. מאז שהשיב המלך הפרסי כורש את היהודים לירושלים".⁴³

פעילות אחרת לילדים מתועדת בספרו של יצחק רייטר – 'מירושלים למכה ובחזרה': לוח משחק מונופול לילדים שנקנה בשכונה מוסלמית של סידני (אוסטרליה). כותרת המשחק היא: 'הדרך לירושלים'. במרכז הלוח – תמונה של כיפת הסלע ועליה דגל פלסטין. השחקנים, המצוידים באמצעי לחימה שונים, צריכים לכבוש את ירושלים, אך להקדים לכך את כיבוש אילת, חברון ותל אביב. אלמנט ויזואלי אחר, כיפת הסלע ובמרכזה – עין דומעת, מופיע על שער הספר: 'ירושלים אמונה והיסטוריה'.⁴⁴ ואלה הן דוגמאות ספורות בלבד מתוך ים של אלפי פרסומים כתובים, אתרי אינטרנט, ספרי לימוד לנוער ולמבוגרים, פרסומים בעיתונים,

43 'עמדות הפלסטינים בסוגיות הסדר הקבע (1), שאלת ירושלים, מארס? 1996-מרץ 1998 דוח של ארגון ממר", עמ' 23.

44 יצחק רייטר, שם, עמ' 71. הספר נכתב על ידי ד"ר עבד אל-סלאם מנזור.

דרשות וכתובה תקשורתית, שאת כולם ניתן להכפיף לכותרת: 'אל-אקצא בסכנה'.

מסע ההפחדה הזה נופל היום על אוזניים קשובות פי כמה מאשר מסכת פעילותו של חאג' אמין אל-חוסייני בתקופת המנדט, עד שהוא מוטמע ומופנם וכמעט שאין מערערים עליו עוד. בספרו 'מיתוסים פוליטיים ערביים' שיצא לאור לפני למעלה מ-20 שנה גולל המזרחן פרופ' עמנואל סיון את סיפורו של סאדק ג'לאל אל-עזם, הוגה סורי צעיר, שחיבורו: 'ביקורת עצמית לאחר התבוסה', ביקש להתחקות אחר הסיבות למהלומה שמדינות ערב ספגו מידי ישראל. אל-עזם הסעיר את העולם המוסלמי, כאשר טען כי אבי אבות התבוסה הוא השפעתה העמוקה של הדת על הנפש הערבית, ובין שאר הראיות לתפיסתו זו הציג את "האובססיה הערבית עם נפילת ירושלים בידי ישראל". כיום, גם תופעות בודדות כמו זו של סאדק ג'לאל אל-עזם, כמעט ואינן קיימות עוד. חריגה ביותר היא גם עמדתו של עבד אל-האדי פלאצ', מראשי המוסלמים באיטליה. פלאצ' אומר בפומבי שלהר הבית בירושלים אין מעמד מיוחד של קדושה.⁴⁵

אפילו דעה מאוזנת העולה ממאמר שפרסם פרופ' סרי נוסייבה, נשיא אוניברסיטת אל-קודס, נדירה ביותר. המאמר קורא תיגר היסטורי על המלחמות שמתנהלות על המקומות הקדושים, וגם מכיר בנרטיב היהודי על ירושלים והר הבית. נוסייבה, אחד האינטלקטואלים המוערכים בחברה הפלסטינית כותב בין היתר: "האל העניק קדושה לארץ כנען, והועיד אותה לבני ישראל המקדש האגדי של ירושלים יכול להיות הנקודה שבה שכנה השכינה ושם שירתו הכוהנים הגדולים את האל".⁴⁶ נוסייבה תוקף עם זאת את ההתייחסות האנושית אל המקומות הקדושים: "קשה לי לראות איך אלוהים יכול לחוש טוב יותר, כאשר בני האדם הורגים ונהרגים על אותו מקום קדוש ומחריבים אותו איש לרעהו". על פי התפיסה של נוסייבה, את דרגות הקדושה של מקומות כמו כיפת הסלע או הכעבה במכה העצימו בני

45 דברים שאמר פלאצ' למחבר באחד מביקוריו בישראל.

46 מאמרו של סרי נוסייבה, בתוך:

O. Grabar, B. Z. Kedar, Where Heaven and Earth Meet, Yad ben Zvi, Jerusalem, 2010; שלום ירושלמי, 'סרי נוסייבה אישר קיום זיקה יהודית להר הבית', nrg – מעריב,

האדם עצמם, לאורך השנים. כאמור, דעות כמו אלה של אל-עזם, פלאצ'י או נוסייבה יוצאות דופן בצורה קיצונית. 'אל-אקצא בסכנה' לא רק כססמה, אלא גם כמהות, היא מנקודת מבטו והשקפתו של רוב העולם המוסלמי – עובדה שאין להרהר אחריה.

פרק ו

שיח' ראאד סלאח כממשיך דרכו של 'המופתי הגדול'

אם בשלושת העשורים הראשונים שלאחר מלחמת ששת הימים היו אלה ירדן והפלסטינים שנתנו את הטון בהר הבית,¹ ומינפו איש בדרכו את סיסמת 'אל-אקצא בסכנה', כדי לרומם את מעמדם כמובילים במאבק להגנת ירושלים ושחרורה, הרי שהחל מאמצע שנות ה-90 של המאה ה-20 נטל את הבכורה מידיהם השיח' ראאד סלאח.

סלאח ותנועתו – התנועה האסלאמית הישראלית, ובייחוד הפלג הצפוני שלה – הם שעמדו, בין השנים 1996-1998, מאחורי השינוי המשמעותי ביותר בסטטוס קוו ששרר בהר מאז 1967, ולמעשה מאז ימי המופתי חאג' אמין אל-חוסייני ששיפץ את המסגדים בשנות ה-20 וה-30 של המאה ה-20. סלאח ותנועתו הביאו להכשרתם כשטחי תפילה של החללים התת-קרקעיים הנרחבים המכונים 'אורות שלמה' בפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית ושל החללים התת-קרקעיים מתחת למסגד אל-אקצא ('אל-אקצא הקדום'). הם הפכו אותם לשני מסגדים נוספים. אחד מהם – המסגד החדש באורות שלמה משתרע על שטח של כ-4,500 מ"ר, והיה למעשה לאחד המסגדים הגדולים ביותר בארץ מאז ומעולם.

סלאח החל גם במבצע ניקוי בורות המים בהר הבית, וכמעט הצליח

1 ראו בהרחבה: נדב שרגאי, הר המריבה, שערם ז' ו-ט'.

לממש תכנית לייבא את מימי מעיין הזמזם הקדוש ממכה, כדי לרומם עוד יותר את מעמדו של המקום,² ואת מעמדו שלו. אם היה מצליח בכך היה קונה לעצמו מעמד של 'סאקי' (מי שמשקה את העולים במים קדושים) ו'סאדן' (שמש), תפקידים השמורים באורח מסורתי לצאצאי הנביא מוחמד באתר העלייה לרגל במכה.

אין ספק – סלאח הוא תלמידו המובהק של המופתי שיח' חאג' אמין אל-חוסייני, תלמיד העולה על רבו: סלאח העצים את עלילת 'אל-אקצא בסכנה' והגביה לדרגות ועוצמות שקודמיו ומתחריו לא הגיעו אליהן. הוא עשה זאת הן באמצעות שימוש בשפה בוטה ואלימה ובמסרים קיצוניים נגד מדינת ישראל, היהודים והתנועה הציונית, הן במסגרת אספות ענק שנתיות ומסעות חובקי עולם שנועדו לגייס כספים למען עמותת אל-אקצא, שתנועתו מפעילה.³ סלאח, שהיה מקורב והושפע מהאידיאולוגיה של תנועת האחים המוסלמים, גם עמד בקשר עם שיח' יוסוף קארדאווי ועם ד"ר מחמוד אל-זהאר, ממנהיגי החמאס, ואף עמד בראש משלחות של תנועתו שבאו להיפגש עם שיח' אחמד יאסין, מייסד החמאס.⁴

בספטמבר 1996 ובספטמבר 1997 התקיימו באום אל-פחם, מעוזו כוחו של סלאח,⁵ שתי העצרות ההמוניות הראשונות שהתנועה האסלאמית ארגנה בססמה: 'אל-אקצא בסכנה'. העצרת השנייה התקיימה תחת רישומם של 'אירועי מנהרת הכותל', מהומות דמים שבהן פתחו הפלסטינים בעקבות פריצת פתח יציאה צפוני למנהרת הכותל. (ראו בפרק י-4). הפתח אפשר לציבור המבקרים והתיירים במנהרה לצאת אל הווייה דולורוזה ואל שוקי העיר העתיקה, במקום לסוב על עקבותיהם במנהרה הצרה, ולחזור לרחבת הכותל. הוא נפרץ לצרכים תיירותיים, אולם הרשות הפלסטינית והתנועה האסלאמית האשימו את ישראל, שמאחורי המהלך מסתתרת תכנית למוטט את מסגדי הר הבית. במהומות שפרצו נהרגו 15 חיילי צה"ל ו-40 פלסטינים, ועוד מאות נפצעו. על רקע אותן מהומות

2 נדב שרגאי, 'התכנית: להביא מים קדושים ממכה להר', עיתון 'הארץ', 27.11.2001.
3 על הרקע להתקרבות בין ערביי ישראל לבין ערביי יהודה ושומרון ראו: נדב שרגאי, הר המריבה עמ' 338-339. אגודת אל-אקצא להגנת המקומות הקדושים מגייסת כספים ומתנדבים להגנת המקומות הקדושים לאסלאם, בעיקר בירושלים, אך משרדיה הראשיים ממוקמים בנצרת.

4 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 212.
5 סלאח עמד אותה עת בראש עיריית אום אל-פחם.

הואצו מאוד העבודות באורוות שלמה, ולמעשה הושלם תהליך הפיכתן למסגד.

בשתי העצרות הראשונות של 'אל-אקצא בסכנה' הוצב מאחורי בימת הנואמים דגם של כיפת הסלע. כיפת המבנה נצבעה באדום – סמל לפציעתו מידי היהודים. כבר בעצרות אלו הותווה הקו שיאפיין מעתה ואילך את פעילות התנועה האסלאמית ומנהיגה ראאד סלאח. יו"ר ועדת המעקב העליונה של הציבור הערבי בישראל, אברהים נימר חוסיין, הכריז כי "בירושלים אין זכר ליהדות. היא מוסלמית וחובתנו להגן עליה בכל הכוח...". המופתי של ירושלים באותם ימים, שיח' עכרמה סברי, הצהיר אף הוא כי "המוסלמים יגנו בגופם על ירושלים".⁶

ארבע שנים יחלפו עד שתפרוץ אינתיפאדת אל-אקצא, שהביאה לשפך דמים, לאלפי הרוגים וליותר מעשרת אלפים פצועים (יהודים וערבים). לטענת הפלסטינים, האינתיפאדה פרצה בשל ביקורו על הר הבית של יו"ר הליכוד אריאל שרון, יו"ר האופוזיציה באותה עת, ביום 28.9.2000. על פי דרישת הפלסטינים הביקור נערך מחוץ למסגד, ואף תואם עם הרשות הפלסטינית, אך הדבר לא מנע את ההסתה ואת אירועי הדמים שבאו בעקבותיהם.⁷ שרון תואר כרוצח המטמא את קודשי המוסלמים.⁸ שוב נקראו המוסלמים להגן על אל-אקצא וירושלים, ובמוקד הוועמדה פעם נוספת הטענה שמדינת ישראל חותרת למוטט את המסגדים, כדי לבנות תחתיהם את בית המקדש השלישי. לימים, אמר עמאד אל-פאלוג'י, שהיה שר בממשלה הפלסטינית, כי האינתיפאדה תוכננה עוד לפני העלייה של שרון להר הבית, חודשיים קודם לכן, מיד לאחר כישלון השיחות בין ישראל לפלסטינים בקמפ דייוויד. גם מקורות מודיעיניים ישראלים מצאו סימוכין לכך,⁹ אלא שבאותם ימים לא הודה בכך איש.

באוקטובר 2000, בימיה הראשונים של אינתיפאדת אל-אקצא, שארכה כמה שנים, פרץ גל של מאורעות והפגנות אלימות שיזמו ערביי ישראל. האירועים החלו בהפגנות הזדהות המוניות שערכו ערביי ישראל עם

6 עיתון 'ידיעות אחרונות', 21.9.1997.

7 שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, עמ' 27.

8 ח"כ עבד אל-מלכ דהמשה כפי שצוטט בעיתון 'הארץ' מיום 3.10.2000.

9 רדיו קול ישראל, 6.3.2001; אל-פאלוג'י הכחיש מאוחר יותר את הדברים, כנראה בלחץ ערפאת.

הפלסטינים בשטחים. הן הובילו לחסימות כבישים והידרדרו במהירות לעימותים בין המפגינים לבין כוחות המשטרה. במהלך האירועים הללו נהרגו 12 ערבים אזרחי ישראל, פלסטיני אחד שאינו אזרחי ישראל, ויהודי ישראלי.

ממשלת ישראל בראשות אהוד ברק נאותה לבקשת הנהגת ערביי ישראל והקימה ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת האירועים. בראש הוועדה עמד השופט תיאודור אור. הוועדה מתחה ביקורת קשה על שרים בממשלה, על קצינים במשטרת ישראל, ולענייננו כאן – הבוחן את התפתחות עלילת 'אל-אקצא בסכנה' – גם על מנהיגים בציבור הערבי הישראלי, ובראשם ראאד סלאח ואנשי תנועתו.

חברי הוועדה,¹⁰ השופטים תיאודור אור והאשם ח'טיב, ופרופ' שמעון שמיר, שרטטו קווים למעורבותה של התנועה האסלאמית בישראל בסוגיית הר הבית. הם ציינו כי "בפעילותה של התנועה בשטח זה, (עניין הר הבית – נ.ש.) יותר מאשר בשטחים אחרים, באו לכלל ביטוי מאפייני האסטרטגיה שלה: הסלמת מאבקים, אקטיביזם מבצעי והתססת הציבור. התנועה העמידה את אל-אקצא בראש מעייניה כנקודת מוקד רגשית לליכוד המוסלמים בישראל סביבה, וכגשר אל החברה הפלסטינית בשטחים ואל עולם האסלאם בכלל".¹¹

הוועדה קבעה כי למרות שאין להטיל ספק ברגשותיו הדתיים העמוקים של השיח' ראאד סלאח ובדאגת האמת שלו לשליטה המוסלמית באל-אקצא... אין זה מתקבל על דעתנו כי שיח' סלאח אכן האמין שהממשלה הישראלית מתכוונת להרוס את המסגדים ולבנות במקומם את בית המקדש, כפי שטען. אין מנוס מן המסקנה כי אמירותיו בעניין זה היו מכוונות לצבירת הון פוליטי – לגיוס תומכים ולחידוד מאבקים. קריאותיו לשחרר את אל-אקצא במחיר דמים, במיוחד כפי שהושמעו במהרג'אנים ההמוניים והמתלהמים שארגן, יצרו ערב אירועי אוקטובר עליית מדרגה באווירה המתוחה במגזר הערבי".¹²

ואכן – עיון בחומר העדויות, הנאומים, הכרוזים, המעשים והאווירה

10 שמה הרשמי של הוועדה: ועדת חקירה לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000.

11 דוח הוועדה, שער ראשון, סעיף 102.

12 דוח הוועדה. שער רביעי, פרק ה', סעיף 192, שם.

שסלאח היה אחראי עליהם, מלמד כיצד הגיעו השופטים – ביניהם ערבי ישראלי מנצרת, למסקנות אלו.

סלאח, מתברר, הביע את תמיכתו בהתנהגות שהופגנה במהלך הפרות סדר, עוד במהלך אירועי אל-רוחה האלימים שהתרחשו בשנת 1998.¹³ סלאח ראה כבר באירועים הללו 'ניסיון מחשל', והמריץ את המפגינים בקריאות משלהבות. ב-1999 קרא סלאח לציבור הערבי (בריאיון עיתונאי) לצאת מדפוסים של תגובה ולעבור לדפוסים ולאווירה של יוזמה ועימות.¹⁴ זמן לא רב לאחר קריאתו ליוזמה ולעימות סלאח קרא לתושבים לחסום בגופם הקמת מחנות צבא על חלק מאדמות אל-רוחה. ברוח דומה התבטא סלאח גם בכנס יום האדמה בשנת 2000, כשהמשיך לאיים באלומות.

ועדת אור מציינת כי קריאתו של סלאח לציבור לצאת להגנת אל-אקצא נשענה בין היתר על עמדותיהם של גופים קיצוניים יהודיים: "רבנים ופוליטיקאים אשר העלו תכניות שונות להקמת בית כנסת בהר. מספר קבוצות קיצוניות עסקו בפעולות הפגנתיות וסמליות להגשמת חזון בניין בית המקדש, ובהקשר של המו"מ המדיני הועלו תכניות שונות שנועדו לחזק את מעמד היהודים בהר, אולם", כך קובעת הוועדה, "ראאד סלאח הרחיק לכת הרבה מעבר לדברים אלה, שכן הוא פעל להזעיק את הציבור הערבי נגד כוונה שיוחסה לממשלת ישראל להחליף את מסגדי אל-אקצא בבית מקדש יהודי – כוונה שלא היתה לה אחיזה כלשהי במציאות".¹⁵ כיצד סלאח עשה זאת?

גם כאן עדיף להסתמך על דוח הוועדה שבדקה חומרים כתובים, וחקרה עדים רבים כולל את סלאח עצמו. סלאח קרא להקריב קרבנות בנפש למען ההגנה על אל-אקצא. גם הוא אחז בהשקפה המוסלמית המעודכנת ולפיה מסגד אל-אקצא כולל גם את הכותל המערבי. מנקודת מבטו של סלאח אפילו עצם קיומה של תחנת משטרה בתוך מתחם הר הבית,¹⁶ דהיינו עצם נוכחות השיטור הישראלי במקום, מעמיד את אל-אקצא בסכנה.¹⁷

13 הפגנות מחאה נגד הרחבת שטחי האימונים של צה"ל, סמוך לכפרים ערביים באזור ואדי ערה.

14 דוח הוועדה, שם, סעיף 179.

15 שם, סעיף 180.

16 נקודת משטרה בהר עומדת לא הרחק משער השלשלת, זה שנים רבות.

17 שם. יצוין, כי באוגוסט 1984 תבע הוואקף להסיר דגלון ישראלי בגודל תמונת קיר,

בעצרת 'אל-אקצא בסכנה' שהתקיימה בשנת 1999, אמר בכיר בתנועתו של ראד סלאח כי "מנורת השמן לאל-אקצא עלולה לכבות, אך אנו מוכנים להדליק את אל-אקצא בדם, כי מי שידליק בדמו, לא יכבה".¹⁸ המסרים בכינוס השנתי שנערך בשנת 2000 לא היו שונים במהותם. שיח' סלאח הגדיר בכינוס זה כל עמדה אשר גורסת כי ליהודים זכות כלשהי בהר הבית, כהכרזת מלחמת דת על המוסלמים באשר הם, וכך אמר סלאח באותו כינוס:

"נאמר לחברה היהודית בכנות, אין לכם זכות ולו על אבן ממסגד אל-אקצא המבורך. אין לכם זכות ולו על גרגיר ממסגד אל-אקצא המבורך. לכן נאמר בכנות, הקיר המערבי של אל-אקצא המבורך (הכוונה לכותל המערבי – נ.ש.) הוא חלק מאל-אקצא המבורך. לעולם לא ייתכן שהוא יהיה כותל מערבי קטן. לעולם לא ייתכן שהוא יהיה כותל מערבי גדול... נאמר להנהגה הפוליטית והדתית בישראל בכנות: הדרישה להשאיר את אל-אקצא המבורך תחת ריבונות ישראלית, גם היא הכרזת מלחמה על העולם האסלאמי..."¹⁹

במהלך הכינוס הובילו השיח' סלאח והכרוז את הקריאה: "ברוח, בדם נפדה אותך אל-אקצא".²⁰ באותו כינוס נישאו דברים דומים על ידי פעיל בכיר בפלג הצפוני של התנועה האסלאמית. הלה ייחס לראש הממשלה דאז, אהוד ברק, כוונה להרוס את מסגד אל-אקצא, כדי לבנות על חורבותיו את בית המקדש. הוא איים שלא דמעות יזילו על אל-אקצא, כי אם דמים יזרמו סביב אל-אקצא. הוא גם ערך השוואה בין ברק, שלדבריו רוצה ומנסה להרוס את אל-אקצא כדי לבנות במקומו את בית המקדש, לבין אברהם אל-אשרם, המצביא האתיופי, אשר על פי המסורת המוסלמית הנסמכת על המסופר בסורת הפיל (סורה 105) בקוראן, עלה על העיר מכה במטרה

שנתלה ליד תמונתו של נשיא המדינה דאז חיים הרצוג, בחדרו של מפקד נקודת המשטרה על הר הבית.

18 שם, שער ד', סעיף 181.

19 שם, סעיף 182.

20 הוועדה מציינת כי דוברים שונים הגנו על קריאות אלה בהסברים שהן מביעות רגשי מסירות עמוקים ללא כוונות כלשהן לשפיכות דמים, אך היא גם מציינת ש"הן משלחות את הרוחות לרמה שאינה רחוקה מהיסטוריית המונים".

להרוס את אבן הכעבה, ואללה שלח לעברו להקת ציפורים, אשר השליכו עליו ועל אנשיו אבנים ששברו את מפרקתו.

אותו פעיל ציין שעל ברק לדעת, שאללה יכול לשגר גם היום להקת ציפורים שכזו, ולא – הרי שהמוסלמים יוציאו לפועל בעצמם את גורת אללה. דברים אלה אף פורסמו באריכות במאמר פרי עטו של אותו פעיל, שהדפיס ביטאון הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית.²¹ דברים דומים, בדבר כוונתו כביכול של הממשל בראשות אהוד ברק לבנות את המקדש, נאמרו ימים ספורים קודם לכן על ידי סלאח עצמו בריאיון שהתפרסם עמו.²²

סלאח, אזרח ישראלי, התייחס למדינתו כאל מדינת אויב. כחודש וחצי לפני אירועי אוקטובר פורסם בביטאון התנועה האסלאמית 'צות אל-חק ואל-חורייה' שיר פרי עטו העוסק בהריסה של בית תפילה לכאורה בסרנפד שעל חוף הבונים על ידי יהודים.²³ סלאח מתייחס שם אל אויב אללה, שגורלו נגזר לאבדון. אויב אללה, שנגדו מופנה השיר, כך הבינו גם חברי ועדת אור, איננו מוגדר במפורש כישראל, אך קשה שלא להבינו כך, או לפחות לטעון שקוראיו הערביים של השיר יבינוהו אחרת.²⁴

יומיים לאחר שפרצה אינתיפאדת אל-אקצא, בראשית אוקטובר 2000, התפרסם כרוז של מועצת השוראא (ההתייעצות) הארצית של התנועה האסלאמית, שהתייחס להרג הפלסטינים יום קודם לכן ברחבת אל-אקצא. הכרוז שסלאח ניסח בעצמו, שיבח את הקרבת הדם למען אל-אקצא.²⁵ בכרוז נוסף, חודש לאחר מכן, הבהירה התנועה האסלאמית את עמדתה כי אירוע נוסף שהתרחש בהר הבית ב-29.10.2000, ושבנו נהרגו ארבעה פלסטינים, לא היה אלא 'טבח מתוכנן'. את זווית הראייה שלו לאירועי הדמים העניק סלאח במאמר שפרסם כבר ב-6.10.2000. הוא הגדיר שם את אירועי הדמים שהחלו בסוף ספטמבר כ'אינתיפאדת אל-אקצא', ושיבח

21 שם, שער ד', סעיף 183. מבוסס גם על: מוסף 'אל-אקצא בסכנה', עיתון 'סות אל-חק ואל-חורייה' מיום 15.9.00 (מ/3562).

22 בריאיון לעיתון 'אל-חיאאת אל-ג'דידה', 19.8.00.

23 מדובר במבנה ישן שפעילי התנועה האסלאמית טענו, כי שימש בעבר מסגד. בית המשפט דחה טענה זו.

24 דוח הוועדה, שער ד', סעיף 186, 187.

25 שם, סעיף 187.

אותה כהתקוממות שמשקפת התלכדות של ערביי הארץ סביב מסגד אל-אקצא.

אם נדמה היה כי במהלך אינתיפאדת אל-אקצא ובתקופה שקדם לה שבר סלאח כל שיא בהתבטאויותיו המשתלחות, הרי שכשש וחצי שנים אחר כך, בפברואר 2007, נשא השיח' סלאח דרשה קיצונית עוד יותר. הדברים נאמרו על רקע המשך חפירות ההצלה של רשות העתיקות במעלה המוגרבים, מחוץ להר הבית, מעלה שקרס מחמת פגעי מזג האוויר והטבע (ראו פרק י-7). סלאח דיבר בשכונת ואדי ג'וז שבירושלים. הוא חזר על דבריו ולפיהם ישראל מתכוונת לבנות את בית המקדש במקום מסגד אל-אקצא, והוסיף: "איזו חוצפה יש להם לבנות בית תפילה... כשהדם שלנו עדיין בבגדיהם, בדלתות שלהם, במזון ובשתייה שלהם? הדם שלנו עובר מגנרל טרוריסט אחד לגנרל טרוריסט אחר". סלאח גם חזר בדרשה על טענות אנטישמיות חולניות שהועלו בעבר נגד יהודים, ברוח עלילות הדם על היהודים באירופה הנוצרית בימי הביניים: "אנחנו לא אומה שמבוססת על שנאה. לא אנחנו הרשינו לעצמנו פעם לאכול לחם טבול בדם ילדים... בקרוב", הבהיר סלאח, "ישלוט האסלאם בכל המזרח התיכון במסגרת מדינת חליפות (כלומר מדינה מוסלמית דתית) שתשמור על כבוד בתי הכנסת היהודיים".²⁶

בחלוף שנתיים (נובמבר 2009), שוב התייחס סלאח לרעיון החליפות, והעריך כי "לא ירחק היום עד שאל-קדס תהיה בירה מוסלמית עולמית של חליפות מוסלמית עולמית...".²⁷ גם ח"כ מסעוד ע'נאים מסיעת רע"מ-תע"ל, החבר בפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, תמך במאי 2010 בהקמת חליפות מוסלמית גדולה שתכלול את ישראל, ואמר כי כל הדרכים כשרות להגן על ירושלים ועל מסגד אל-אקצא.²⁸

סלאח, כאמור, הנו מנהיג הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, אבל ביחס למסגדי הר הבית היו אנשי הפלג הדרומי קיצונים לא פחות, וגם הם עיצבו את דמות המאבק למען אל-אקצא ואת דמותה של עלילת 'אל-

26 יואב שטרן, יהונתן ליס ויובל יועז, 'הפרקליטות תבדוק אם סלאח הסית לאלימות', עיתון 'הארץ', אתר האינטרנט, 18.2.07.

27 'ראאד סלאח: אל-קדס תהיה בירה של חליפות אסלאמית עולמית', פרסום של ממר"י מיום 10.11.09.

28 'ח"כ ערבי: להקים ח'ליפות אסלאמית גדולה שתכלול את ישראל', פרסום של ממר"י, מיום 9.5.10.

אקצא בסכנה'. אחד הבולטים שבהם היה ח"כ עבד אל-מלכ דהמשה, יו"ר מפלגת רע"ם בכנסות ה-14 עד ה-16. דהמשה, משפטן בהשכלתו, היה חבר בפלג הדרומי של התנועה האסלאמית הישראלית, נמנה עם מוזהרי ועדת אור, נמצא אשם במרבית הסעיפים נגדו, אולם בשל היותו חבר כנסת לא הוסקו נגדו מסקנות אישיות. ועדת אור ציינה בדוח שלה כי "דהמשה קרא פעם אחר פעם לגלות נכונות לקרבן בגוף ובנפש למען ההגנה על אל-אקצא", וכי "ממכלול דבריו עולה, כי הכוונה בהגנה על אל-אקצא, אינה להגנה מפני מי שעלול לפגוע בו פיזית בלבד, אלא גם מפני שינוי באפיקים מדיניים". הדברים נאמרו על רקע ועידת קמפ דייוויד.²⁹

בריאיון רדיו עמו, עם התכנסות הוועידה ביולי 2000 הבהיר דהמשה: "אני לא ארשה כמוסלמי, וגם כאיש ציבור, שתהיה פגיעה בקודש הקודשים שלנו בארץ הזאת. אני חושב שהגיע הזמן שכולם יבינו שהעניין הזה לא יכול להימשך בצורה כזאת ואנו נגן עליו בכל הכוח, כולל ללכת להיות שהיד בעניין הזה..." דהמשה חזר על דברים דומים בסיוור שערך בהר הבית באותו חודש, והוסיף: "נקריב את נפשותינו כדי להגן על המסגד. אני עצמי מוכן להיות השהיד הראשון שיגן על הר הבית... אני מוכן ומתפלל להיות השהיד הראשון שיקריב את גופו כדי להגן על קודש הקודשים של האסלאם בירושלים". פחות מחודשיים אחר כך, שוב צוטט דהמשה כמשבח מלחמת קודש-ג'יהאד של הציבור הערבי בישראל, על מנת למנוע ריבונות של ישראל באל-אקצא.³⁰ ולקראת סוף יולי 2000, אולי כדי להבהיר את רצינות דבריו, שלח איגרת לנשיא ארצות הברית ביל קלינטון, לראש הממשלה הישראלי אהוד ברק וליו"ר הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת ובה הזהיר מפני פגיעה במעמדה המקודש של ירושלים. הוא הדגיש כי המוני בני האומה המוסלמית והערבית ייענו לקריאה למות מות קדושים למען אל-אקצא.

"אם יכפו זאת עלינו, ואם הדבר יידרש, נשמותינו תהיינה כפרה, ונהיה הקרבנות והשהידים בהגנה על כבודנו ובשמירה על קודשינו ובראשם אל-אקצא... לא נכיל את כעסה של האומה ולא נשלוט בזעם העממי..."

29 דוח ועדת חקירה לבירור ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000, שער רביעי, פרק ד', סעיף 172.

30 שם, וכן: 'דהמשה: אהיה השהיד הראשון באל-אקצא', אתר Y-net, 11.7.00.

הנשמות נכספות למות הקדושים למען ההגנה על אל-אקצא וירושלים המבורכת ומיליונים מבני האומה המוסלמית והערבית ייענו לקריאה למות מות קדושה וכבוד", אמר.

הדברים הקשים הללו התייחסו לאפשרות שההנהגה הפלסטינית תתפשר במהלך המו"מ על ירושלים. למעשה, הפך האיום באלימות מכשיר להשגת מטרת פוליטיות.

לפני שנים אחדות סלאח הכתיר עצמו בתואר: "שיח' אל-אקצא" ושדרג עוד יותר את הזיהוי המוחלט של ההמונים בינו לבין המסגד. כל פגיעה בו התפרשה עתה כפגיעה באל-אקצא, ובמהלך הפגנות ברחוב הפלסטיני והמוסלמי נשמעו לא פעם קריאות של נכונות למסור את הנפש למענו. סלאח פעל בטקטיקה שמטרתה בידול מוחלט של החברה המוסלמית בישראל מכל זיקה למדינה ולמוסדותיה, ולאורך השנים הקים מוסדות מוסלמיים, כדי שבעתיד יהיו בסיס למסגרת אוטונומית, שתשתלב בחלום החליפות המוסלמית העולמית שלו.³¹ 'אל-אקצא' בסכנה היה גם מהות וגם מכשיר בדרכו זו. את תמצית השקפתו בנוגע לאל-אקצא ולתפקידו כמגן אל-אקצא ניסח בחדות רבה בתחילת שנות האלפיים:

"מסגד אל-אקצא הוא רכוש אסלאמי, ערבי, פלסטיני ואין לאף אחד זולתם, לא משנה מי יהיו, שום זכות בו, ובמיוחד ליהודים אין שום זכות עד אחרית הימים. ומי שמסכים שיש להם זכות על אבן שם או עתיקות או כל דבר, הוא בוגד. וחובה עלינו לומר לאדם זה: אתה בוגד. זו בגידה באל, במוחמד ובמאמינים, באומה המוסלמית, בעולם הערבי ובעם הפלסטיני. זו בגידה בראשונת הקבלות ובמסגד השני ובעלייתו השמימה של הנביא מוחמד, וזוהי בגידה במסגד אל-חרם במכה ובמסגד מדינה. זו היא בגידה בתינוקות השהידים, במחמד דרה³² ובאחרים, ואנו אומרים לכל מי שינסה לערער על עמדות אלו: לא תצליחו. מסגד אל-אקצא הוא שלנו בלבד, ואין לאף אחד מכם בציבור

31 ראו פרק ז'.

32 דרה היה ילד פלסטיני בן 12 שסרט בן כמה שניות המתאר את מותו מירי, היה לסמל של אינתיפאדת אל-אקצא. תחילה טענו אמצעי תקשורת שונים שנהרג מאש חיילי צה"ל, אולם תחקירים שבוצעו לאחר זמן העלו כי נורה על ידי פלסטינים.

היהודי שום חלק בו. ועדיין אנו חושבים כי אין פלסטיני ולא ערבי ולא מוסלם על פני האדמה, שיש בלבו טיפת גאווה, אשר ירשה לעצמו לוותר על חלק, אבן, קיר, שביל, משטח זיכרון, כיפה או מבנה באל-אקצא המבורך, מבפנים או מבחוץ, לא מתחת לאדמה, לא לפני האדמה ולא מעליה".³³

33 'סות אלחק ואלחריה', מוסף מיוחד שהוציא הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית ב-25.1.2000. מובא בתוך: נמרוד לוז, אחרם אלשריף בשיח הציבור הפלסטיני בישראל, עמ' 33.

פרק ז

סלאח וחזון החליפות המוסלמית העולמית, כסכנה לשלום העולם המערבי

ב-3 ביוני 2010 העבירו ערוצי הטלוויזיה של איראן בשידור חי את קבלת הפנים ההמונית שערכו ערביי ישראל לשיח' ראאד סלאח, לאחר ששוחרר מחקירה משטרתית. סלאח נעצר עקב השתתפותו ב'משט הטורקי', על הספינה 'מרמרה', שביקש "לפרוץ את המצור הימי על עזה", והפך שם לגיבור היום. האהדה המופגנת של איראן לסלאח לא היתה מקרית. סלאח ותנועתו ואיראן חולקים ביניהם נקודות הסכמה רבות. ציר ההסכמה המרכזי בין איראן לסלאח הוא היעד המשותף: הקמת חליפות מוסלמית כלל עולמית ברוח מוחמד. לחזון זה שותפות בדרך כזו או אחרת גם תנועת האחים המוסלמים¹ ותנועות הטרור של החמאס ואל-קאעידה.

חלומו של סלאח, 'שיח' אל-אקצא', המקדם את עלילת 'אל-אקצא בסכנה', אינו מתמקד בירושלים בלבד. ירושלים ואל-אקצא הם אמנם מרכיב מרכזי במשנתו, אבל הם מהווים שלב בלבד בסולם גבוה פי כמה, המוביל, כאמור, ליעד רחוק יותר, שממנו חוששת היום כל אירופה: הקמת החליפות המוסלמית העולמית. המרכיב הזה במשנתו של סלאח עדיין אינו דומיננטי, אבל עם השנים הוא הולך ותופס מקום מרכזי יותר באמונתו והתנהלותו. עלילת 'אל-אקצא בסכנה' אינה רק מכשיר להסתה נגד העם

1 שבועון האחים המוסלמים המופיע בלונדון, 'ריסאלאת אל אח'וואן' (המסר של האחוה) כלל בלוגו שלו כבר ב-2001 את האמירה: "משימתנו: שליטה בעולם" (ראו: דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 249).

היהודי והתנועה הציונית, ואינה אמצעי בלבד להעצמת קדושתה של ירושלים במדרג הקדושה המוסלמי: לטווח הזמן הארוך, עלילה זו היא גם מכשיר שנועד לגבש את האסלאם העולמי סביב ירושלים כבירת החליפות האסלאמית העולמית המתוכננת.

על פי חזונו של סלאח, כפי שנפרש מעל במות שונות,² לא זו בלבד של ישראל אין כל זכות היסטורית או דתית בירושלים, ולא זו בלבד שבית המקדש לא היה ולא נברא. ירושלים על פי סלאח היא כולה שטח הקדש מוסלמי, שחייב לעבור לשליטה בלעדית של המוסלמים, ולהפוך לבירתה של החליפות המוסלמית העולמית. החליפות הזאת עתידה לבטל את פיצולו של העולם המוסלמי למדינות, ולהוות חלק מהשתלטות כוללת על הנצרות, אירופה והמערב בכלל. סלאח, שמשנתו סדורה, מדבר גלויות על כינון "החליפות העולמית שבירתה ירושלים", זאת שתהיה "השלב האחרון בהיסטוריה של האומה המוסלמית עד אחרית הימים".³ בתקופת החליפות הזאת יופיעו סימני הגאולה. אז גם יופיע המהדי (תואר שפירושו: המונחה בידי האל, או המדריך מטעם האלוהים), זה הנחשב בעיני המוסלמים לגואל העולם (בדומה למשיח ביהדות). הוא יגיע בקץ הזמנים, יושיע את העולם מאלימות ואי-צדק, ויחזיר את האסלאם למסורות המקוריות של הנביא מוחמד. בתקופת החליפות אף תתקיים הלכה למעשה המסורת המוסלמית המדברת על השמדת היהדות. הגאולה השלמה תתרחש רק לאחר שתמומש צוואתו הנבואית של מוחמד, עם הכנעת הנצרות וכיבושן מחדש של שלוש הערים: ירושלים, איסטנבול ורומא, בירת איטליה ומשכן הוותיקן.⁴

בשנים האחרונות סלאח עוסק אפוא בהרחבת פעילותו ופעילות תנועתו. מעיסוק בירושלים בלבד, עבר סלאח לעיסוק אינטנסיבי בכלל הנושא הפלסטיני, תוך גילויי תמיכה בתנועת החמאס ובאחדים מעיקריה.

2 את הדברים מסכם יהונתן דחוח הלוי, חוקר בכיר ועמית במרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה. ראו למשל מאמרו ב-Y-net מיום 11.10.09 'לאן חותר סלאח?'

3 מתוך סדרת מאמרים שסלאח פרסם באתר Islamic-aqsa.com. מצוטט על ידי החוקר יהונתן דחוח הלוי במאמר מיום 17.0.2006, באתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה (www.jcpa.org.il). עוד ב-2006, במהלך העצרת השנתית של התנועה האסלאמית באום אל-פאחם, סלאח הבטיח שאל-אקצא וירושלים ישוחררו בקרוב מידי היהודים, וירושלים תהפוך לבירת החליפות המוסלמית.

4 שם.

בריאיין לאתר 'אסלאם און ליין' תיאר סלאח את הרחבת פעילותו במילים אלה: "לתנועה המוסלמית ולהנהגתה היה תפקיד בולט בעניין אל-קדס ומסגד אל-אקצא הכבושים. תפקיד זה החל להתרחב מהרמה המקומית לרמה הפלסטינית הכללית, ומשם לרמה העולמית, בעיקר סביב עניין אל-קדס ומסגד אל-אקצא הכבושים. העיסוק בהם פתח לתנועה את הדלתות ליצירת קשרים בין-לאומיים בכל העניינים שהיא מרבה לעסוק בהם".⁵ סלאח – אולי בפעם הראשונה בפומבי – מתאר כאן את 'עניין אל-קדס ומסגד אל-אקצא' לא רק כמהות, אלא גם כמכשיר וכאמצעי.

המגמה שסלאח מתאר באה לידי ביטוי מוחשי בהשתתפותו במשט שיצא מטורקיה לעזה. סלאח התבלט במשט כדמות מרכזית, ועל פי עדויות של אישים שונים ששהו עמו על הספינה 'מרמרה', נשא שם דברים בזכות הג'יהאד. במסיבת עיתונאים לאחר המשט הרחיב סלאח את דבריו מן ההיבט הלאומי, אל ההיבט הדתי, והדגיש את אמונתם של המוסלמים בשהאדה:⁶ "... אנו אומרים לישראל. גם אם יש לכם פצצות אטומיות, טילים, טנקים, תותחים וחילות יבשה, ים ואוויר, דעו שאללה הוא המחיה והממית. איננו מפחדים, אלא מריבון העולמים. השהאדה היא אמונה וחובה על כל אחד. על כל אחד מאתנו לקוות לה ולמות כשהוא מייחל לה".⁷ עם סלאח שהו על הספינה יו"ר ועדת המעקב העליונה של ערביי ישראל, מוחמד זידן, וראש הפלג הדרומי בתנועה האסלאמית, השיח' חאמד אבו דעיבס.

חזונו של סלאח ואיראן, בדבר אסלאמיזציה של היבשת הנוצרית, החל קורם עור וגידים בהולנד, בבריטניה ובמדינות רבות נוספות.⁸ באירופה כבר חיים היום כ-54 מיליון מוסלמים.⁹ המרכז הבריטי לאחדות חברתית

5. ל. ברקן, חוקרת הזירה הפלסטינית במכון ממר": 'התנועה האסלאמית בישראל: מעיסוק בירושלים לעיסוק בכלל הנושא הפלסטיני'. פרסום באתר ממר"י מיום 1.8.10. 6. השהאדה היא הכרזת האמונה המוסלמית, שכוללת הצהרה בדבר בלעדיותם של האל הקרוי אללה ושל שליחותו האלוהית של מוחמד: "אין אלוה מבלעדי אללה ומוחמד שליח אללה" שינון השהאדה ואמירתה נחשב לאחד מ'חמשת עמודי האסלאם', שהם חמש מצוות היסוד המוטלות על כל מוסלמי.

7. ל. ברקן, שם.

8. ראו תמונה מפורטת באתר האינטרנט: 'אימפריה אסלאמית חדשה', www.newislamicempire.com המרכז נתונים, ניתוחים ופרשנויות בסוגיה זו.

9. ראו תיאור נרחב של מגמת האיסלמיזציה ביבשת, בנאומו של יו"ר מפלגת החירות של הולנד ח'רט וילדרס, בניו יורק בסוף דצמבר 2010. תמליל מלא של דבריו מופיע

מדווח כי שליש מהסטודנטים המוסלמים בבריטניה תומכים בשלטון החליפות.¹⁰ לא רק סלאח חולם על החליפות. גם ח"כ מסעוד ע'נאים, חבר הכנסת ה-18 מטעם מפלגת רע"מ-תע"ל, שהיה חבר המועצה המרכזית בתנועה האסלאמית, בעל תואר ראשון להיסטוריה של המזרח התיכון מאוניברסיטת חיפה, סבור כי "יש להקים חליפות מוסלמית ולכלול את ישראל בתוכה... שכן תור הזהב של היהודים היה תחת חליפות מעין זו". לדעתו של ע'נאים 'הנכבה' ("אסון הקמתה של מדינת ישראל" על פי הנרטיב הפלסטיני) נבעה מחולשתו והתמוטטותו של הגוף המוסלמי, שאותו יש לחזק מחדש". באותה הזדמנות הביע ע'נאים הזדהות עם ציר איראן-חיזבאללה-סוריה.¹¹

ההזדהות של סלאח וחבריו הסונים עם איראן השיעית, כאמור, אינה מקרית, שכן גם היעד שלה הוא חליפות מוסלמית כלל עולמית, ונשיא איראן מחמוד אחמדינג'אד מבהיר זאת מעת לעת.¹²

בדרך להגשמת חלום החליפות העולמית של סלאח ובני בריתו באיראן, בטורקיה, בחמאס ואף בחיזבאללה, משתוללים האנטישמיות ולעתים גם הטרור באירופה וברחבי העולם. כבר בשנת 2000 הודיע בכיר צ'צני על היערכות לפעילות נגד היהודים. האיש, סגנו לשעבר של מנהיג המורדים הצ'צנים גוהר דודאייב הבהיר כי "המטרה היא לעמוד לצד אחינו בירושלים, ובאל-אקצא אל-שריף כמיטב יכולתנו... לא שכחנו ולא נשכח את אחינו באל-אקצא. סוגיית אל-אקצא היא הסוגיה הראשונה במעלה עבורנו ועבור העולם המוסלמי כולו... המוג'אהדין החלו היום, יתברך אללה, בצעדים מעשיים לביצוע תכניות צבאיות נגד היהודים... מי שלא... מכין את עצמו לשחרור אל-אקצא, הוא רחוק מהאומה המוסלמית, והוא ימות ובלבו משהו מן הצביעות... לתקוף את היהודים בכל מקום. היהודים

באתר: www.kivunim.org.il. צוטט במדורי חדשות באתרי אינטרנט מרכזיים בארץ ובעולם.

10 שם.

11 הציטוטים מפי ע'נאים לקוחים מריאיון עמו בשבועון 'כול אל-ערב', בראשית מאי 2010. ראו תמצית הדברים ב-Y-net, 10.5.10: ח"כ נגאים: להקים חליפות אסלאמית בישראל'.

12 כפי שעשה למשל בדצמבר 2007, כאשר אמר כי מדיניותה של ארצו מהווה חלק מהמאבק המוסלמי בהגמוניה האמריקאית, וזאת מתוך מגמה להקמת חליפות מוסלמית כלל עולמית, כדרישת מוחמד. מבוסס על סקירה מודיעינית של גורם רשמי 12/2007. בידי המחבר.

מפוזרים ומוכרים ישתבח אללה, וניתן לבצע נגדם פעולות צבאיות...".¹³ החמאס, ששיח' סלאח תומך בגלוי בחלק מרעיונותיו, הוא ארגון טרור לכל דבר, אך התנועה האסלאמית באום אל-פאחם עמדה עמו בקשר שאינו רעיוני בלבד. ב-2008 סגרו משטרת ישראל והשב"כ את משרדי 'מוסד אל-אקצא' של התנועה האסלאמית באום אל-פאחם לאחר שנחשפה פעילות משותפת של המשרד עם מפקדת החמאס בירושלים. הפעילות, כך עולה מהודעות השב"כ, מומנה בין היתר על ידי ארגון 'קואליציית הצדקה', ארגון גג של קרנות מוסלמיות קיצוניות ברחבי העולם שתנועת החמאס הפעילה. ישראל הכריזה עוד ב-2002 על ארגון זה כהתאגדות בלתי מותרת.¹⁴

בדומה לסלאח גם החמאס עושה שימוש תדיר בעלילת 'אל-אקצא בסכנה'. בדומה לסלאח, גם החמאס מדבר על מהפכה מוסלמית שתביא להשתלטות האסלאם על העולם כולו. אחת הדוגמאות האופייניות לכך הם דבריו של יונס אל-אסטל, מבכירי החמאס, שהזהיר במארכ 2008 מפני התכניות הציוניות לרצוח את 'שיח' אל-אקצא ראדא סלאח'. תכניות, שהמניע להן על פי אל-אסטל, הוא התרעותו החוזרות ונשנות של סלאח מפני המזימה הציונית להרוס את מסגד אל-אקצא.¹⁵ אל-אסטל, חבר במועצה המחוקקת מטעם חמאס, הרחיב חודש לאחר מכן את חזונו והכריז, כי בקרוב ישתלט האסלאם על רומא "בירת הקתולים או הצלבנים", כמו שבזמנו השתלט האסלאם על קונסטנטינופול, ומשם ימשיך וישתלט על שתי האמריקות ואפילו על מזרח אירופה.¹⁶

לאיום המוסלמי הדמוגרפי על אירופה נלווה גם איום מתמיד בטרור. שיראז מאהר, צעיר בריטי ממוצא פקיסטני, שבמשך שלוש שנים היה מנהיג בארגון התומך ומטיף לטרור בין-לאומי סיפר בספטמבר 2010 כיצד הטיף לתמיכה בטרור, הצדיק את פעולות החמאס, תמך בפיצוץ אוטובוסים ובפגיעה בילדים, וכיצד ליוותה אותו במשך שנים קריאת מנהיגי ארגונו:

13 הדברים מופיעים ברשת אל ג'ירה (קטר) ב-7.11.2000 ומצוטטים כאן מהתרגום של ממר"י מיום 11.11.2000: 'בכיר צ'צ'ני מתריע: אנו נערכים לפעולות נגד היהודים'.

14 יהונתן דחוח הלוי, 'פעילותה של התנועה האסלאמית לחיסול מדינת ישראל', אתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה, 24.8.2008, www.jcpa.org.il

15 למשל: דברי יונס אל-אסטל, מבכירי החמאס ב-15.3.08. בתוך סקירה בטחונית של גורם בטחוני 3/08.

16 ערוץ אל-אקצא, 11 באפריל 2008. מובא בתוך דו"ח מרכז המידע למודיעין ולטרור מה-1.3.2009 'שימוש במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים' באתר: www.terrorism-info.org.il

"אתם הילדים של צלאח אל-דין, חייבים לשחרר את אל-אקצא בכל מחיר". "עקרונות הארגון לפיהם דמוקרטיה אינה מתיישבת עם האסלאם, ושלפיהם מדינת ישראל צריכה להיות מושמדת ושלפיו יש לאכוף בכוח, תוך שימוש באלימות את חוקי השריעה (הדין המוסלמי) על כל העולם – היו כל מעייניי", הודה מאהר בעת שבא לישראל במאי 2010 והרצה בפני באי כנס הטרור הבין-לאומי במכון למדיניות טרור, במרכז הבין-תחומי בהרצליה.¹⁷

הנה כי כן – קו אחד קושר בין ארגון הטרור של החמאס, איראן וסלאח ותנועתו, וכל גורם, בדרכו שלו, מבקש לקדם את רעיון החליפות המוסלמית העולמית. בקידום הרעיון באמצעים אלימים תומך כאמור גם ארגון אל-קאעידה, וגם החיזבאללה שמבקש לייצא את המהפכה המוסלמית לכל רחבי העולם, ושמנהיגו חסן נסראללה טוען אף הוא ש"ישראל מתכוונת להרוס את מסגד אל-אקצא".¹⁸

השיח' עכרמה סברי, המופתי לשעבר של ירושלים, שמונה לתפקידו על ידי הרשות הפלסטינית, שאף הוא נמנה עם מפיצי הבולטים של עלילת 'אל-אקצא בסכנה', אמנם לא 'נתפס' בתמיכה בחליפות אסלאמית עולמית, אבל סגנונו ודבריו בעבר אינם משאירים מקום לדמיון רב באשר להשקפתו ותחושותיו בנוגע למערב. שבועות אחדים לפני מתקפת ה-11 בספטמבר בארצות הברית, נאם השיח' בפני מאזיניו וייחל: "אללה, הבא חורבן על ארצות הברית, על אלה העוזרים לה ועל כל משתפי הפעולה אתה". סברי אף קרא להשמדתה של בריטניה הגדולה.¹⁹

'סוכן' נוסף המפיץ את עלילת 'אל-אקצא בסכנה' בקרב ההמונים המוסלמים הם אנשי מפלגת השחרור האסלאמית (חיזב אל-תחריר), שמייסדה, שיח תאקי אל-דין אל-נבהאני, היה חניך האחים המוסלמים. 'חיזב אל תחריר' פועלת בשטח הרשות הפלסטינית, במזרח ירושלים ובמסגרת תאים חשאיים באירופה. גם תנועה זו משלבת בהשקפת עולמה את חלום החליפות. אחד מבכירי התנועה ח'אלד סעיד, הציג ביוני 2008 את

17 מרב לונדנר, 'יש דרך חזרה. פעיל הטרור שמטיף לשלום', n.r.g. – מעריב, 13.9.2010.

18 נסראללה בריאיון לרשת הטלוויזיה 'אל-מנאר'. ביום 1.4.2010. מתוך סקירת גורם ביטחוני 4/2010, בידי המחבר.

19 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 221.

עיקרי תפיסת העולם של הארגון: האמונה, החליפות והג'יהאד.²⁰ התנועה קיימה בעבר כמה עצרות בהר הבית, וגם משם קראה בגלוי להקמת חליפות אסלאמית כלל עולמית.²¹ באחדות ממדינות ערב ואירופה הוצא 'חיזב אל-תחריר' אל מחוץ לחוק.²² בגרמניה, למשל, הוצא הארגון מחוץ לחוק לאחר שהתברר ש'המוח' מאחורי מתקפת ה-11 בספטמבר, מוחמד עטא, הושפע מן האידיאולוגיה של הארגון. 'חיזב אל תחריר' מאמין שהקמת החליפות היא תנאי מוקדם להכרזת הג'יהאד, ובעיני משקיפים מערביים הוא נחשב לארגון המכשיר את הדרך לאל-קאעידה ואף מהווה "פס ייצור של טרוריסטים".²³

עלילת 'אל-אקצא בסכנה' אינה תלושה אפוא מחזון החליפות האסלאמית העולמית ויצוא האסלאם לכל רחבי העולם. העלילה משמשת כלי ביד מפיציה, כדי לרכז את תשומת לב העולם לירושלים, שעל פי סלאח וחלק משותפיו לרעיון, עתידה להיות הבירה העתידית של החליפות המוסלמית.

20 ריאיון לעיתון הכוויית 'אל ג'רידה', 9.6.2008. מובא ע"י יהונתן דחוח הלוי, במאמר שפורסם באתר המרכז הירושלמי לענייני ציבור ומדינה ב-11.6.2008.

21 נדב שרגאי, 'התרעות: מפלגה אסלאמית מטיפה מירושלים להקמת חליפות', 'הארץ', 20.11.2006.

22 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 221-223.

23 שם, עמ' 3-222.

פרק ח

טרור ממסגדי הר הבית

על רקע עליית 'אל-אקצא בסכנה', והקריאות לבוא ולהגן על המסגדים, אפילו תוך הקרבת הנפש ושפך דם ובהתחשב בשפה ובתכנים האלימים שבהם השתמשו אנשי הדת המוסלמית בהר הבית ומחוצה לו, כדי להקצין את מסריהם, אין זה מפתיע כי מעת לעת נעשה שימוש במסגדי הר הבית לצורכי טרור ממש. למעשה שואב הטרור לגיטימציה להשתמש בהר ובמסגדיו כבסיס לפעולותיו, מתוך נקודת המבט שגורסת, כי אותו בסיס "אויס" ו"מאויס" על ידי "אויבי האסלאם". מכיוון שהפגיעה באויבי האסלאם לגיטימית, לגיטימי לתכנן גם את הפגיעה בהם, מתוך "אל-אקצא המאויס", מתוך "אל-אקצא בסכנה".

הדבר אינו מפתיע, גם מכיוון שאנשי דת מוסלמים בכירים (סונים ושיעים), ובמרכזם השיח' יוסף אל-קארדאווי הסוני, והאיאתאללה חומייני השיעי טענו לא פעם שהשימוש במסגדים לצרכים צבאיים ולצורכי טרור נגד אויבי האסלאם במסגרת הג'יהאד (מלחמת הקודש), לגיטימי.¹ קארדאווי, האב הרוחני של האחים המוסלמים שדעותיו מקובלות על החמאס, דיבר בעבר על הכיבוש הממשמש ובא של אירופה.² הוא ציין כי למסגד מראשית האסלאם תפקיד חשוב בעידוד המוסלמים לצאת לג'יהאד ובניהול התנגדות כנגד אויבי העדה המוסלמית מקרב הפולשים השואפים

1 'שימוש במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים על ידי חאמס וארגוני טרור אחרים', דוח מרכז המידע למודיעין וטרור שפורסם ב-1 במארס 2009, עמ' 31, 32, 33.

2 דורי גולד, המערכה על ירושלים, עמ' 36.

לשלוט בה. חומייני קבע כי "המסגד הוא מבצר של הג'יהאד הגדול" ומקום ללחימה נגד השטן ונגד הרודנים.³ מומחי המל"מ, מרכז המידע למודיעין וטרור, מציינים כי גישה זאת מסתמכת על ה'חדית' (המסורות המוסלמיות) שקובעת, שהנביא מוחמד בעצמו השתמש במסגד גם לצרכים צבאיים ופוליטיים, מעבר לתפקידו של המסגד כבית תפילה למאמינים.⁴

כמו עלילת 'אל-אקצא בסכנה' כך גם השימוש במתחם הר הבית לצורכי טרור נולד בתקופתו של 'המופתי הגדול', חאג' אמין אל-חסייני, שהיה חלוץ גם בתחום זה. המופתי שהיה שותף, כאמור, למהלכים שהניעו את המרד הערבי הגדול נגד הבריטים בשנים 1936-1939, הודח על ידי הבריטים מכל תפקידיו. הם ביקשו לעוצרו אך הוא מצא מקלט במסגדי הר הבית, ובאוקטובר 1937 הצליח להימלט מהארץ. ד"ר דותן גורן מאוניברסיטת בר אילן מזכיר באחד ממחקריו, כי באותה תקופה שימשו המסגדים מקום מסתור לנשק ואמצעי חבלה, וכי מתחם הר הבית הפך מקלט לחברי כנופיות ערביות שהשתתפו במרד הערבי הגדול. ואכן ביולי 1938 נמצאה סמוך לכיפת הסלע כמות גדולה של כלי נשק שהוסתרו בתוך חומרי בניין, שיועדו לעבודות שיפוץ במקום. בין היתר נמצאו במקום פצצות, כדורים ורובה אחד.⁵

באותם ימים הצליחו מאות אנשי כנופיות טרור ערביות להסתנן אל תוך העיר העתיקה של ירושלים. הבריטים שיזמו מבצע צבאי, פרצו אל תוך החומות ודחקו את אנשי הכנופיות אל תוך הר הבית. הנהלת הוואקף הזמינה את הבריטים להיכנס אל תוך תחומי ההר, בניסיון להוכיח שבמקום לא מוסתר נשק, אולם סמוך למסגד "נמצאו מספר תיבות שנתרוקנו מרימוני יד".⁶ בהר הבית נעשה שימוש צבאי גם במהלך מלחמת

3 שימוש במסגדים לצרכים צבאיים, שם. עמ' 32, 33.

4 שם, וראו בהרחבה על השימוש במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים על ידי החמאס וארגוני טרור אחרים.

5 דיווח בגיליון הערב של 'הארץ' מיום 15.7.1938. מצוטט מתוך, דותן גורן, 'הזווית ההיסטורית לתופעת השימוש במסגדים לצרכים צבאיים, על ידי ארגוני הטרור הפלסטיניים', 16.3.09. פורסם באתר מרכז המידע למודיעין וטרור. המרכז למורשת המודיעין (מל"מ); רפי קיטרון, ארץ ישראל הנסתרת, סיפורם של הסליקים ותולדותיהם, הוצאת אריאל, עורך אלי שילר, 2010, עמ' 77.

6 מתוך דיווח בעיתון 'טיימס' של אותם ימים. מצוטט על ידי ד"ר דותן גורן (לעיל). ללא תאריך.

העצמאות. דוח מדצמבר 1947 המצוי בארכיון תולדות ההגנה מלמד,⁷ כי על ההר התמקמה מפקדה ערבית ובה אחראים לחלוקת נשק. בפתח החדר שבו אוחסן הנשק הוצב שומר וכל ערבי שבא לקחת נשק שילם סכום קבוע, או הביא ערב לתשלום.⁸

גם במהלך האינתיפאדה הראשונה, וגם במהלך האינתיפאדה השנייה, נעשה שימוש בהר הבית כדי להסית למהומות ולמרד. עם השנים התברר כי כמה חוליות טרור פלסטיניות בחרו להן כמקום מפגש קבוע את רחבת הר הבית. חברי החוליות הללו נדברו ביניהם בעיקר בשעות התפילה, וניצלו את קדושת המקום כדי לתכנן בחסותו פיגועים ופעולות טרור.

הבולטת שבחוליות אלה ביצעה ב-15 באוקטובר 1986 פיגוע של הטלת רימונים על טירוני חטיבת גבעתי, שסיימו טקס השבעה ליד הכותל המערבי. בפיגוע הזה נהרג דב פורת, אב לחייל, שדקות אחדות קודם לכן נפרד מבנו. 69 בני אדם נוספים ובהם חיילים ובני משפחותיהם נפצעו באותו פיגוע. בשטח הותירו המחבלים כרוזים בערבית שעליהם היו חתומים "חברי חוליית הר הבית, פלוגת משמרת הקודש המוסלמית בפלסטין". תמליל הכרוזים היה דתי-מוסלמי, וכלל בעיקר פסוקים מהקוראן.⁹ לא חלף זמן קצר והשב"כ הישראלי עצר את האחים נאצר וטארק חליסי מהכפר סילוואן, הסמוך למקום הפיגוע. חקירתם העלתה כי הם גויסו על ידי אש"ף בירדן על רקע דתי, וכי אחד ממקומות המפגש של חברי החוליה היו מסגדי הר הבית.¹⁰

גם החוליה שחטפה ורצחה את שוטר מג"ב ניסים טולדאנו בדצמבר 1992 ואת שוטרי התנועה דניאל חזות ומרדכי ישראל במארס 1993, הפכה את הר הבית ומסגדיו מקום מפגש ותכנון למעשי הטרור והרצח שביצעו. חברי החוליה שהשתייכו לארגון החמאס נידונו לשלושה מאסרי עולם. ראש החוליה מחמוד עיסא אמר לשופטים טרם שנחרץ דינו: "הקוראן מחייב אותנו בג'יהאד. אנחנו, חוליית עז אל-דין אל-קסאם, עשינו את כל

7 ארכיון תולדות ההגנה 105/152. מוזכר במחקרו של רפי קיטרון. שם. עמ' 79.

8 קיטרון. שם.

9 נדב שרגאי, 'דיוקנו של תא חבלני' מוסף 'הארץ' 6.2.1987.

10 אבינועם בר יוסף, 'החוקרים הופתעו: בהר הבית הוקמה חוליה של הג'יהאד האיסלאמי', עיתון 'מעריב', 24.10.1986.

פעולות הג'יהאד בהגנה על הקוראן. אנחנו אנשי העם שאדמתנו נכבשה וכבודו הושפל... לא יכולנו לשתוק..."¹¹.

כבר בינואר 1988 שילבו מדי פעם המטיפים בדרשות יום השישי שלהם בהר הבית, קטעים מכרוזי האינתיפאדה (הראשונה) שהוציאה המפקדה הלאומית המאוחדת מדי שבוע. ב-3 ביולי של אותה שנה ציטט המטיף מכרוז מס' 22, הוא כרוז 'חג הקרבן המבורך': "המפקדה הלאומית המאוחדת מברכת את חוליות המחץ בגין תפקידם הפעיל נגד כוחות הכיבוש, מנגנוניו, משרדיו ונגד אלה הסוטים מרצון העם". כרוז מס' 21 שפורסם זמן קצר קודם לכן, כונה 'כרוז מסגד אל-אקצא המבורך'. כרוז זה קבע את יום ה-7 באוגוסט של אותה שנה כ'יום אל-אקצא', "יום הסלמה מיוחד, שבו ייטול הציבור חלק בכל הפעילויות ההמוניות כדי להגן על אל-אקצא; יום שבו ינחיתו חוליות המחץ מכות על כוחות האויב ועדרי המתנחלים"¹².

באפריל 1993 שימשו המסגדים בהר הבית מקום מפגש שבו התקיימו מגעים ראשוניים בין פעילי הפת"ח לבין פעילי החמאס והג'יהאד במטרה לחזק את הקשרים המבצעיים ביניהם. היה זה לאחר שישראל גירשה ללבנון, חודש קודם לכן, 400 אנשי חמאס, בעקבות גל חמור של פיגועי טרור שיזם הארגון. באותן השנים התקיים בהר הבית גם מעמד טקסי שבו הוקראה 'הצהרת עצמאות פלסטינית'¹³. בהר הבית עצמו דקר ב-1995 חסן עריבה מהכפר אבו דיס שלייד ירושלים את קצין המשטרה יצחק לימאי. עריבה הסתער על לימאי בקריאות 'אללה אכבר' ופצע אותו קשה בבטנו.¹⁴

במהלך החודשים יוני-יולי 2008 עצרו כוחות הביטחון הישראליים שישה צעירים ערבים תושבי מזרח ירושלים, חלקם סטודנטים באוניברסיטה העברית שבעיר. העצורים, חברים בקבוצה מוסלמית קיצונית, נהגו לקיים מפגשים במסגד אל-אקצא. שם הם תכננו להקים תשתית של ארגון אל-קאעידה ולבצע פיגועים בישראל. אחד העצורים אף בחן אפשרות להפיל את מסוקו של נשיא ארצות הברית, ג'ורג' בוש, בעת

11 שמואל מיטלמן, 'ארבעת חברי החמאס...', 'מעריב', 11.8.1993, עמ' 10.

12 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 334-335.

13 המעמד התקיים ביום 15 בנובמבר 1988. ראו פרטים שם, עמ' 336-337.

14 שם, עמ' 334.

ביקורו בירושלים בינואר 2008. בראש הקבוצה עמד יוסף סומרין, תושב מזרח ירושלים, אסיר ביטחוני לשעבר, ששוחרר זמן קצר קודם לכן מריצוי עונש מאסר בכלא הישראלי.¹⁵

גם חורשי המזימה לירות טיל על אצטדיון טדי בירושלים באביב 2010, במהלך משחק כדורגל ובשעה שהמקום הומה אדם, היו קשורים בטבורם להר הבית. על פי כתב האישום שהוגש נגד באסם אל עומרי (הורשע) ומוסא חמאדה (משפטו עדיין מתנהל), השניים עבדו כנציגי החמאס במסגד אל אקצא במשך שלוש שנים.¹⁶ מעסיקם שם, מאג'ד ג'ועבה, הודה במסגרת הסדר טיעון שנעשה עמו, כי היה אחראי על פעילותה של חוליית חמאס, שפעלה מטעם ועדת אל אקצא בהר הבית.¹⁷ ג'ועבה נידון לשנתיים מאסר.

ב-22 באוגוסט 2011 נמנע בירושלים פיגוע טרור קשה, כשסעיד קואסמה, מחבל מתאבד, שתכנן להתפוצץ בשכונת פסגת זאב, נלכד כשהוא מסתתר בהר הבית, סמוך למסגד אל אקצא.¹⁸

לא יהיה זה מופרך לשער שהחירות שנטלו לעצמם חברי חוליות הטרור להשתמש במסגדי ההר וברחבותיו, כדי לתכנן בחסותם פיגועי טרור, הושפעה מהאווירה בהר עצמו. ללא חופש הסתה שהוענק בפועל על ידי שלטונות ישראל למטיפים ולדרשנים השונים, ספק אם צעירים מוסלמים היו מרשים לעצמם ללכת, בחסות המסגדים דווקא, עוד צעד אחד קדימה, אל עבר האלימות ממש. לשיא הגיעו הדברים, לאחר שכוחות קומנדו של ארצות הברית חיסלו במאי 2011 את הארכי-טרוריסט שהיה אחראי לפיגוע במגדלי התאומים, מנהיג אל-קאעידה, אוסאמא בן לאדן. "כלבי המערב", כך אמר הדרשן במסגד אל-אקצא שעות אחדות לאחר החיסול, "רצחו אריה מאריות האסלאם. המערב היום שמח על הריגתו של אריה מאריות האסלאם... אתה (אובמה) בעצמך אמרת שאתה אישית הורית להרוג את

15 לפרטים על חברי הקבוצה ומעצרים ראו בדיווח של מרכז המידע למודיעין ולטרור מיום 20.7.2008. הדיווח מסתמך על דוח שירות הביטחון הכללי.

16 מתוך כתב האישום המתוקן שהוגש נגד השניים בבית המשפט המחוזי בירושלים ביום 16.1.2011 (מ"ת 11-1459).

17 כתב אישום מתוקן לצורך הסדר טיעון שהוגש נגד מאג'ד ג'ועבה בבית המשפט המחוזי בירושלים ביום 26.1.2011.

18 'חשיפת תשתיות טרור צבאיות של חמאס באיו"ש וסיכול פיגוע התאבדות בירושלים. תדרוך כתבים צבאיים. ספטמבר 2011' מתוך אתר האינטרנט של השב"כ:

shabak.gov.il

המוסלמים. דע לך, בקרוב אתה תיתלה על חבל תלייה עם בוש הקטן. מפה, ממסגד אל-אקצא, ממקום ח'ליפות האסלאם הבאה, אנו אומרים להם: הכלבים לא ישמחו עוד הרבה על הרג האריות..."

עד שפרצה האינתיפאדה הראשונה מיתנו באופן כללי ההשפעות הישראליות והירדניות את גון הדרשות שנישאו במסגדים מדי יום שישי. כאשר פרצה האינתיפאדה, השתנו כללי המשחק בהר, וכוהני הדת רק חיפשו את התירוץ המתאים כדי לשלח את הרוחות. הסימן הבולט ביותר של השינוי היו דבריו של המופתי דאז, סעד אל-דין אל-עלמי, לביטאון הרשמי של אש"ף, פלסטין אל-ת'אורה, שבו הוא התייחס לאירועי האינתיפאדה.

אל-עלמי, יו"ר המועצה המוסלמית העליונה, נשבע באותו ריאיון להמשיך את ההתקוממות והציג את העניין כשאלה של חיים ומוות עבור התושבים. תמיכתו במאבק המזוין באה לידי ביטוי בבקשה שהפנה לגורמים ערביים לקבל נשק ולא כסף, וכן בפנייתו לעמי ערב להפעיל לחצים על ממשלותיהם כדי שיפתחו במלחמה נגד ישראל. אל-עלמי הפליג בתיאורי זוועה שלא היו ולא נבראו על מעשיהם של החיילים הישראלים, וסיפר כיצד "נעקרו עיניהם של שלושה צעירים עזתיים בידי חיילי צה"ל, ולאחר מכן נורו על ידם". בתי המעצר הישראליים כונו בפיו 'מחנות מוות'. הוא אף ידע לספר על "מתקן עינויים מיוחד השואב את נוזל העין, מתקן שהוכנס לשימוש בבתי המעצר הישראלים". מכאן, כך עדכן, נובעת גם העלייה במספר מקרי העיוורון בשטחים הכבושים.¹⁹

הסתה מסוג זה בתקופת שבה שלטה ירדן בהר הבית (1948-1967) היתה נענית בצעדים תקיפים ובענישה משמעותית מצד השלטונות, אבל הדרג המדיני הישראלי דחה המלצה של גורמי הביטחון לגרש את אל-עלמי. ראש עיריית ירושלים באותה עת, טדי קולק, העיר לאל-עלמי במכתב נוזף כי הצהרותיו "רחוקות מן המציאות וכוללות תיאורים דמיוניים, שתכליתם להסית ולפגוע ברקמת היחסים בין שני העמים, היהודי והערבי". אל-עלמי חש עצמו בטוח דיו כדי להשיב לקולק במכתב משלו, שבו לא חזר מן הדברים.²⁰

19 ביטאון אש"ף 'פלסטין א-ת'אורה', 8.5.88. תרגום לעברית: לשכת היועץ לענייני ערבים בעיריית ירושלים.

20 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 337, 338.

הטיפול הישראלי בשיח' אל-עלמי, שלמעשה תמך במאבק מזוין נגד ישראל, היה סימפטומטי להתייחסות של הדרג המדיני בארץ לאנשי הדת הבכירים בהר הבית. היה זה יחס שעיקרו זהירות מופלגת וכבוד, לעתים מוגזם, לאוטונומיה הדתית שהוענקה להם. בתקופה הירדנית לא היססו השלטונות שם להטיל הגבלות קשות על כוהני הדת המוסלמים. במצוות המלך ושליחיו, אנשי משרד ההקדשים, היו הח'טיבים (הדרשנים) מצווים להעביר העתק מדרשותיהם בטרם ישמיעום, למנהל ההקדשים המקומי. נשיאת דרשות בניגוד לקו המוכתב, הסתיימה בדרך כלל בהטלת קנס כספי, ולעתים אף במאסר. השלטונות הירדניים התייחסו בחומרה רבה לח'טיבים שלא בירכו את המלך בסוף דרשת יום השישי, לאור העובדה שבהיסטוריה המוסלמית נחשבת השמטת הברכה לשליט כסממן מובהק לאי-נאמנות כלפיו.²¹

בתיקי השב"כ הירדני שנפלו בידי ישראל במלחמת ששת הימים, מצאו השלטונות הישראליים עדויות למכביר על ההקפדה היתרה שנהגו השלטונות הירדניים עם אנשי הממסד הדתי, ובהשוואה לנוהלי הפיקוח הירדני נהגו השלטונות הישראליים בדרשנים ובאנשי הדת בהר הבית, בכפפות של משי.

גם אם מתבוננים ביחסם של שלטונות הרשות הפלסטינית בעידן ערפאת ובעידן אבו מאזן לדרשנים ולתוכני הדרשות במסגדים ביהודה ושומרון, הרי שישראל מצטיירת כ'בית הלל' מקל ורחום. הרשות הפלסטינית אוסרת על הדרשנים לשאת דרשות בעלות אופי פוליטי, מחייבת אותם להעביר לאישור מוקדם את תוכן דרשותיהם, ולעתים מפטרת דרשנים המזוהים עם חמאס ואף עוצרת אותם.²² השיח' ג'מאל מוחמד אחמד בואטנה, השר לענייני הקדשים ודתות בממשלת סלאם פי'אד, אף רמז ב-2009, כי יפוטרו דרשנים "שאינם דבקים במסר של המסגד, ובמסר של המשרד" (משרד ההקדשים). הוא הוסיף, כי "מספר דרשנים ומדריכים במסגדים ניצלו לרעה בימים אלה את החופש שניתן להם... מי שרוצה פרסום ותעמולת בחירות, שילך לתחנות הטלוויזיה

21 שם עמ' 323.

22 מתוך 'שימוש במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים על ידי חמאס', דוח של מרכז המידע למודיעין ולטרור מ-1 במארכ 2009, עמ' 16.

והרדיו".²³ בכתבתו של העיתונאי עלי ואקד מתואר המאבק שהרשות מנהלת נגד פעילות חמאס במסגדים. ואקד מתאר 'חינוך מחדש' של דרשנים, הרחקת עשרות אימאמים, ולפי מקורות אחרים מאות אימאמים, המזהים עם החמאס, ממסגדי הגדה. דרשן באחד המסגדים באזור רמאללה סיפר לואקד: "אנו מקבלים מדי פעם חוזר ממשרד הדתות הקובע את נושא הדרשה של השבוע ואסור לנו לסטות מהנושא... עם פוליטיקה כבר מזמן הפסקנו".²⁴

התנהלות תקיפה פי כמה מול תופעה של שימושים במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים ברחבי העולם הערבי והמוסלמי, מגלות מדינות נוספות. לאחר אירועי 11 בספטמבר 2001 פעלו השלטונות בסעודיה נגד מסגדים שבהם מצאו מחסה פעילי אל-קאעידה וארגוני טרור מוסלמיים נוספים.²⁵ ביולי 2007 הפך המסגד המרכזי של אסלאמאבאד, 'המסגד האדום' שבפקיסטן, מוקד טרור והסתה נגד המשטר המוסלמי שם, וצבא פקיסטן פרץ לתוכו. בפעולה נהרגו כמאה מתומכי האסלאם הקיצוני בפקיסטן לרבות עבד אל-עזיז ע'אזי, סגנו של אמאם המסגד. הפעולה הפקיסטנית בוצעה בתגובה לפיגועים רבי-נפגעים שבוצעו על ידי תומכי ע'אזי.²⁶ גם במצרים פעלו השלטונות נגד מסגדים שמהם יצאה הסתה ואף טרור. הם הסתייעו לצורך זה בפסיקה של מחמד אל-טנטאוי, שיח' אל-אזהר, שנחשב לסמכות דתית בכירה בעולם המוסלמי הסוני. ביולי 2007 ציין אתר האינטרנט של תנועת האחים המוסלמים במצרים כי השיח' קבע "שלמדינה הזכות המלאה לפגוע במסגדים, לאטום אותם ואפילו להורסם, מתוך האינטרס של שמירת ביטחון המדינה".²⁷ יהיו אולי שיטענו כי מה שמותר לשלטון מוסלמי מול הסתה וטרור ממסגדים, אינו דומה למה שמותר לשלטון לא מוסלמי מול אותן תופעות. אלא שישאל נהגה בעניין זה בדרך מתונה יותר ממדינות מערביות דוגמת בריטניה, גרמניה, איטליה או ספרד, שלא היססו לפעול מול מסגדים ואנשי דת לנוכח הסתה ו/או טרור.²⁸

23 מתוך ריאיון לסוכנות הידיעות הגרמנית, אתר אל-קדס, 15.2.09. מובא בתוך דוח המל"מ מ-1 במאוס, עמ' 17.

24 24.2.2009 Y-net

25 'שימוש במסגדים לצרכים צבאיים ופוליטיים', שם, עמ' 25.

26 שם, עמ' 26.

27 שם, עמ' 35, מראה מקום 43.

28 שם, עמ' 8, 27.

ישראל נזהרת מאוד מהתנהלות דומה לזו של מדינות מוסלמיות ומדינות מערביות אחרות מול אנשי הדת בהר הבית, על אף דברי הסתה קשים וחמורים שהושמעו על ידם לאורך השנים ובראשם עלילת 'אל-אקצא בסכנה'. עם זאת מגבילה ישראל לא פעם את גיל המתפללים הרשאים לבוא ולהתפלל בהר, וזאת על רקע ידיעות מודיעיניות בדבר מהומות, אלימות והפרות סדר צפויות. אירועים כאלה כבר התרחשו לא פעם בשנים האחרונות ושיאם בידידיי אבנים, בלוקים וחומרי בנייה על המתפללים היהודים ברחבת הכותל המערבי, שלמרגלות הר הבית. כך אירע למשל ב-29 בספטמבר 2000, כאשר המון מוסת השליך אבנים, שהוכנו מבעוד מועד, על מתפללי הכותל. אירוע זה התרחש בנוכחות פקידי דת ואנשי ביטחון של הרשות הפלסטינית, שישראל אפשרה את נוכחותם במקום, בתקווה שיהיה בה כדי להרגיע את הרוחות. אבנים הושלכו על מתפללי הכותל, עוד במהלך האינתיפאדה הראשונה (למשל באפריל 1989 ובאוקטובר 1990).²⁹

דומה כי את תמצית גישתה הליברלית של מדינת ישראל בהר הבית והמבוכה שחשים קברניטיה אל מול ההסתה והאלימות המופעלים נגדה מההר, ביטא עוד לפני שנים טדי קולק, שכיהן כראש עיריית ירושלים לאורך כמעט שלושה עשורים.³⁰ קולק כתב באותם ימים מכתב חריף, אך גם מעט נואש למי שכיהן כמנכ"ל הוואקף באותה עת, שיח' עבד אל-עזים סלהב. הוא הזכיר לו כי הוא אישית ועיריית ירושלים היו מן הגורמים התומכים בהחלטה להשאיר את הר הבית בניהולם של ראשי הדת המוסלמית לאחר מלחמת ששת הימים. "מדיניות זאת", העיד קולק, "גרסה כי יש לנהוג בסובלנות ולאפשר לבני כל הדתות לנהל את חייהם הדתיים בעצמאות וללא כל התערבות... ידענו בעבר הפרות סדר בסדרי גודל שונים. בחלק גדול מהמקרים ידענו להבליג ואף שכנענו אחרים לנהוג בסובלנות, אולם מה שאירע (קולק מתייחס לידידיי אבנים על המתפללים היהודים בכותל המערבי באפריל 1989 – נ.ש.) חרג מכל כללי המשחק שידענו עד היום..."

"במשך כל השנים הטפתי לסובלנות ולהבנה בין הדתות ובין העמים, כיוון שאני מאמין בכך. עם זאת, איני מעלה על דעתי שציבור קטן,

29 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 297, 349.

30 קולק עמד בראשות עיריית ירושלים בין השנים 1965-1993.

בלתי אחראי ומתפרע, יפריע לבני הדת האחרת למלא אחר מצוות הדת בחופשיות. הסובלנות חייבת להיות דו-סטריית. לא ייתכן שאנו נילחם על זכות המוסלמים לנהל את ענייני הר הבית בחופשיות וללא התערבות מבחוץ, ואילו אתם תשלמו לנו בחוסר שליטה אלמנטרי ומינימלי בהר הבית... אני דורש שתנצלו את הסמכויות שניתנו לכם לצורך שמירת הסדר והחוק בשטח הר הבית. אני מאוד חושש שאם לא תדעו לעשות כן, ואם מתפללים יהודים לא יוכלו להתפלל ללא הפרעה ליד הכותל המערבי, תמצא בוודאי מדינת ישראל את הדרך להבטיח את חופש הדת במקומות הקדושים".³¹

ממרחק השנים נראה מכתבו של קולק מאותם ימים כן מאין כמוהו אך גם נאיבי. קולק קבל בפני הנהגת הוואקף על כך שאינה שולטת באלימות, אך התעלם מכך שחלק מאותה הנהגה שותפה בפועל או בשתיקה לאותה אלימות. השחקנים המרכזיים בהר: ירדן, אש"ף, הרשות הפלסטינית, החמאס והתנועה האסלאמית הישראלית הפכו את ההר, אתר דתי ביסודו, קרדום פוליטי לחפור בו, והקריאה המעלילה והמסיתה – 'אל-אקצא בסכנה', שירתה אותם יותר מאשר כל כלי אחר.

הארכיאולוגיה כמרכיב מרכזי בעלילת 'אל-אקצא בסכנה'

בני האדם נמנעים בדרך כלל מעיסוק והעמקה במובן מאליו. הם אינם מוצאים בכך עניין. עלילת 'אל-אקצא בסכנה' כה מופרכת, עד שנדמה שגם היא נופלת בגדר זה ולכן אין מקום להתייחס אליה או להקדיש לה תשומת לב מרובה. אלא שמרגע שהעלילה התקבלה בעולם המוסלמי ובמעגלים אחרים כאמת צרופה, חובה לעסוק בה, שהרי שקריותה אינה עוד מובנת מאליה.

המובן מאליו לכאורה מלמד כי החפירות הארכיאולוגיות שישאל ערכה לאורך השנים סביב הר הבית היו מפעל מדעי ותרבותי מפואר. תוצאות החפירות הללו ופרסומן, אפשרו לכל שוחרי התרבות, המדע והדת, בני כל העדות, יהודים, נוצרים ומוסלמים לזהות את שרידי עברם הטמונים באדמתה של ירושלים, ללמוד אותם, להתפאר בהם, להזדהות עמם, וגם להתחבר באמצעותם אל עברם. אך טבעי הוא שמדינת ישראל, מדינתו של העם היהודי ששב לירושלים ולציון אחרי 2000 שנות גלות, לא נותרה אדישה אל מול ממצאים מתקופות קדומות, שחפפו את המקורות ההיסטוריים וכתבי הקודש היהודיים. פרסומים ותגליות על עברו הקדום של העם היהודי בירושלים זכו לתשומת לב ציבורית רבה יותר. עם זאת, הארכיאולוגים לא הפלו לרעה תקופות אחרות, המייצגות נוכחות של עמים ודתות אחרות בירושלים. הם חשפו, תיעדו ופרסמו אותן בקפדנות, על פי אמות מידה מדעיות. מפיצי עלילת 'אל-אקצא בסכנה' התעלמו מכך. אחד הריטואלים הקבועים שלהם מאז איחוד ירושלים נגע לחפירות

הארכיאולוגיות סביב הר הבית, וכל אימת שישראל חפרה סביב או למרגלות חומות הר הבית בקעה הזעקה: 'אל-אקצא בסכנה'. פרק זה בוחן נקודתית שורה של אתרים סביב הר הבית, שבהם ביצעה ישראל חפירה ארכיאולוגית. לגבי כל אחד מהאתרים הללו עלתה הטענה, כי העבודות בו מסכנות את אל-אקצא. בכל פעם נלוותה לטענה הסתה קשה ולעתים גם אלימות. ההסתה והטענות נפלו על אוזניים קשובות, למרות שבכל אחד מהמקרים לא היה לטענה בסיס.

פרק ט

החפירות הארכיאולוגיות – סביב הר הבית ולא מתחתיו

חקר תולדות ירושלים שריתק היסטוריונים וחוקרים במשך דורות רבים, לוקה עד היום בחסר מרכזי אחד: היעדר חפירות מדעיות או גילויים ארכיאולוגיים בהר הבית גופו. גילויים מן הסוג הזה יכולים היו להיות גולת הכותרת של מחקרי הר הבית, אולם עד 1967 האזור כמעט ולא נחפר. השלטונות המוסלמיים אסרו על ארכיאולוגים, חוקרים, מדענים, נציגי דתות ובני השקפות ולאומים שונים להיכנס להר עד אמצע המאה ה-19 ובוודאי שלא אפשרו לחפור בו, ואף הערימו קשיים על חקר סביבתו הקרובה. הקיסר הגרמני וילהלם שסייר בכיפת הסלע בשנת 1898, העיר למארחיו כי "חבל שאין עורכים חפירות באתר חשוב זה", אך הקאדי שליווה אותו נשא עיניו אל השמים ואמר כי רצוי "שאדם יכוון את עיניו ומחשבותיו כלפי מעלה, לשמים, במקום למטה למעמקים".¹ כאשר מונטגיו בראונלו פארקר, הרפתקן בריטי שעמד בראש משלחת שהתגנבה להר הבית ב-1911, ערך חפירה סודית באזור אל-אקצא ובאזור כיפת הסלע במשך כמה לילות, חשף זאת הוואקף במהירות. פארקר וחבורתו, שהתגלו כשחפרו מתחת לאבן השתייה בתקווה למצוא שם את אוצרות בית המקדש, מיהרו להימלט אל יאכטה שהמתינה להם בנמל יפו ושבו לאירופה.²

המדיניות הזאת של הוואקף וכוהני הדת המוסלמים לא השתנתה ואף

1 עמוס אילון, ירושלים – שגעון לדבר, דומינו, 1989, ירושלים, עמ' 188-189.

2 שם; שרגאי, 'הר המריבה', עמ' 222.

התחזקה לאחר מלחמת ששת הימים. ברקע עמד החשש, שהמעצמות האירופאיות יקנו להן דריסת רגל בהר (ההיסטוריה הצלבנית בהר העצימה פחד זה), אולם החשש העיקרי והבלתי מוסתר היה שחפירות באזור בכלל ובהר הבית בפרט, יחשפו שרידים של הנוכחות היהודית על ההר מימי בית ראשון ושני, מה שעלול לסתור קביעות דתיות שמעוגנות בהשקפת האסלאם.³ יתרה מזאת: גילויים ארכיאולוגיים שיעניקו סימוכין נוספים לקיומם של בתי המקדש היו עלולים, מנקודת המבט המוסלמית, למוטט כבניין קלפים את מסכת ההכחשה לקשר היהודי למקום, מסכת שבה נשורה גם עלילת 'אל-אקצא בסכנה'.

מדיניות הוואקף, שנועדה למנוע חפירות ארכיאולוגיות בשטח ההר, לא השתנתה ואף התעצמה לאחר 1967, בתקופת השלטון הישראלי בירושלים וקודשיה. גם כאשר נחשפו במקרה שרידים ארכיאולוגיים מתקופות שונות בהר הבית, תוך כדי עבודות פיתוח ושיפוץ במקום, מיהר הוואקף לכסות את התגלית ולמנוע פיתוח של החפירה.⁴

למעט מקרה אחד בודד, ישראל כיבדה את הגישה המוסלמית, ומעולם לא חפרה מתחת להר הבית, אלא רק לאורך כתליו, או במרחק מה מהם. אלפי הפרסומים לפיהם ישראל חופרת מתחת למסגדים, היו אפוא שקריים. הפעם היחידה שבעל תפקיד רשמי מטעם המדינה נקט יוזמה משלו ורוקן מבוץ וממים מנהרה קיימת, שהובילה מהכותל המערבי מזרחה, אל מתחת למתחם הר הבית, התרחשה ב-1981. רב הכותל המערבי והמקומות הקדושים, הרב יהודה מאיר גץ, שחלם על גילוי כלי המקדש, פרץ את הסתימה המאוחרת בפתחו של שער מתקופת הבית השני המכונה במחקר 'שער וורן' (או 'בור מס' 30). הוא עשה זאת ללא אישור או ידיעת הממשלה, והחל לפנות כמויות גדולות של בוץ ומים ממנהרת הכניסה הנמשכת כ-30 מטרים משער וורן אל מתחת להר הבית. גם גץ לא זמם למוטט את המסגדים. הוא אף נמנה עם הרבנים שאסרו על אחרים ושראו עצמם כפופים לאיסור ההלכתי להיכנס אל תחומי הר הבית. למרות זאת כאשר נודעו מעשיו, הורו ראש הממשלה דאז מנחם בגין ושר המשטרה באותה

3 שיחות עם בכירי וואקף בשנות השמונים והתשעים של המאה העשרים. ראו גם נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 223.

4 מתוך שיחה עם ארכיאולוג שהיה עד לכך לפני שנים אחדות.

התקופה ד"ר יוסף בורג לאטום את הפתח, ואף להוסיף עליו מעטה בטון, וכך נעשה.⁵

מעבר לכך, כאמור, בכל 44 שנות שלטונה של מדינת ישראל בירושלים המאוחדת וקודשיה לא היתה סטייה מחפירות לאורך הכתלים או במרחק מה מהם. ישראל חשפה לכל אורכו – מתחת לפני האדמה – את הכותל המערבי, שלמרגלותיו התפללו היהודים מאות בשנים. אורכו הכולל של הכותל המערבי הוא 488 מטרים. 81 המטרים הראשונים שלו מצד דרום (כולל סוללת העפר המובילה לשער המוגרבים) נחשפו ונחקרו לאחר מלחמת ששת הימים על ידי הארכיאולוגים בנימין מזר ומאיר בן דב, והם משמשים היום אתר תירותי ארכיאולוגי, ולא כרחבת תפילה.⁶ בהמשך, לאורך 57 מטרים נוספים משתרעת רחבת התפילה הפתוחה, שמדינת ישראל הכשירה לאחר מלחמת ששת הימים. 350 המטרים הנותרים של הכותל המערבי, צפונה משם, נחשפו כאמור על ידי משרד הדתות, במפלס תת-קרקעי, מתחת לרחובות ולבתים של העיר העתיקה, בתחום האזור הידוע כ'מנהרות הכותל המערבי'. ישראל חשפה וניקתה גם את 'התעלה החשמונאית' שהיא אמת מים קדומה מימי הבית השני (או משלהי ימי הבית הראשון), הנמצאת בהמשכה של מנהרת הכותל, לכיוון צפון, אך לא מתחת להר הבית.

ישראל חפרה את עיר דוד מדרום להר הבית. אתרי החפירות בעיר דוד מרוחקים מרחק של חצי קילומטר עד 150 מטרים מהר הבית. הארכיאולוגים הישראלים חפרו למרגלות הכותל הדרומי של הר הבית, ברחוב הגיא שברובע המוסלמי של העיר העתיקה, ברחבת הכותל וגם מתחת לסוללת העפר שהובילה לשער המוגרבים, סוללת העפר שקרסה בגלל פגעי מזג אוויר וטבע בפברואר 2004. רשות העתיקות הישראלית ביצעה 'חפירות הצלה' במקומות רבים נוספים בעיר העתיקה של ירושלים וסביבה, וזאת על פי החוק הישראלי המחייב עריכת חפירת הצלה מעין

5. הוואקף המוסלמי משוכנע עד היום שלגץ היה גיבוי ממסדי, אבל עצם העובדה שהממשלה מינתה ועדת חקירה פנימית לעניין זה, מלמדת שאין הדבר כך. ראו בהרחבה על ארוע מורכב זה אצל נדב שרגאי, עמ' 214-222.

6. רק קבוצת הנשים הרפורמיות המכונה 'נשות הכותל' מתפללת שם, לאחר שבג"ץ דחה את בקשתה להתפלל ברחבת התפילה המוכרת. להרחבה בעניין זה ראו: שמואל ברקוביץ, 'מה נורא המקום הזה', עמ' 504-511.

זו בכל מקרה של בנייה, ובפרט באזורים בעלי פוטנציאל ארכיאולוגי כמו ירושלים והעיר העתיקה שלה.⁷

פעילות מעין זו התבצעה למשל באזור שער יפו, שם נחשף בפברואר 2010 רחוב ראשי של ירושלים מהתקופה הביזנטית מלפני כ-1,500 שנה. הממצא הזה עורר התרגשות רבה שכן הוא אושש את האותנטיות של מפת מידבא, מפת פסיפס עתיקה מהמאה השישית לספירה, שנחשפה בכנסייה בירדן, ותיארה את ארץ ישראל בתקופה הביזנטית. הצורך הדחוף לטפל יסודית בתשתיות העיר העתיקה הביא כאמור לחפירות ההצלה של רשות העתיקות ולגילוי שאליו נלוו שפע של כלי חרס, משקולות ומטבעות מתקופות שונות.⁸ בסמוך נחשפה גם אמת המים העליונה של ירושלים מהתקופה הרומית, בת כ-1800 שנה.⁹ במקרה אחר, בחודש אוקטובר 2010, הביא הצורך להקים מקווה טהרה ברובע היהודי של העיר העתיקה, לחפירות הצלה שבמהלכן נחשפה בריכת רחצה, שהיתה חלק מבית מרחץ רומי מהמאות 2-3 לספירה. אריחי בית המרחץ שנמצאו היו עדיין טבועים בחותם הלגיון העשירי פרטנוס.

התגלית הזאת היתה משמעותית מכיוון שעד אותו מועד, למרות חפירות נרחבות שבוצעו ברובע היהודי, לא התגלה בו ולו מבנה אחד של הלגיון הרומי. הממצא החדש העיד ש'אאיליה קפיטולינה', העיר הרומית שקמה אחרי חורבן ירושלים, השתרעה על פני שטח רחב יותר מזה שהוערך קודם לכן.¹⁰

חפירות הצלה רבות נערכו לאורך השנים בעוד מקומות רבים בירושלים, שהנה עיר דינמית ומתפתחת, והעלו ממצאים מעניינים מתקופות שונות. בין השנים 2005-2009 נחשפו שרידי מבנים מתקופות שונות וגם מימי בית המקדש הראשון בחלקה המערבי של רחבת הכותל המערבי, כמאה מטרים ממערב להר הבית. החפירות הללו היו שלב מקדים לבניית מרכז חינוכי

7 חפירת הצלה היא חפירה ארכיאולוגית באתר עתיקות שנפגע במהלך עבודת פיתוח (סלילה, בנייה וכדו') או שעלול להיפגע מפעולה כזו. החפירה נועדה לחשוף את המידע הארכיאולוגי וההיסטורי הגלום באתר ולהציל את הממצא העתיק שטמון בו.

8 ניר חסון, 'רשות העתיקות חשפה עדות ארכיאולוגית שמאששת את תיאור ירושלים במפת מידבא', אתר האינטרנט של עיתון 'הארץ', 10.2.2010.

9 הודעה של רשות העתיקות 19.2.2010, מלווה בתצלומים.

10 הודעה לעיתונות של רשות העתיקות, עיריית ירושלים וחברת מוריה מיום 22.11.10 ובה דברי הערכה על הממצא מפי ארכיאולוג מחוז ירושלים יובל ברוך.

גדול, שהקרן למורשת הכותל המערבי מבקשת להקים במקום. בחפירות הללו נחשפו גם שרידיו של רחוב רומי מפואר וכן חמישה חותמות עבריים. על אחד החותמות נשמר שמו של בעליו, איש ושמו 'חגב', וכן עיטור נאה בסגנון אשורי של חייל נושא קשת. על החותמות האחרים מופיעים שמות עבריים של בעליהם, ולצדם נמצאו גם שפע של כלי חרס ובהם ידיות קנקנים נושאות טביעות המכונות במחקר בשם 'טביעות למלך', מימי חזקיהו מלך יהודה (המאה ה-8 לפני הספירה).¹¹ העושר התרבותי הזה שאדמת ירושלים חפנה בתוכה לא שכנע את המוסלמים. כמעט כל מהלומת מעדר של ארכיאולוג ישראלי בתחומי העיר העתיקה וסובב הר הבית, מילטה מפיהם את הקריאה 'אל-אקצא בסכנה'. היה זה קמפיין שקרי, מתוזמן, ובמיוחד ממוקד בכמה אתרים שעליהם נרחיב.

פרק י

שמונה אתרי חפירות, שמונה מקרי מבחן

רקע/טענות המוסלמים/הפרכת הטענות/אמצעי זהירות
והתחשבות מצד ישראל/התייחסות מוסלמית בלתי פורמלית/
עיקר הממצאים הארכיאולוגיים

1. החפירות למרגלות הכותל הדרומי של חומת הר הבית, 1978-1968

רקע: פרופ' בנימין מזור, ראשון הארכיאולוגים הישראלים שחפרו למרגלות הכותל הדרומי לאחר מלחמת ששת הימים, ביקש לחפור תחילה למרגלות הכותל המערבי, אולם הוא לא קיבל הסכמה לכך משר הדתות דאז, הד"ר זרח ורהפטיג, ומהרבנות הראשית. הללו ראו את הכותל המערבי כמקום תפילה בלבד. בלית ברירה פנה מזור לכותל הדרומי. ב-28 בפברואר 1968 החלו פרופ' מזור ועוזרו מאיר בן דב בחפירות. בידיהם היה רישיון של רשות העתיקות. החברה לחקר ארץ ישראל ועתיקותיה, האקדמיה הלאומית למדעים, רשות הגנים הלאומית והאוניברסיטה העברית פרשו את חסותן על המשלחת, שזכתה לתמיכה גם של ראש עיריית ירושלים באותם ימים, טדי קולק.¹

1 להרחבה ראו: עוזי בנוזמן, עיר ללא חומה, עמ' 158-167.

טענות המוסלמים: במהלך שנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20 הצליחו ירדן ומדינות ערב להעביר אין-ספור החלטות גינוי בין-לאומיות לישראל, בגין החפירות הארכיאולוגיות שבוצעו למרגלות הכותל הדרומי. המוסלמים טענו כי החפירות חותרות תחת יסודות המסגדים ומערערות את יציבותו של הכותל הדרומי. מוסדות האו"ם הוצפו בתלונות נגד ישראל, באשר לשינוי האופי ההיסטורי, התרבותי, הדתי והמוסלמי של ירושלים המזרחית.

הפרכת הטענות: דווקא בחפירות אלה נחשפו שרידים מרשימים של הנוכחות המוסלמית בירושלים. החפירה התנהלה בשטח שלמרגלות הכותל הדרומי, דרומה לכיוון חומת העיר העתיקה, ולא חרגה צפונה אל מתחת למתחם הר הבית. לפחות במקרה אחד, באזור שערי חולדה, שבו גילו החופרים קשר תת-קרקעי בין אזור החפירות לבין פנים מתחם הר הבית, יזמה ישראל תוך תיאום עם הוואקף את סתימת המעבר.² במארס 1983 עצרה המשטרה ארבעה בחורי ישיבה כשבידיהם אתי חפירה, באתר החפירות הארכיאולוגיות, למרגלות הכותל הדרומי של חומת הר הבית, בחשד שתכננו לחדור דרך מעבר תת-קרקעי להר הבית. במקביל להם נעצרו חבריהם ברובע היהודי הסמוך. הם הועמדו לדין אך זוכו. אירוע אחרון זה אמנם אינו קשור במישרין לחפירות הארכיאולוגיות, אך הוא התרחש בתחום אתר החפירות, ומלמד עד כמה היתה ישראל נחושה למנוע גלישה של החפירות אל מתחת לתחום הר הבית, או חפירה מכל סוג אחר מתחת למתחם ההר.³ יציבותו של הכותל הדרומי עורערה שנים רבות אחר כך, כאשר הוואקף והתנועה האסלאמית ביצעו עבודות בפינה הדרומית-מזרחית של מתחם הר הבית, כדי להכשיר כמסגד את החלל התת-קרקעי המכונה אורוות שלמה (ראו בהמשך פרק י"א).

אמצעי זהירות ובטיחות שננקטו במהלך החפירה: את החפירה ליוותה ועדת בטיחות שבה היו חברים נציגי עיריית ירושלים, משרד הביטחון, משרד העבודה והמשלחת הארכיאולוגית. בהמשך נמסר הפיקוח

2 המידע נמסר לכותב מארכיאולוג שעבד באתר בתקופה שבה חפר במקום הפרופ' בנימין מזור, ואושר על ידי בעל תפקיד רשמי בעיריית ירושלים באותה עת.

3 להרחבה על פרשה זו ראו: נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 142-144.

על הבטיחות לצוות של בעלי מקצוע, ביניהם מומחי הטכניון בחיפה. על פי חוות דעת של מומחי הטכניון נוצקו תומכות ביטחון כבדות במעמקי החפירה, למרגלות הכותל הדרומי, וזאת כדי לחזק את יציבותו במהלך החפירה הארכיאולוגית במקום.⁴

ההתייחסות המוסלמית הבלתי פורמלית לחפירות למרגלות הכותל הדרומי: ראשי הוואקף והמועצה המוסלמית העליונה ביקרו במקום כמה פעמים ושמעו הסברים מקצועיים מפי פרופ' בנימין מזר וסגנו מאיר בן דב, ראשי המשלחת הארכיאולוגית שחפרה במקום. בעקבות שיחה בין בן דב לאנואר נוסייבה, מושל מחוז ירושלים ושר בממשלת ירדן בתקופת שלטונה של ירדן בירושלים, הגיע לשטח החפירות בנו, סרי נוסייבה, ועבד במקום כתף אל כתף עם חבורת החופרים היהודיים. הוא התעניין במיוחד בממצאים מתקופת בית אומייה, ובהשפעת הממצאים הללו החל ללמוד גם פילוסופיה והיסטוריה מוסלמית.⁵ באחד הביקורים שערכו במקום הביעו המופתי חלמי אל-מוחתסב ומזכיר הוואקף חסן טהבוב התפעלות מהממצאים ומעבודת המשלחת במקום.⁶ אחד המבקרים המוסלמים כה התרשם ממראה עיניו עד שהביע זאת בשיחה חופשית עם חברו: "מה כל השטויות האלה הבאות מירדן בדבר הרס המסגד בגלל החפירות. הרי עינינו הרואות את הפעולה המבורכת והתגליות מתקופת האסלאם. אלו הן ממש פנינים". מנהל מחלקת העתיקות הירדני רפיק דג'אני, התרשם אף הוא לטובה והביע זאת בגלוי. שלטונות ירדן התנקמו בו בשל כך והוא פוטר מעבודתו.⁷

4 מירון בנבנישתי, מול החומה הסגורה, עמ' 259. בספרו ירושלים עיר ללא חומה, כותב עוזי בנזימן כי המשלחת הארכיאולוגית הישראלית ניסתה להעלים דין וחשבון חמור על סכנה שנשקפה ליציבות החומה הדרומית של הר הבית, אולם ראשי המשלחת, מזר ובן דב שכנעו את חברי ועדת השרים למקומות קדושים, שנהגו באחריות.

5 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 230-231.

6 שם.

7 שם.

עיקר הממצאים בחפירות למרגלות הכותל הדרומי:⁸ למרגלות מפגש הכתלים (הדרומי והמערבי) נחשף קטע של רחוב מרוצף, רחובה הראשי של ירושלים בשלהי תקופת הבית השני, שממשיך הן לכיוון דרום והן לכיוון צפון. במקום זה נמצאה אבן שנפלה מראש הפינה הדרומית-מערבית של הר הבית ועליה כתובת שבורה: "לבית התקיעה להב...". שאותה יש להשלים כפי הנראה "להבדיל בין קודש לחול". ממקורות שבכתב, ובהם ספרו של יוסף בן מתתיהו – 'תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים',⁹ עולה כי היא ציינה את המקום שבו עמדו הכהנים ששירתו בהר הבית ותקעו בחצוצרה, כדי להכריז על כניסת השבת ועל צאתה.

בשטח המשתרע בין הכותל הדרומי לבין חומת העיר העתיקה, וכן ממערב לקטע הדרומי של הכותל המערבי, התגלו ארבעה ארמונות מרשימים מתקופת בית אומייה, בראשית ימי השלטון המוסלמי בירושלים.¹⁰ בקירות החדרים בלטו זוגות של אומנות שנשאו על גביהן קשתות אבן לרוחב כל חדר, ושעליהן היתה מונחת התקרה. בחדרי המרתף שנחשפו בפינה הדרומית-מערבית של אחד הארמונות נחשף בין היתר עמוד משולב בשימוש חוזר, ועליו חקוקה כתובת של הלגיון הרומי העשירי. על העמוד נחקקה כתובת לטינית, עם שמותיהם של הקיסרים הרומיים אספסיאנוס וטיטוס שניהלו את המלחמה לדיכוי המרד הגדול (66-70 לספירה).

תקופה אחרת בממצאים הרבים מיוצגת בדמות מבנה מימי הביניים הנסמך על הכותל הדרומי של הר הבית ועל מסגד אל-אקצא. מבנים נוספים מן התקופה הביזנטית ובהם חדרים, חצרות וחללים חצובים בסלע, נשתמרו מתחת ליסודות ולרצפות הארמונות האומיים.

אחד הממצאים המרהיבים שנחשפו מחדש וקיבלו דגש הוא שערי חולדה – שני שערי הכניסה הראשיים להר הבית בתקופת הבית השני בחומה הדרומית של המתחם, וגרם המדרגות העצום המוביל אליהם. שער

8 הפרטים מסתמכים על: רוני רייך, גדעון אבני ותמר וינטר, ירושלים, מדריך לגן הארכיאולוגי, רשות העתיקות ויד בן צבי, ירושלים 1998, עמ' 20-35. וכן על היכרות אישית עם הממצאים השאובה מעבודתי כעיתונאי וכמי שסייר במקום פעמים רבות עם החופרים.

9 'תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים' ד ט יב, וכן משנה סוכה ה ה.

10 המחצית השנייה של המאה השביעית והמחצית הראשונה של המאה השמינית לספירה.

חולדה המערבי המכונה 'השער הכפול', נמצא מתחת למסגד אל-אקצא והוא חסום כיום כמו שכנו שער חולדה המזרחי. בסמוך נחשפה גם מערכת של מקוואות טהרה, ששימשה את היהודים שעלו להר הבית בימי הבית השני. ממצאים רבים נוספים מימי הבית הראשון ועד לתקופה העות'מאנית התגלו במקום, וביניהם: משקופים עם צלבים מהתקופה הביזנטית ועליהם מנורות שבעה קנים שנצבעו באדום – בעת הכיבוש הפרסי או בראשית התקופה האומיית.

2. החפירות למרגלות הכותל המערבי, 1968-1978

רקע: חודשיים לאחר שהחלו החפירות הארכיאולוגיות למרגלות הכותל המערבי, הן גלשו גם לקצה הדרומי של הכותל המערבי. הדבר התרחש למורת רוחם של משרד הדתות והרבנים הראשיים. הללו קיוו להרחיב את רחבת התפילה גם לאזור זה. עם השנים השלים הממסד הרבני עם מציאות זו והתקבעה החלוקה הבאה: השטח שמדרום לשער המוגרבים, לאורך הכותל המערבי, הפך שטח חפירה ארכיאולוגי, בעוד השטח שמצפון לשער המוגרבים לאורך הכותל המערבי נקבע כאזור שייעודו תפילה.

טענות המוסלמים: החפירות "מייחדות" את הכותל, שלאמתו של דבר הנו חלק ממתחם אל-אקצא, והוא הקיר שאליו קשר מוחמד את בהמתו הפלאית 'אל-בוראק' במהלך מסעו הלילי ממכה לירושלים. החפירות חותרות לערער את הכותל ואת יציבות מתחם הר הבית במגמה להפיל את המסגדים.

הפרכת הטענות: אין זה מתקבל על הדעת ששלטונות ישראל יבקשו לפגוע בכותל המערבי, שלו מייחסת הדת היהודית קדושה מיוחדת, ושעליו נאמר במדרש: "מעולם לא זזה השכינה מהכותל המערבי".¹¹ כאשר נקדחו

11 שמות רבה. פרשה ב, ב. ילקוט שמעוני (מלכים א, ח, רמז קצ"ה) מביא אמירה דומה אך מכנה את הכותל כותל מערבי 'של בית המקדש'. הארכיאולוג מאיר בן דב מציין כי מכיוון שהכותל המערבי של בית המקדש נהרס ואילו קיר התמך המערבי נותר עומד,

בטעות מספר חורים ב'כותל הקטן' – המשכו של הכותל המערבי לכיוון צפון (בשנת 1972), סערה היהדות הדתית והחרדית ומדינת ישראל הקימה ועדת חקירה, כדי לברר כיצד אירע הדבר.¹² אירוע זה, שולי לכאורה, ממחיש עד כמה תלושה והזויה הטענה המוסלמית שישראל מבקשת להפיל את הכותל המערבי, ובעקבותיו את המסגדים. ביקורים ובדיקות שערך במקום בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20 שליח אונסק"ו, הפרופ' ריימונד למר, לא העלו יסוד לטענה בדבר ערעור יציבות מתחם הר הבית כתוצאה מהחפירות במקום.

אמצעי זהירות ובטיחות שננקטו במהלך החפירה: החפירות למרגלות הכותל המערבי התבצעו למעשה במקביל לחפירות שלמרגלות הכותל הדרומי, וגם אותן ליוותה ועדת בטיחות שבה היו חברים נציגי עיריית ירושלים, משרד הביטחון, משרד העבודה והמשלחת הארכיאולוגית. בהמשך נמסר הפיקוח על הבטיחות לצוות של בעלי מקצוע, ביניהם מומחי הטכניון בחיפה. החפירות התנהלו למרגלות הכותל המערבי בלבד, ולא חרגו מזרחה אל מתחת למתחם הר הבית.

ההתייחסות המוסלמית הבלתי פורמלית לחפירות למרגלות הכותל המערבי: ראשי הוואקף והמועצה המוסלמית העליונה ביקרו גם כאן כמה פעמים ושמעו הסברים מקצועיים מפי ראשי המשלחת הארכיאולוגית שחפרה במקום, פרופ' בנימין מזר וסגנו מאיר בן דב. הם ביקשו לא לפרסם את דבר ביקורם במקום, וישראל כיבדה זאת.

עיקר הממצאים בחפירות לרגלי הכותל המערבי¹³ (מדורם לשער המוגרבים): כאן ניכרים היטב שרידיו השמורים היטב של הרחוב

נתקבלה במשך השנים המסורת המקדשת את הכותל המערבי המוכר לנו, וראו: מאיר בן דב ואחרים, הכותל, עמ' 61.

12 נדב שרגאי, הר המריבה, עמ' 227-229.

13 הפרטים מסתמכים על: רוני רייך, גדעון אבני ותמר וינטר, שם, עמ' 20-35; דן בהט, מנהרות הכותל המערבי, הקן למורשת הכותל המערבי, ירושלים 2003, וכן מהיכרות אישית עם הממצאים השאובה מעבודתי כעיתונאי וכמי שסייר במקום פעמים רבות עם החופרים.

ההרודיאני שהוזכר לעיל, המרוצף לוחות אבן גדולים ותחום באבני שפה – רחובה הראשי של ירושלים בשלהי ימי הבית השני. מתחתיו עוברות שתי תעלות ניקוז. הרחוב נמשך עד לבריכת השילוח, אורכו כקילומטר אחד, אך לא כולו נחשף. על הרחוב המרוצף נערמו ונחשפו אבני הבנייה של כותלי הר הבית שחיילי הלגיון הרומאי פירקו ודרדרו אל מחוץ למתחם לאחר שריפת בית המקדש וכיבוש ההר. האבנים הכבדות פגעו בעוצמה באבני הריצוף, גרמו לשקיעתן, ואף חדרו לתעלת הניקוז שמתחתן.

סמוך לפינה הדרומית-מערבית של הר הבית, נחשפו חלקיה של קשת רובינסון, שזוהתה לראשונה על ידי חוקר המקרא האמריקני אדוארד רובינסון בשנת 1838. הקשת הוקמה מעל הרחוב המרוצף כחלק ממחלף עילי שאפשר לעולי רגל לעלות להר הבית מן הרחוב ההרודיאני שמתחת. בניצב לה נבנו קשתות הולכות וקטנות (בטור) לכיוון דרום. מערכת הקשתות הזאת נשאה על גביה גרם מדרגות שעליו טיפסו מן הרחוב אל תוך הר הבית. על אחת מאבני הכותל המערבי, מתחת לקשת רובינסון חקוקה כתובת עברית: "וראיתם ושש לבכם ועצמותם כדשא..." (מצוטט בשינוי קל מישיעה סו, יד). לכתובת (שזמנה אינו ידוע אך היא מתוארכת כללית מן התקופה הביזנטית ואילך) הוענקו פרשנויות שונות על ידי החופרים.

3. מנהרת הכותל המערבי – חשיפת הנדבכים התת-קרקעיים של הכותל המערבי לכל אורכו, 1968-1985

רקע: בשנת 1968 החלה מדינת ישראל באמצעות משרד הדתות לחשוף את מלוא אורכו של הכותל המערבי. בשלב ראשון הועמקה והורחבה רחבת התפילה לעומק של נדבך וחצי מתחת למפלס התפילה הקודם. תוך כדי ההעמקה נתגלתה בצפון הרחבה של אותם הימים קשת וילסון, שנחקרה על ידי המהנדס הבריטי צ'רלס וילסון עוד ב-1867. עפר ושפכים רבים פונו מתוך הקשת, והחופרים החלו למעשה לחתור צפונה לעבר חלקיו המוסתרים של הכותל המערבי. ב-1985 הסתיימה מלאכה זו ו-2-3 מנדבכי

הכותל המערבי נחשפו לכל אורכו (במספר מקומות הוא נחשף גם לגובה של שישה ושבעה נדבכים).¹⁴

טענות המוסלמים: החפירה מערערת את יסודות המסגדים בהר הבית, ונועדה להפילם. החפירה גם פוגעת ביציבות המבנים הניצבים מעליהם בתחומי הרובע המוסלמי של העיר העתיקה.

הפרכת הטענות: גם כאן, למותר לציין כי אין לישראל כל עניין לפגוע בכותל המערבי, הכותל היקר ביותר ליהודים מבין כל כותלי הר הבית (ראו פרק י-2). גם כאן נבדקו הטענות כמה פעמים, הן על ידי מומחי הטכניון, הן על ידי מומחי אונסק"ו הן על ידי מהנדסי משרד הדתות, ונמצא שאין לעבודות כל השפעה על יציבות החומה המערבית של הר הבית (הכותל המערבי). לעומת זאת נמצא כמה פעמים קשר בין יציבות מבנים ברובע המוסלמי, לבין החפירות שהתנהלו מתחתיו. אל כל המקרים הללו התייחסה ישראל בכובד הראש הראוי וטיפלה בהם מיידית.¹⁵

אמצעי זהירות ובטיחות שננקטו במהלך החפירה: בניגוד לחפירות למרגלות הכותל הדרומי וחלקו הדרומי של הכותל המערבי, שבוצעו על ידי רשות העתיקות, חשיפת מנהרת הכותל בוצעה לאורך שנים על ידי משרד הדתות, בפיקוח רשות העתיקות ובפיקוח הנדסי של משרד הדתות. תחילה פיקח על העבודות המהנדס מאיר קוזניץ ואחר כך המהנדס נפתלי קדרון. לאורך התקופות נעזר הפיקוח ההנדסי של המשרד במומחים חיצוניים בעיקר במומחי הטכניון בחיפה. בשנות ה-70, ה-80 וה-90 של המאה ה-20 התייחסו מומחי המשרד גם לדוחות ביקורת מקצועיים של הפרופ' ריימונד למר, שליח אונסק"ו, ששיגר לארגונו דיווחים על מהלך החפירות, מהותן ובטיחותן. חלק מהמלצותיו אף מומשו.

קירות המנהרה דופנו בקורות בטון עבות שחוזקו בתמוכות ברזל. שכבת האדמה שמעל למנהרה שוכנים יסודות של מבנים מתקופות שונות. שכבת קרקע זו הנה מילוי משולב של עפר עם בנייה עתיקה. רוב נפח האדמה מעל אתר החפירות הזה ספוג עד היום בחומר אורגני,

14 דן בהט, מנהרות הכותל המערבי, עמ' 29, 30.

15 נדב שרגאי, שם, עמ' 233-236.

שמקורו בבורות ספיגה, בתי שימוש של פעם. תכונות החוזק של האדמה באזור זה השתנו עם כל שינוי במידת הרטיבות. כאשר הוצפו בעבר בורות השופכין, או שמי גשמים רבים מדי נספגו בקרקע, עורערה יציבותם של חלק מהמבנים באזור. עבודות החשיפה במנהרת הכותל המערבי התנהלו מטרים ספורים בלבד מתחת למבנים אלה. על רקע זה קיימו מהנדסי משרד הדתות ואגף הפיקוח של עיריית ירושלים בדיקות מעקב קבועות אחרי יציבות המבנים, וכאשר נדרשה הפסקת העבודה, לצורך חיזוקם, הדבר נעשה. לעתים הוכנסו לתמונה גם מהנדסי הוואקף, שבאופן רשמי כפופים לממשלת ירדן, ומפות המהנדסים הישראליים נפרשו בפניהם. כך למשל הופסקו ב-1984 עבודות החשיפה של מנהרת הכותל המערבי, עד לחיזוק יסודותיו של בניין המג'לס, מבנה ממלוכי מן המאה ה-14 שבו מצויים משרדי הוואקף. מתחת לפני הקרקע נפרשו רשתות ברזל צפופות שעליהן נוצקו קירות בטון. במקרים אחרים בוצעו עבודות החיזוק של יסודות מבנים אחרים באזור באמצעות דבקים מיוחדים או עוגני בטון.¹⁶

כיום, משהסתיימה עבודת החשיפה של הכותל המערבי, מתכנסת אחת לחודש ועדת בטיחות שבה חברים נציגי הקרן למורשת הכותל המערבי ושני מהנדסים חיצוניים, נציגים של רשות העתיקות ויועץ בטיחות. כמו כן נשלם סקר הנדסי מקיף שמיפה את כל החללים שנחשפו ונוקו לאורך מנהרת הכותל. במסגרת זו טופלו מוקדים בעייתיים באמצעים שונים, ביניהם כיחול, עוגני מתכת, והזרקה של חומר מליטה על בסיס סיד. הסקר ההנדסי מיפה גם את כל אבני הכותל המערבי המתנשא מעל רחבת התפילה. נרשמו – תאריך מיפוי האבן, מצבה, וההמלצות כיצד לטפל בה.

במקרים רבים הצילו עבודות החיזוק של החללים העתיקים שנחשפו לאורך מנהרת הכותל, את הבתים שמעל משקיעה והתמוטטות, עקב בלאי טבעי וערעור. חלק מהבתים בנויים כאמור על בורות שופכין, שמנקזים אשפה והפרשות אדם אל תוך החללים והאולמות העתיקים לאורך המנהרה. חללים אלה נוקו, טופלו ושומרו. חלק מבעלי הבתים הללו סירבו להצעת אנשי הקרן למורשת הכותל לטפל במערכת הביוב והסניטציה,

או שהתנו זאת בשיפוץ כולל של דירתם. באחדים מן המקרים נענו אנשי הקרן לתביעה (שהיה בה אלמנט של סחיטה) ומימנו בסכומים גבוהים שיפוץ מקיף של בתים מעל למנהרה, רק כדי למנוע פגיעה ביציבות הבית או התמוטטותו ופגיעה בממצאים שנחשפו במנהרת הכותל (תצלום בור השופכין בקובץ התמונות השני ממחיש את התופעה).¹⁷ יש לציין כי ישראל לא התנגדה לפיקוח בין-לאומי ומעורבות בין-לאומית בכל הקשור לבטיחות וחזוק מבנים רעועים מעל המנהרה. כך למשל נערכו סיורים לקונסול המצרי ולשגריר הטורקי ונבדקה עמם אפשרות שיסייעו בעניין.¹⁸

ההתייחסות המוסלמית הבלתי פורמלית לחשיפת הכותל המערבי: עיקר חששם של אנשי הוואקף והמועצה המוסלמית העליונה נגע לאפשרות שחפירות אלה והממצאים שיגזרו מהן, יחזקו את 'האוריינטציה היהודית' של ההר ויחלישו את הזיקה המוסלמית אליו. נוסף על כך הם חזרו פעמים רבות על ההאשמה שהחפירות נועדו למוטט את מסגדי הר הבית. גורמים ישראליים רבים התרשמו שדאגתם ליציבות המבנים ברובע המוסלמי כנה ואמתית. ראשי הוואקף והמועצה המוסלמית העליונה בראשית שנות ה-70 ביקרו במנהרות באופן לא רשמי לא פעם. באחד הביקורים שהתקיים בראשית שנות ה-70 נטל חלק גם ההיסטוריון המוסלמי עארף אל-עארף. הוא ביקש מהצד הישראלי להגדיר את מהות החפירה, דתית או ארכיאולוגית, והעיר (כנראה מחוסר ידיעה) כי בחפירות של פרופ' מזר מדרום להר הבית לא נחשפו כל ממצאים יהודיים אלא רק ממצאים מוסלמיים. אחדים ממשתתפי סיור זה גם ביקשו לוודא שאין לישראל כוונה לסטות מזרחה מהתוואי הצפוני-דרומי, התוואי שלאורכו התבצעה מלאכת חשיפת הכותל המערבי לאורך מאות מטרים.¹⁹ גם בשנים האחרונות הוצע לראשי הוואקף והמועצה המוסלמית לבקר במנהרות, אולם הם סירבו להצעות הללו שוב ושוב. רב הכותל, הרב שמואל

17 מידע זה מבוסס על שיחות עם מהנדסי הקרן למורשת הכותל, ועם אנשי מקצוע נוספים, ובהם אנשי רשות העתיקות, וכן על ביקורים בחללי מנהרת הכותל לאורך השנים, ועיון בתיקי הקרן למורשת הכותל.

18 סיכום ישיבת ועדת פורום מנכ"לים לענייני מקומות קדושים בירושלים מיום 10.3.1989.

19 פרוטוקול שרשם עובדיה דנון, אחד המשתתפים בסיור, וכן שיחה עם משתתף נוסף.

רבינוביץ', זוכר שבמהלך תקופת כהונתו,²⁰ נענו ראשי המוסלמים רק פעם אחת להזמנה לבקר במנהרות ובאתרים אחרים, שעליהם אחראית הקרן למורשת הכותל.²¹

עיקר הממצאים בחשיפת הכותל המערבי לכל אורכו:²² כ-350 מטרים של נדבכי הכותל, מתחת לפני הקרקע, נחשפו לאורך השנים, צפונית לרחבת התפילה הפתוחה. ב-1985, עם תום מלאכת החשיפה הושלמה התמונה כולה: הכותל המערבי, חומת התמך המערבית של מתחם הר הבית משתרע לאורך 488 מטרים. החופרים לא הסתפקו בחשיפת נדבכי הכותל המערבי, שבימים עברו התנשא בערך עד לגובה שבו מתנשא הכותל היום מעל רחבת התפילה הפתוחה. הם חשפו את המעבר המכונה 'מעבר הסתרים' שנבנה בימי הביניים ונזכר במקורות ממלוכיים מהמאה ה-15. המעבר הזה הפך כניסה לאתר המנהרות. נחשפה גם מערכת קמורות מהתקופה הרומית והתקופה המוסלמית הנמשכת מ'מעבר הסתרים', ויוצרת גשר המגשר על פני עמק הטירופיון המפריד בין הר הבית לבין הגבעה שעליה עומדים הרובע היהודי והרובע הארמני. הגשר יוצא משריד מחלף אבן ענק מימי הבית השני המכונה 'קשת וילסון'.

במפלס התחתון שבקצה 'מעבר הסתרים' נחשף 'האולם ההרודיאני'. תוך כדי חפירת האולם הזה נתגלו בו אבני בליסטראות, בבחינת עדות אילמת לקרב הגדול נגד הרומאים. צפונה משם התגלה, נוקה ושופץ הגדול באולמות מנהרת הכותל, כפי הנראה מן התקופה האיובית שבו הוצב דגם הר הבית והמקדש בתקופת הבית השני. חשיפת הכותל למלוא אורכו לימדה שוב על נפלאות הבנייה בתקופת הורדוס. בספרו על מנהרות הכותל המערבי, מסביר הארכיאולוג ד"ר דן בהט,²³ כי נדבכי הכותל "לא הוצבו זה על גבי זה, באופן חופף ומושלם ותוך כדי שמירה על קו אנכי מדויק, אלא בשיטה מיוחדת, שבה כל נדבך הוסג פנימה בכשני סנטימטרים, מן הנדבך שמתחתיו. דרך הנחת האבנים נועדה להעניק למבנה דימוי של יציבות

20 רבינוביץ מכהן כרב הכותל המערבי מאז שנת 1995.

21 שיחה עם רב הכותל, הרב שמואל רבינוביץ. חורף 2010.

22 המידע מבוסס ברובו על: דן בהט, מנהרות הכותל המערבי, עם עדכונים על פי ממצאי החפירות החדשות (2010) באתר רשות העתיקות.

23 בהט היה אחראי במשך שנים רבות מטעם רשות העתיקות על העבודות שביצע משרד הדתות במנהרות הכותל.

ושיוותה לו מראה משופע ומרשים". גובהם של הנדבכים ההרודיאניים בכותל המערבי הגלוי נע בין מטר למטר ורבע, אולם לאורך המנהרות נחשפו אבני בנייה הרודיאניות מרשימות פי כמה. הגדולה שבהן, נמשכת לאורך 13.60 מטרים, עומקה מוערך בין 3.5 ל-4.6 מטרים וגובהה כ-3.3 מטרים. משקלה: קרוב ל-600 טונות. המחצבה שבה נחצבה האבן הזאת ואבנים אחרות דומות לה בממדיהן נמצאה ככל הנראה מצפון להר הבית באזור הגבוה יותר מן ההר, כך שלא היה צורך להעלות את האבנים לנדבך הרצוי אלא להורידן אליו בשיפוע מתון.

האבן עצומת הממדים סמוכה ל'שער וורן', אחד מארבעת שערי הר הבית בכותל המערבי בשלהי תקופת הבית השני. מעט צפונה לשער וורן מצויה הנקודה שמכונה: 'מול קודש הקודשים'. על פי ההערכה, זו הנקודה הקרובה ביותר לקודש הקודשים של בית המקדש ששכן על ההר לפני כ-2000 שנה. מי שימשיך עוד צפונה ייחשף אל בור מים ממלוכי ואל שני פירים היורדים אל מתחת למפלס ההליכה המודרנית עד למפלס הרחוב מימי הבית השני. לקראת סופה של המנהרה הצרה מצוי עוד בור מים (מהתקופה החשמונאית), קטע חשוף של הרחוב מימי הבית השני, וקטעים שבהם סותתו אבני הכותל בסלע הטבעי, ולא היו בנויים כמו בשאר חלקיו.

ראוי להזכיר גם את חשיפת נדבכי היסוד של הכותל המערבי בקיץ 2011 בנקודה הנמוכה ביותר שלהם, סמוך לקצה הדרומי של הכותל המערבי. נדבכי היסוד הללו היו מוסתרים וטמונים מתחת לפני האדמה גם בתקופת בית שני. הארכיאולוגים רוני רייך ואלי שוקרון שחשפו אותם לאורך של כ-11 מטרים ציינו, שאפילו עולי הרגל בתקופת בית המקדש השני לא חזו בהם. אבני היסוד הללו הן חלקות פחות מאבני הכותל המוכרות לנו מאזור רחבת הכותל הפתוחה וניכר שהבנאים עיבדו אותן בגסות יחסית, שכן הן שימשו יסודות והיו טמונות במעבה האדמה.²⁴

4. חשיפת תעלת המים החשמונאית ופריצת פתח היציאה אל הווייה דולורוזה, 1996-1987

רקע: תעלת המים החשמונאית חוברת למנהרת הכותל ונחשפה מחדש גם כדי לחקרה מחדש אך בעיקר כדי להשתמש בה כנתיב יציאה לסיור, שראשיתו בקשת וילסון הסמוכה לרחבת התפילה של הכותל המערבי, וסופו בווייה דולורוזה. הכוונה היתה להצמיד את המוני המבקרים והתיירים באתר הייחודי הזה מתחת לפני הקרקע.

קודם שנפרץ פתח היציאה מהתעלה החשמונאית, היתה נקודת היציאה ונקודת הסיום של אלפי המבקרים וזה: רחבת הכותל. המבקרים נכנסו למנהרות, הגיעו אל סופן, וסבו על עקביהם בתוך המנהרה הצרה, בחזרה אל רחבת הכותל. הדבר הגביל מאוד את מספר המבקרים באתר. הפתח שנפרץ בקצה התעלה החשמונאית, אפשר למבקרים לסיים את סיורם מעל פני השטח בתוך שוקי העיר העתיקה, ולקבוצות נוספות להיכנס למנהרות, מבלי להמתין ליציאת הקבוצות שקדמו להן. כך גדל מאוד מספר המבקרים במנהרות הכותל ובתעלה החשמונאית. לאתרים הללו מגיעים כיום מדי שנה 800 אלף איש – מבקרים ישראלים ותיירים מחו"ל.²⁵

טענות ותגובת המוסלמים: בספטמבר 1996, שעות אחדות לאחר שישאל פרצה את פתח היציאה לציבור מהתעלה החשמונאית אל הווייה דולורוזה, תקפו אלפי מוסלמים משולהבים ובראשם שוטרים פלסטינים את כוחות צה"ל ואזרחים ישראלים במרבית אזורי הגדה. באירועים, שזכו לכינוי 'מהומות מנהרת הכותל', נהרגו 15 חיילי צה"ל ונפצעו כ-70 אזרחים וחיילים ישראלים. בצד הפלסטיני נמנו 40 הרוגים ולמעלה מ-600 פצועים. המהומות לוּו בהצהרות מתלהמות של המנהיגות הפלסטינית. יו"ר הרשות הפלסטינית יאסר ערפאת הגדיר את פריצת הפתח: "פשע נגד דתנו הנוגד את תהליך השלום והסכמי אוסלו..."²⁶. הליגה הערבית הודיעה כי "מטרת ישראל בפתיחת הפתח הזה היא למוטט את מסגד אל-אקצא, כדי להקים

25 נתוני הקרן למורשת הכותל המערבי.

26 ידיעות בעיתון 'הארץ', 25.9.1996-26. למשל: סמי סוקול, 'ערפאת קורא...' 25.9.1996.

במקומו את בית המקדש השלישי".²⁷ דברים דומים השמיעו דוברים נוספים מטעם הרשות הפלסטינית, מטעם ממשלת ירדן וכן יו"ר מועצת הוואקף במזרח ירושלים עבד אל-עזים סלהב. ככל שהחריפה הרטוריקה סביב פריצת פתח היציאה לציבור מהתעלה החשמונאית, השתנתה גם הטרכיונולוגיה. התעלה החשמונאית זכתה לכינוי מנהרת אל-אקצא, והמפגינים הפלסטינים הוכתרו בתואר: "לוחמי אל-אקצא".²⁸

התייחסות מוסלמית בלתי פורמלית: לא תועדה התייחסות כזאת, אך בסוף יוני 1997 החליטה הליגה הערבית כי מדי ספטמבר (25 בו) יצוין יום הזדהות עם ירושלים, שבו יוקדשו הלימודים בבתי הספר ללימוד תולדות ירושלים המוסלמית ולדרכי המאבק בנסיגות לייחד אותה.²⁹

הפרכת הטענות: מנהרת הכותל והתעלה החשמונאית נמשכות מרחבת התפילה הפתוחה למרגלות הכותל המערבי, לכיוון צפון. מנהרת הכותל, שחשפה מחדש את נדבכיו התחתונים של הכותל המערבי לאורך כ-350 מטרים, נחפרה לאורך חללים תת-קרקעיים שהיו קיימים שם קודם לכן. המשכה, התעלה החשמונאית, שחבורה למנהרת הכותל, שאף כיוונה הנו צפון-דרום, לא נחפרה בדורנו, אלא נחשפה מחדש. במקור נחצבה תעלה זאת בסלע לפני יותר מ-2000 שנה. חוקרים שטו במימיה כבר במאה ה-19 (חוקר ירושלים צ'רלס וורן).³⁰ כל שעשו אנשי משרד הדתות והארכיאולוגים הישראלים היה לנקות אותה מהבוץ, מהמים ומהשופכין שהצטברו בה לאורך דורות ארוכים, לתמוך אותה בברזל ומלט ולהשמיש אתר ארכיאולוגי מרהיב זה מחדש, לטובת דורנו.

כמו מנהרת הכותל, גם תעלת המים החשמונאית משתרעת על הציר דרום-צפון, אולם בניגוד למנהרת הכותל שאותו היא ממשיכה, היא מרחיקה עוד צפונה, לאורך 80 מטרים נוספים, מעבר לקצה הצפוני מערבי של חומת הר הבית, אל מתחת למנזר האחיות ציון שבווייה דולורוזה. הטענה שחפירתה של התעלה מסכנת את המסגדים – שקרית. היא כלל

27 גיא בכור, 'נשיא מצרים דורש...', עיתון 'הארץ', 27.9.1996.

28 שמואל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 77-78.

29 שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 80.

30 דן בהט, שם, עמ' 42.

אינה עוברת מתחת למתחם הר הבית, והיא היתה קיימת כ-900 שנה לפני שהמסגדים על הר הבית נבנו, כאשר נחפרה כמפעל מים בתקופה החשמונאית (המאה השנייה לפני הספירה-המאה הראשונה לפני הספירה) או לדעת כמה חוקרים אף קודם לכן. גם לטענה שהיא מחללת מקום קדוש מוסלמי – אין יסוד, מכיוון שגם על פי השיטה המקסימליסטית, הרואה בכל מתחם הר הבית וכתליו מקום מוסלמי קדוש – התעלה החשמונאית אינה נושקת לכתלים ולמתחם, אלא עוברת במנותק מהם ומתרחקת מהם צפונה. מכל מקום, עובדה היא שהתעלה החשמונאית היתה קיימת זמן רב לפני מסגד אל-אקצא. גם לאחר שמסגד אל-אקצא נבנה, תעלת המים החשמונאית לא הביאה לערעורו או להתמוטטותו, ממש כפי שמנהרת הכותל לא עשתה זאת.

ראוי לציין: המוסלמים התדיינו עם השלטונות הישראליים (גם אם באופן לא פורמלי) על 'עסקה' שבמסגרתה יושמשו אורוות שלמה כמסגד, בתמורה לפתיחה והשמשה שקטה של התעלה החשמונאית ופתח היציאה שייפרץ ממנה (ראו פרק י"א) עצם הבירור המשותף על עסקה מעין זו, והנכונות העקרונית לבחון אפשרות לפתיחה והשמשה של התעלה החשמונאית, מלמד שהמוסלמים לא באמת האמינו שיש בתעלה החשמונאית סכנה למסגדים. אם היו מאמינים בכך, לא היו נושאים ונותנים על פתיחתה.

אמצעי זהירות ובטיחות שננקטו: גם כאן נערכות בדיקות בטיחות תקופתיות. החיזוקים כאן מינימליים, שכן מדובר במפעל מים מפואר חצוב בסלע שנשא את עצמו, עד חשיפתו מחדש, במשך למעלה מ-2000 שנה, ללא שנגרם לו כל נזק. עיקר השינוי לאורך תוואי המנהרה נעשה כדי לאפשר צעידה בטוחה של המבקרים לאורכו: מעקות, תאורה ואמצעים אחרים לצעידה בטוחה.

עיקר הממצאים:³¹ אורכה של תעלת המים החשמונאית כ-80 מטרים. גובהה הממוצע כשבעה מטרים (שיא גובהה הוא 12 מטרים) ורוחבה כ-1.20 מטרים. התעלה נחצבה כתעלה פתוחה מפני השטח למטה ולאחר

31 נדב שרגאי, שם, עמ' 239; דן בהט, 'תעלת המים החשמונאית ליד הר הבית', אריאל (57-58), 1988, עמ' 140; דן בהט, מנהרות הכותל המערבי, עמ' 138-157.

מכן קורתה בלוחות אבן כבדים הנראים עד היום. קטע האמה שבו הולכים היום המבקרים הנו הקטע הדרומי של האמה המקורית שיצאה מצפון העיר, סמוך לשער שכם – שם ניקזה כפי הנראה את מי השיטפונות של נחל הטירופויון – לעבר מצודה חשמונאית שנקראה בשם 'בירה' והיתה צמודה להר הבית החשמונאי. מאוחר יותר, כפי הנראה בימי הורדוס, הותקנה בקצה הצפוני של אמת המים בריכת מים גדולה שאגרה את מי האמה. מסיבה לא ברורה קיבלה בריכת מים זו בימי הבית השני את הכינוי 'סטרותיון', שפירושו ביוונית – עירוני. רובה של הבריכה מצוי מתחת למנזר האחיות ציון בווייה דולורוזה. החוקר הבריטי צ'רלס וורן ביקר בבריכה בסוף שנות ה-60 של המאה ה-19 ושט על גבי רפסודה מאולתרת, כמה עשרות מטרים אל תוך חלקה הדרומי של האמה מדרום לבריכה. מסע השיט של החוקר הבריטי באמת המים עורר את דאגת אחיות ציון. הן חששו שמא ינסו אלמונים לחדור למנזר דרך חלק הבריכה שבשטחן, ולכן בנו קיר שחצה את הבריכה לשניים. מסלול ההליכה בתעלה, דרום-צפון, מטפס ועולה באופן מתון.

5. החפירות והכשרת המעברים מתחת לבית הכנסת אוהל יצחק ברחוב הגיא, 2004-2008:

דברי רקע והסבר:³² בית הכנסת אוהל יצחק שוכן כ-60 מטרים מערבית לכותל המערבי. האתר שימש בית כנסת בבעלות כולל 'שומרי החומות' מאז שהוקם בשנת 1917 (בחצר שנרכשה בשנת 1867 על ידי הכולל ממשפחת ח'אלדי) ועד שננטש בפרעות 1936. באזור זה ובחלקים נוספים של האזור המוכר היום כ'רובע המוסלמי' התגוררו עד שנות ה-30 של המאה ה-20 אלפי יהודים והתקיימו עשרות מוסדות תורה וחסד. מבנה בית הכנסת עמד על תלו 31 שנה בלבד, וב-1948 פוצץ על ידי הירדנים, עם בתי כנסת אחרים בעיר העתיקה. למרות הפיצוץ נותרו חלקים של המבנה שלמים. ב-1993 נרכש המתחם ההרוס על ידי משפחתו של איל ההון היהודי ארווין מוסקוביץ. בשנת 2004 החלה רשות העתיקות לחפור

32 אוהל יצחק, חוברת מידע ונתונים, הקרן למורשת הכותל המערבי, ספטמבר 2008.

מתחת לשרידי בית הכנסת, וחשפה ממצאים רבי-ערך בעיקר מהתקופה המוסלמית המאוחרת. בית הכנסת עצמו שוחזר על פי תצלומים ישנים ונבנה מחדש בשיתוף ובהשגחה של רשות העתיקות.

טענות המוסלמים ביחס לחפירות באוהל יצחק: "ישראל חופרת בחשאי מתחת למסגד אל-אקצא בהר הבית, במטרה להקים את בית המקדש השלישי... החפירות האלה הן שלב מסוכן מאוד בהיסטוריה של המסגד"³³ (שיח' ראאד סלאח, 21.1.07) זה כמה שנים שגורמים מוסלמיים מפיצים בתקשורת תמונות מהחפירות המתנהלות מתחת לבית הכנסת אוהל יצחק. הם טוענים כי זו ההוכחה לכך שישראל חופרת מתחת להר הבית.

התייחסות מוסלמית בלתי פורמלית: לא תועדה התייחסות כזאת.

הפרכת הטענות: בית הכנסת אוהל יצחק שוכן בקצהו הדרומי של רחוב הגיא, לא הרחק מהמעבר המקורה שדרכו נכנסים תיירים, מבקרים ומטיילים לרחבת התפילה הפתוחה של הכותל המערבי. כאמור, בית הכנסת ששוחזר ונבנה מחדש על ידי רשות העתיקות והקן למורשת הכותל המערבי, מרוחק כ-60 מטרים מערבית מהכותל המערבי. החפירה תחתיו, לא זו בלבד שאינה מתבצעת מתחת להר הבית, היא גם אינה מגיעה אל הכותל המערבי עצמו (קיר התמך המערבי של מתחם הר הבית). 'חפירה' משנית, שלאמתו של דבר אינה עבודת חפירה, אלא עבודת חשיפה וניקוי מתחת לקמרונות קיימים, התבצעה כדי לחבר את אזור החפירות מתחת לאוהל יצחק עם אולמות הכניסה למנהרת הכותל המערבי השוכנים כמה עשרות מטרים מערבית לכותל, ולפיכך גם חפירה זו אינה מתבצעת מתחת להר הבית, ואף אינה מגיעה אל הכותל המערבי. באוהל יצחק מתוכנן מרכז חינוכי בנושא התפילה ומוזיאון לחתני בר מצווה. מטרת החיבור התת-קרקעי בין שני המתחמים היא לאפשר לחלק מהציבור, בעיקר לילדים, שמבקרים במנהרת הכותל, לסיים את הסיור באזור הסמוך

33 רועי נחמיאס וענת שלו, 'חפירות מחשירות בהר הבית', Y-net, 21.1.2007.

לכותל, ולא כפי שמסיימים אותו רוב המבקרים – בווייה דולורוזה. החפירות במקום אינן מתבצעות בחשאי, כפי שטוענים המוסלמים. הן הוצגו לא פעם בפני התקשורת, ופרסומים על אודותיהן ראו אור באתר האינטרנט של רשות העתיקות הישראלית ובכנסים מקצועיים הפתוחים לציבור הרחב.

אמצעי זהירות ובטיחות שנקטו במהלך החפירה:³⁴ גם בחללים תת-קרקעיים אלה שנחשפו במהלך עבודות החפירה והניקוי מתחת ל'אוהל יצחק', נמצא שחלק מהקמרונות סובלים מעיוותים קשים, ושחלק מיכולת הנשיאה שלהם נפגע מאוד. גם כאן, כמו בכמה מאולמות מנהרת הכותל, הצילו למעשה עבודות החשיפה והחפירה את הבתים השוכנים מעל הקמרונות המעוותים, שהיו עלולים לקרוס מפאת גילם ומצבם. בשל החשש מיציבות הקמרונות הוחלט שלא לבצע בהם כל עבודות עד לאחר תמיכתם המלאה בתימוך פלדה המיועד לעומסים גבוהים. תימוך הפלדה תוכנן לעמוד בעומסים של עד 10 טון/מ"ר. עם סיום תימוך הקמרונות בוצעו עבודות שימור שכללו גם פירוק ובנייה מחדש, או יציקה מחדש של חלקי הקמרונות המעוותים ביותר. התימוך בוצע באמצעות ביסוס של פלטה מבטון מזוין בכל שטח הקמרונות שיועדו לתמיכה, ורשת של עמודי פלדה ומעליהם קורות פלדה. בין קורות הפלדה הורכבה רשת פלדה, על מנת להקטין למינימום את אפשרות הגלישה של חלק מהקמרון. מעל לכל קורות הפלדה הוזרקה שכבת מגע מחומר צמנטי קשיח על מנת לייצר רצף של תמיכה לקמרונות.

עיקר הממצאים:³⁵ מתחת לשרידי בית הכנסת אוהל יצחק חשפו הארכיאולוגים ד"ר חיים ברבה, תאופיק דעאדלה וד"ר אבי סלומון חמאם גדול (בית מרחץ ציבורי) מהתקופה הממלוכית (כפי הנראה מהמאה ה-14 לספירה). חדר המלתחה השתמר בשלמותו, ובמקום נחשפו שרידים של

34 תיעוד עבודות – מפרט טכני לביצוע מיום 31.3.2009 שהוגש על ידי מהנדסי הקרן למורשת הכותל לממונים עליהם.

35 על בסיס ביקור וסיור בשטח, וקבלת הסברים מאנשי רשות העתיקות, וכן על בסיס: חיים ברבה ותאופיק דעאדלה, 'ירושלים, בית הכנסת אוהל יצחק', חדשות ארכיאולוגיות 119, 2007.

תנורי החימום שהפיקו אדים, ומערכת כפולה של תעלות זרימה שהובילו אוויר חם לחדרי החמאם. לדעתו של ד"ר יובל ברוך, ארכיאולוג מחוז ירושלים, זה הוא המבנה הממלוכי השלם ביותר שנחפר בירושלים. באתר התגלו גם שרידי קירות וגרם מדרגות מהתקופה הרומית הקדומה; קירות מהתקופה הרומית המאוחרת; חלקים של הקרדו המשני מאותה התקופה ובו אבני ריצוף מרשימות בגודלן (1.6 מטרים אורך ומטר אחד רוחב), רצפות טיח וחרסים מהתקופה המוסלמית הקדומה ושרידי בנייה מהתקופה הצלבנית-איובית.

6. חנוכת בית הכנסת החורבה, 15.3.2010

דברי רקע והסבר:³⁶ בית הכנסת החורבה (שמו הרשמי המקורי 'בית יעקב'), השוכן במרכזו של הרובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, נחנך בטקס ממלכתי ב-15 במארס 2010. בית הכנסת החורבה הפך במחצית הראשונה של המאה ה-20 לסמל, ומרכז לאירועים דתיים ולאומיים בעבור יהודי ירושלים. בית הכנסת היה מפואר מאוד, שמו נישא למרחוק, ומבחינת הנוף הוא הפך לחלק מקו הרקיע של ירושלים לצד כנסיית הקבר הנוצרית וכיפת הסלע המוסלמית.

בשנת 1700 הקימה הקהילה האשכנזית בירושלים בית כנסת באזור שבו יוקם לימים בית כנסת החורבה. בית הכנסת הוקם ערב הגעתו לירושלים של ר' יהודה חסיד וקבוצת תלמידים שהגיעו לארץ ישראל מפולין. 20 שנה אחר כך הרס המון מוסלמי את בית הכנסת ואת הבתים שסביבו ('חצר האשכנזים') בשל אי-תשלום חובות על הלוואות שנטלו מהם תלמידי ר' יהודה חסיד. האתר נותר בחורבנו עד אמצע המאה ה-19, וכך גם קיבל את כינויו 'חצר החורבה'. ב-1836 העניקו העות'מאנים לר' אברהם שלמה זלמן צורף פירמאן (רישיון) להקמת בית כנסת קטן באתר (הוא בית כנסת מנחם

36 נדב שרגאי, 'הרצל ביקר בו, הרב קוק התפלל בו, הירדנים פוצצו אותו' עיתון 'הארץ', 19.12.05; 'שחזור ובניית חורבת ר' יהודה חסיד', חוברת בהוצאת החברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי בירושלים, דצמבר 2001; ראובן גפני, אריה מורגנשטרן ודוד קאסוטו (עורכים), 'החורבה', שש מאות שנה של התיישבות יהודית בירושלים, יד בן צבי והחברה לשיקום ופיתוח הרובע היהודי, ירושלים 2010.

ציון) ובשנת 1855 העניקו העות'מאנים למשה מונטיפיורי פירמאן נוסף להקמת בית כנסת אחר, גדול ומפואר יותר באתר, הוא בית כנסת בית יעקב המכונה גם ה'חורבה' שנחנך בשנת 1864 ובהדרגה הפך מרכז לחיי היהודים בירושלים העתיקה והמתחדשת. ב'חורבה' הוכתרו רבניה הראשיים האשכנזיים של ירושלים וארץ ישראל. מה'חורבה' יצאה הזעקה להצלת יהודי אירופה בעצרת צום ותפילה של מאות רבנים, ב'חורבה' נערכה תפילה לרגל הכתרתו של ג'ורג' החמישי למלך אנגליה, ושם גם ערך זאב ז'בוטינסקי עצרת למען התנדבות לגדוד העברי. אפילו הרצל ביקר במקום בשנת 1898, וצפה על העיר מהמרפסת העגולה שהקיפה את כיפת המבנה. מעט לפני נפילת הרובע היהודי ונפילת מגיניו בשבי הירדני במאי 1948, פוצץ הלגיון הירדני את בית הכנסת, עם בתי כנסת ומוסדות תורה נוספים בעיר העתיקה של ירושלים.

מפקד גדוד הלגיון הירדני שכבש את הרובע, עבדאללה אל-תל, דיווח בזו הלשון: "בפעם הראשונה זה אלף שנה, לא נותר ברובע היהודי אף לא יהודי אחד ולא נותר בו בניין שלא נפגע. דבר זה הופך את שיבת היהודים לבלתי אפשרית",³⁷ אלא שב-1967 היהודים חזרו, ובשנת 2004, אחרי התלבטות ממושכת החלה ממשלת ישראל לקומם את ה'חורבה' מהריסותיה. ב-2010 תמה כאמור מלאכה זו.

טענות המוסלמים: המופתי הממונה על השטחים הפלסטיניים, שיח' מוחמד חסין, האשים כי היהודים בנו את בית כנסת החורבה, כדי להכין את הקרקע לבניית בית המקדש.³⁸ ראש התנועה האסלאמית בישראל (הפלג הצפוני), השיח' ראאד סלאח דיבר על ניסיון ישראלי לכתר ולבודד את מסגד אל-אקצא באמצעות בניית בתי כנסת.³⁹ השופט השרעי העליון ברשות הפלסטינית תיסיר אל-תמימי אמר כי "בהתאם לתכניות ישראליות ויהודיות, שאושרו על ידי ממשלת ישראל, מבית כנסת החורבה,

37 מרדכי נאור (עורך), הרובע היהודי בעיר העתיקה של ירושלים, ידיעות אחרונות, 1987, ירושלים, עמ' 262.

38 הדברים נאמרו בתכנית 'עם האירועים' (מע אל-חדת'), הטלוויזיה הפלסטינית 14.3.10, מתוך תרגום של ארגון מבט לתקשורת פלסטינית.

39 הסרט התיעודי 'בתי כנסת מקיפים את אל-אקצא', הטלוויזיה הפלסטינית 16.3.10, מתוך תרגום של ארגון מבט לתקשורת פלסטינית. באתר: www.palwatch.org.il.

ישראל יכולה להתנפל על מסגד אל-אקצא ולהורסו".⁴⁰ גם יו"ר הרשות הפלסטינית, אבו מאזן, התייחס לחנוכת בית הכנסת החורבה ואמר כי "הצלת ירושלים היא מצווה אישית המוטלת על כולנו ואנו נחושים להגן על בירת פלסטין".⁴¹ ביומיים שלאחר חנוכת בית הכנסת התקיימו הפגנות אלימות במוקדים רבים ביהודה ושומרון, אך שיא ההתפרעויות היה בירושלים. עם חנוכת בית הכנסת עלתה שוב הטענה, שישראל מתכוונת לפגוע במסגד אל-אקצא ולבנות תחתיו את בית המקדש השלישי. ח'אלד משעל, יו"ר הלשכה המדינית של חמאס, הצהיר כי "חנוכת בית כנסת החורבה משמעותה הריסת מסגד אל-אקצא ובניית בית המקדש".⁴² חאתם עבד אל-קאדר, הממונה על תיק ירושלים בתנועת הפת"ח, אמר בריאיון לרדיו הפלסטיני, כי השתתפות נציגי הקואליציה של ממשלת ישראל בחנוכת בית הכנסת מעידה על כך ש"זהו צעד ראשון להקמת בית המקדש השלישי על חורבות מסגד אל-אקצא".⁴³ ביום שלמחרת חנוכת בית הכנסת הופצה ברחבי ירושלים המזרחית שמועה, כי ישראל כרתה מנהרה שמחברת את מרתף בית הכנסת החורבה למתחם הר הבית.⁴⁴

התייחסות מוסלמית בלתי פורמלית: לא תועדה התייחסות כזאת.

הפרכת הטענות: מיקומו של בית הכנסת החורבה וגובהו ביחס להר הבית, פוסלים גם אפשרות תיאורטית שבנייתו תערער את יציבות המסגדים. יסודותיו של בית הכנסת נכרו בנקודה הגבוהה עשרות מטרים ממתחם ההר. גם השמועה בדבר מנהרה שנכרתה כביכול בין בית הכנסת לבין מתחם הר הבית, לקוחה מעולם הדמיון. בית הכנסת החורבה שוכן ברובע היהודי במרחק של כ-400 מטרים דרומית מערבית למתחם הר

40 הדברים נאמרו בתכנית 'בוקר טוב ירושלים' הטלוויזיה הפלסטינית, 14.3.2010, מתוך דוח ארגון מבט לתקשורת פלסטינית. ראו באתר: www.palwatch.org.il.

41 עיתון 'אל-ח'יאת אל-ג'דידה', 28.3.2010, עמ' 13 מתוך דוח של מבט לתקשורת פלסטינית.

42 'חדשות הטרור והסכסוך הישראלי-פלסטיני', 16-01 במארכ 2010, מרכז המידע למודיעין וטרור במרכז למורשת המודיעין.

43 שם.

44 עדות שמיעה של כותב שורות אלו.

הבית, ומפלס הרצפה שלו גבוה בכ-50 מטרים ממפלס הרצפה של המסגדים.

האמת שמסתתרת מאחורי מסע ההסתה 'אל-אקצא בסכנה', בקשר לבנייתו של בית כנסת החורבה, נעוצה בעובדה שבית הכנסת, הן בעברו הרחוק והן כיום, מתנשא אל מעל לגובהם של מסגד אל-אקצא וכיפת הסלע. הדבר התרחש כיוון שב-1856, עם קבלת הפירמאן לבניית החורבה, היהודים החליטו לבנות בחצר החורבה בית כנסת גדול ומפואר שלא ייפול ביופיו ובפארו ממבני דת אחרים בירושלים. חוקר ה'חורבה' והתקופה אריה מורגנשטרן גילה לאחרונה,⁴⁵ כי בדרך מקרה שהה בירושלים באותה שנה האדריכל העות'מאני אסד אפנדי, שנשלח מאיסטנבול מטעם הסולטאן לפקח על תיקון המסגדים שבהר הבית. אסד אפנדי הסכים לבקשת היהודים לתכנן את המבנה של בית הכנסת וגם לפקח על הבנייה. נראה שמעורבות האדריכל של הסולטאן בכבודו ובעצמו הביאה לאישור התכנית. עד אז לא אפשרו השלטונות המוסלמיים להקים מבני דת בולטים שיאפילו בקומתם ובגובהם על מבני הדת שלהם.

גובהו העצום של בית הכנסת החורבה – 24 מטרים מרצפתו ועד כיפתו – היה לצנינים בעיני שכניו המוסלמים וכוהני הדת המוסלמים. לקראת נפילת הרובע היהודי בידי הירדנים במלחמת העצמאות, הלגיון היה יכול להשתמש בבית הכנסת וגם בשכנו, בית הכנסת תפארת ישראל (ניסן בק) כנקודות שליטה וירי, אך הוא מיהר לפוצץ אותם ולהרוס אותם, מכיוון שרצה למחוק את הנוכחות היהודית המרשימה מול הר הבית.⁴⁶ גם כששוקם בשנות ה-2000 על ידי ממשלת ישראל, ולמעשה שוחזר על פי תבניתו המקורית, היו גובהו העצום ומראהו המפואר לצנינים בעיני המוסלמים. זאת הסיבה האמיתית לכעסם הרב על בנייתו וחנוכתו. רמזים ברורים לכך היה אפשר למצוא בתקשורת הפלסטינית ובהתבטאויות שונות של מנהיגי הפלסטינים. כך למשל בעיתון אל-איאם היוצא לאור ברמאללה הופיעה ב-16 במארס 2010 קריקטורה שבה נראה בית כנסת החורבה בצורת פטרייה ענקית וגבוהה המעיבה על כיפת הסלע ומסגד אל-אקצא,

45 אריה מורגנשטרן, 'בנין החורבה-אתחלתה דגאולה', ראובן גפני, אריה מורגנשטרן ודוד קאסוטו (עורכים), שם, עמ' 84-88.

46 יאיר פז, 'החברה בתקופת המנדט: חברה זכרון וסמל'. החורבה, שם, עמ' 167-168. המאמר בוחן בין היתר, מדוע הרס השלטון הירדני את החורבה.

הנראים לצדה כשני מבנים נמוכים במיוחד.⁴⁷ באותו יום שודר בטלוויזיה הפלסטינית הסרט התיעודי האנטי ישראלי: 'בתי כנסת מקיפים את אל-אקצא' וגם עזת אל-שרק, חבר הלשכה המדינית של חמאס, התבטא באופן דומה ואמר כי "בניית בית כנסת החורבה, כמוה כהכרזת מלחמה, משום שהוא מהווה איום ישיר על מסגד אל-אקצא".⁴⁸ דוברים מוסלמים אחרים התבטאו באותה הרוח.

עיקר הממצאים הארכיאולוגיים שהתגלו מתחת לבית הכנסת החורבה: כאמור, אין כל קשר בין בניינו המחודש של בית כנסת החורבה לבין יציבות המסגדים על הר הבית, כפי שאין קשר בין 'חפירת ההצלה', שהתחייבה מתוקף החוק הישראלי, קודם התחלת הבנייה בשטח 'היסטורי', לבין מתחם הר הבית. ב'חפירת ההצלה' מתחת לבית כנסת החורבה התגלו קטעי קירות ושברי כלי חרס מתקופת בית המקדש הראשון. מסוף ימי הבית השני-התקופה ההרודיאנית נחשפו שרידי של מבנה מגורים שכלל חדרים ומקוואות. מהתקופה הביזנטית, נתגלה ריצוף אבן של רחוב צר ומעליו קשת שמורה בשלמותה. כן נתגלו שרידי בנייה מן התקופות המוסלמית הקדומה ועד העות'מאנית. הפתעה ציפתה לחופרים כאשר התגלה סליק נשכח ובו רימונים ופצצות מרגמה, שהותירו במקום אנשי האצ"ל, בעת שנאבקו לסילוק השלטון הבריטי מארץ ישראל, קודם הקמת המדינה.

7. החפירות במעלה המוגרבים, 2007

רקע: מעלה המוגרבים הוא כינויה של סוללת העפר שהובילה (עד קריסתה החלקית ב-2004) אל שער המוגרבים הפתוח בכותל המערבי, בחלקו הדרומי, ומוליך אל רחבת הר הבית. השער וסוללת העפר שהובילה אליו קרויים על שם שכונת המוגרבים, משכנות עוני, שבהם התגוררו כ-650 איש, מוסלמים צפון אפריקנים ברובם, שישראל פינתה והרסה לאחר מלחמת ששת הימים. השכונה פונתה כדי להכשיר רחבת תפילה

47 דוח של מבט לתקשורת פלסטינית ממארכס 2010, שבו מובא תצלום של הקריקטורה.

48 שם.

רחבה למרגלות הכותל המערבי, בעבור מאות אלפי מתפללים יהודים. סמטת הכותל הצרה שעליה נסמכו בתי המוגרבים, אפשרה עד אז קליטה של מאות מתפללים בלבד.⁴⁹

מאז 1967 שער המוגרבים היה והנו שער הכניסה היחיד למתחם הר הבית שדרכו מוסדרת כניסת לא-מוסלמים: יהודים תושבי ישראל ותיירים יהודים, נוצרים ואחרים. השער משמש גם את כוחות הביטחון בעתות חירום והפרות סדר. שער המוגרבים הוא שער הכניסה היחיד למתחם שאת מפתחותיו מחזיקה בידה גם משטרת ישראל.⁵⁰

ב-14.2.2004, כתוצאה מרעידת אדמה ושלגים שירדו, שפגעו ביציבות מעלה המוגרבים, התמוטט קטע מקיר התמך הצפוני של מעלה המוגרבים ועמו קרס חלקו הצפוני של המעלה.⁵¹ המפולת חייבה גידור וטיפול מיידי. בתוך זמן קצר תוכנן ונבנה גשר עץ זמני שעליו המשיכה העלייה להר הבית דרך שער המוגרבים. במקביל הוחל בתכנון פתרון קבע לעלייה להר דרך שער המוגרבים, במקום המעלה שהתמוטט.

בנובמבר 2006 אישרה הוועדה המקומית לתכנון של עיריית ירושלים את הקמתו של גשר קבוע ובהמשך הוציאה היתר בנייה להקמתו, בכפוף לכמה תנאים. צעדים אלה לוּ במחאות, הן תכנוניות, הן פוליטיות הן ארכיטקטוניות. תנועת 'עיר עמים'⁵² טענה למשל, כי תכנית המתאר

49 עד שפונתה שכונת המוגרבים, רחבת הכותל המערבי לא היתה אלא סמטה צרה שאורכה 28 מטרים ורוחבה 3.60 מטרים בלבד. אתר האינטרנט של הקרן למורשת הכותל המערבי מתאר כי "הצפיפות היתה רבה וכי לקראת חג השבועות, ימים אחדים לאחר שחרור ירושלים, נעור החשש שמא תהיה הרחבה צרה מהכיל את המוני היהודים שיבואו לפקוד את ירושלים. אלוף משנה שלמה להט (ציץ) מושל ירושלים, לימים ראש עיריית תל אביב, וסגנו סגן אלוף שמואל אלבק הציעו לרשויות האזרחיות להרוס את שכונת המוגרבים הצמודה לכותל המערבי ולהכשיר את השטח לרחבת תפילה גדולה. טדי קולק, ראש עיריית ירושלים, שכנע את ארגון הקבלנים לעשות את העבודה וקבלני ירושלים הרסו בהתנדבות את בתי השכונה הרעועים (תושביהם פונו בהסכמה לדיוור חלופי) והכשירו רחבה לקליטת המתפללים. על מלאכת הפינוי ניצח קצין ההנדסה סרן איתן בן משה." פרטים נוספים על פינוי והריסת שכונת המוגרבים ראו: עוזי בנימין, ירושלים עיר ללא חומה, שוקן, תל אביב, 1973, עמ' 37-44.

50 הפרטים מסתמכים על מידע שנתקבל ממשטרת ישראל, הקרן למורשת הכותל וכן על מעקב אחר המתרחש באתר שנים רבות.

51 התיאור מסתמך על ביקור במקום למחרת היום במסגרת עבודתי כעיתונאי ב'הארץ', באותה התקופה.

52 מטרתה המוצהרת של העמותה הנה: "יציבות, שוויון ועתיד מדיני בירושלים". היא מזוהה עם השמאל הישראלי ותומכת בחלוקת העיר.

שחלה על העיר העתיקה ומתחם הר הבית, מחייבת הכנת תכנית בניין עיר מפורטת, שתפקד להתנגדויות הציבור בטרם הוצאת היתר בנייה. על רקע זה החליט היועץ המשפטי לממשלה, כי ראוי להכין תכנית בניין עיר למעלה המוגרבים בהליך תכנוני שקוף. בעקבות חוות דעת זאת ביטל ראש עיריית ירושלים דאז, אורי לופוליאנסקי, את היתר הבנייה. באוקטובר 2007 החליטה הוועדה המחוזית לתכנון ובנייה להפקיד את התכנית המעודכנת להתנגדויות הציבור, ובמאי 2008 היא אושרה במספר מגבלות. גם המועצה הארצית לתכנון ובנייה אישרה את התכנית והעניקה לה תוקף,⁵³ אולם על רקע הרגישות המדינית של התכנית (נכון למרץ 2012) עיכב ראש הממשלה בנימין נתניהו את ביצועה,⁵⁴ למרות שלתכנית כבר הוצא היתר בנייה.⁵⁵

בד בבד עם ההליך התכנוני, שמטרתו הייתה יצירת תחליף קבוע לסוללה שהתמוטטה, החלה בפברואר 2007 רשות העתיקות, בחפירה ארכיאולוגית בשטח הסוללה שהתמוטטה, כדי לבחון את חלופות הבינוי השונות של הגשר האלטרנטיבי, ולהתאימן לארכיאולוגיה של המקום. רשות העתיקות הציבה כמה תנאים לגשר החלופי, שתוכנן להשתרע מאזור הגן הארכיאולוגי שסמוך לפינה הדרומית-מערבית של חומת הר הבית ועד שער המוגרבים: א. שהגשר לא יסתיר את הר הבית. ב. שחפירות הצלה יתקיימו במקום כחוק, קודם שהגשר ייבנה. ג. שמקום העמודים שיישאו את הגשר ייקבע רק לאחר החפירות, מאחר שלא ידוע אילו עתיקות יתגלו שם.

את עבודת רשות העתיקות במקום, כמו גם את ההליך התכנוני של הגשר החלופי ליוו הפלסטינים, התנועה האסלאמית הישראלית ובעיקר החמאס בקמפיין שיטתי, שהציג את העבודות המתבצעות בשער המוגרבים, ואת התכניות השונות לגביו, כניסיון ישראלי להרוס את מסגד אל-אקצא.

53 תיאור השתלשלות הפרשה לקוח ממכתבו של אדריכל אלי אילן למרדכי אליאב, מנכ"ל הקרן למורשת הכותל המערבי, מיום 11.6.2009, וכן מסתמך על מעקב אחר השלבים השונים של הפרשה.

54 על פי גורם במשרד ראש הממשלה.

55 ההיתר הוצא ביום 1.3.2011.

טענות המוסלמים: ב-4 בפברואר 2007 כינס בדמשק ח'אלד משעל, ראש הלשכה המדינית של החמאס, מסיבת עיתונאים, שעסקה בין היתר ב"התקפה שמבצעת ישראל על מסגד אל-אקצא".⁵⁶ משעל טען ש"האויב הישראלי" מתכנן פשע נוסף נגד מסגד אל-אקצא, שעיקרו הריסת מעלה המוגרבים, שהנו "דרך היסטורית המובילה למסגד אל-אקצא". הוא קרא לפלסטינים להתעורר ולהפנות את המאבק נגד ישראל. ראש ממשלת החמאס, אסמאעיל הניה, האשים את "הכיבוש הישראלי" כי הוא ממשיך בתוקפנותו כלפי מסגד אל-אקצא.⁵⁷ ערוץ הטלוויזיה הלויני של החמאס הקדיש את מרבית שידוריו באותם הימים לסרטוני הסתה לנוכח מה שכינה "הסכנה המרחפת על ירושלים". הערוץ הפעיל אולפן פתוח, ששידר תצלומים על עבודת השיפוץ והחפירה במקום, ולא חדל לדבר על "המזימה הישראלית במסגד אל-אקצא".⁵⁸

גם יו"ר הרשות הפלסטינית, אבו מאזן, לא פיגר אחרי החמאס. אבו מאזן אמר כי "מה שישראל מבצעת בשער המוגרבים מוכיח את כוונותיה ומעשיה המתוכננים מראש בכל הנוגע להרס המקומות המוסלמיים".⁵⁹ הטלוויזיה הפלסטינית הצטרפה אף היא ל'חגיגה' והרבתה לשדר תכניות מלל ושירים העוסקים ב"סכנה לאל-אקצא". כך למשל ב-4 בפברואר לקראת חצות, במסגרת אולפן פתוח, הועלתה הטענה כי המתנחלים הישראלים וה'מיליציות הציוניות' החלו לחפור מתחת למסגד והם מאיימים להרוס אותו.⁶⁰ רפיק אל-חסיני מנהל לשכת אבו מאזן ביקר במסגד אל-אקצא בלוויית ראשי הוואקף והתחייב להעניק את כל הסיוע הדרוש למאבק נגד מה שהוא כינה "החפירות היהודיות מתחת להר הבית".⁶¹ דברים דומים נשמעו גם מדמשק, שם עלתה הטענה שישראל כבר הרסה חלקים מהר הבית. קריקטורות סוריות שפורסמו במחצית פברואר בעיתון 'תשרין' הראו יהודי בעל מראה סטריאוטיפי, החופר סמוך

56 רשת טלוויזיה 'אלג'זירה', 4.2.2007. מתוך דוח של מרכז המידע למודיעין ולטרור –

המרכז למורשת המודיעין, מיום 7.2.07.

57 דוח מרכז המידע למודיעין ולטרור – המרכז למורשת המודיעין, 7.2.2007.

58 שם.

59 שם.

60 שם.

61 שם.

למסגד אל-אקצא, כשהוא עומד לשחרר נצרה של רימון, שיפוצץ את המזרח התיכון.⁶²

בשטח עצמו, השיח' ראאד סלאח, ראש הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית הישראלית, חצה את כל הגבולות כשאמר בדרשה שנשא בוואדי ג'וז שבירושלים, כי "ההיסטוריה הישראלית מגואלת בדם. הם רוצים לבנות את בית-המקדש שלהם בשעה שהדם שלנו על הבגדים שלהם, על סף דלתם, ובמזון ובשתייה שלהם. הדם שלנו עובר מגנרל אחד לגנרל טרוריסט אחר".⁶³ מאות מערביי ישראל הגיעו לאזור שער האשפות המרוחק כמאה מטרים משער המוגרבים והפגינו נגד הפעילות הישראלית במקום. עו"ד זאהי נוג'ידאת, דובר הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, אמר: "...אנחנו חושבים שמטרת העבודות האלה היא להכריז על אל-אקצא כבית כנסת".⁶⁴ מוחמד זידאן, שכיהן בעבר כיו"ר ועדת המעקב הערבית, הוסיף שהחפירות מסכנות את המסגד.⁶⁵ טענה נוספת שהושמעה נגעה לפגיעה בביכול במסגד אל בוראק הסמוך לשער.

הפרכת הטענות: עד קריסתו החלקית, מעלה המוגרבים הפריד בין רחבת התפילה שלמרגלות הכותל המערבי מצפון, לבין שטח החפירות הארכיאולוגיות שלמרגלות הכותל המערבי, מדרום. האתר נשוא הביקורת המוסלמית, גובל ב'עזרת הנשים' של הכותל המערבי מצפון, הרחבה העליונה של הכותל המערבי ממערב, הפארק הארכיאולוגי מדרום, והר הבית ממזרח.

הן מעלה המוגרבים, הן עבודות הפינוי של קטע סוללת העפר שהתמוטט, הן החפירות הארכיאולוגיות במקום הן התכנית לבניית גשר המוגרבים כתחליף לגשר העץ הזמני שהחליף את סוללת העפר – כלולים בתחום הסמוך מאוד למתחם ההר, כ-80 מטרים צפונית לפינה הדרומית-מערבית של הר הבית ובסמוך לכותל המערבי, אך העבודות לא חרגו ואינן מתוכננות לחרוג אל תוך מתחם ההר.

62 שם, מיום 15.2.07. הדוח סוקר את 'תעשיית השנאה' בכלי התקשורת הסוריים באותם הימים.

63 יהונתן ליס ויואב שטרן, 'ראיד סאלח קרא לאינתיפדה נגד ישראל', אתר 'הארץ', 16.2.2007.

64 לילך שובל, 'המחאה בירושלים, מאות מפגינים מול שער שכם', Y-net, 8.2.2007.

65 שם.

יתרה מזאת: רשות העתיקות הישראלית ומוסדות התכנון הישראליים יצאו מגדרם ונהגו לפני משורת הדין בדרך התנהלותם במקום. זאת, לנוכח הרגישות וההסתה הפרועה, שניסתה לקשור בין הנעשה במקום, לבין תכנית שמטרתה כביכול לחפור מתחת להר הבית, כדי למוטט את המסגדים. על פי חוק העתיקות בישראל – פריט מוגדר כעתיקה, אם נוצר לפני שנת 1700, אולם על פי דרישת אונסק"ו וארגון 'עיר עמים', הוחלט לשמר בחפירות מעלה המוגרבים גם פריטים שגילם צעיר יותר, כולל שרידים של רובע המוגרבים משלהי התקופה העות'מאנית והירדנית, מלפני פחות ממאה שנה.

הארכיאולוגים הישראלים גם נמנעו במתכוון, ועל פי הנחיית הדרג המדיני, מחשיפת שער ברקלי, למרות שעל פי ההיגיון הארכיאולוגי והעניין המדעי, היה בחשיפתו עניין רב. שער ברקלי,⁶⁶ מימי הבית השני, טמון מתחת לשער המוגרבים. כיום חשוף רק קטע מהמשקוף הענק שלו מצדו החיצוני. קטע זה נראה בעזרת הנשים של הכותל המערבי ובתוך חדר המצוי מתחת לשער המוגרבים. השער נבנה בתקופה ההרודיאנית בעת הרחבת הר הבית, ויש המזהים אותו עם שער המכונה במשנה⁶⁷ 'שער קיפונוס'.

המוסלמים, למרות זעקותיהם, לא נפגעו באופן מעשי כתוצאה מהתמוטטות מעלה המוגרבים ובניין גשר העץ כתחליף זמני לו, שכן מאז 1967 שער המוגרבים לא שימש אותם כשער כניסה להר הבית אלא את הלא-מוסלמים בלבד. לרשותם עמדו עוד שערים רבים בהר הבית, כמו שער השלשלת או שערי מוכרי הכותנה. לעומת זאת נפגע דווקא ציבור המתפללים היהודי ברחבת הכותל, שכן כתוצאה מהקמת גשר העץ צומצם שטח עזרת הנשים בכ-50% וגרם לצפיפות קשה במקום, בעיקר בימי חג.

טענה נוספת שהעלו כאמור המוסלמים נגעה לפגיעה כביכול במסגד אל-בוראק, השוכן מתחת לפני הקרקע, אלא שמסגד אל-בוראק שוכן מצדו המזרחי של הכותל המערבי, מאחורי שער ברקלי, שכאמור, הארכיאולוגים הישראלים נמנעו מחשיפתו. מתוך הר הבית קיימת גישה לצד הפנימי של השער ולמסגד אל-בוראק, דרך גרם מדרגות מצפון לשער

66 גילוייו של שער זה נתפרסם בשנת 1858 על ידי המיסיונר ד"ר ג'יימס תומאס ברקלי.

67 מסכת מידות, פרק א', משנה ג'.

המוגרבים. המסגד אינו שוכן, כפי שהפיצו המוסלמים, מצדו המערבי של הכותל, מתחת לסוללת העפר של שער המוגרבים.

בשנת 2004, כאשר אירעה ההתמוטטות במעלה המוגרבים, אמנם נתגלה חדרון קטן ובו גומחה מקורה בכיפה, מעין גומחת תפילה מוסלמית הפונה דרומה (מחראב), אך ארכיאולוג מחוז ירושלים ד"ר יובל ברוך סבור,⁶⁸ כי המחראב מלמד שבמקום שכן מבנה תפילה ממלוכי או עות'מאני. מבנה תפילה זה נהרס לפני שנים רבות ולא נשאר ממנו מאומה זולת המח'ראב.⁶⁹ חוות דעת דומה ניתנה באותה תקופה גם על ידי הפרופ' דן בהט לאנשי הקרן למורשת הכותל המערבי.⁷⁰

בסוף חודש פברואר 2007 הגיעה לישראל לבדוק את החפירות במעלה המוגרבים גם משלחת מומחים מטעם אונסק"ו, ששהתה בישראל ארבעה ימים. ביום 12.3.2007 פורסם דוח המשלחת⁷¹ ש'טיהר' לחלוטין את ישראל מאשמת פגיעה או איום כביכול על מסגד אל-אקצא. בין יתר דבריה כתבה המשלחת: "שום עבודה לא מתבצעת בתוך החרם אל-שריף, ואין באופן העבודות המתבצעות, בשלב זה, כדי ליצור איום על יציבותם של הכותל המערבי ומסגד אל-אקצא" (סעיף 17).

"אזור העבודה", הבהירה המשלחת, "מסתיים במרחק כ-10 מטרים מהכותל המערבי. היא מבוצעת בצידו קל, אתים ומעדרים, והיא נתונה לפיקוח ולרישום בהתאם לסטנדרטים מקצועיים" (סעיף 18). ... "עיריית

68 הדברים מובאים מפיו בדוח מיום 11.2.07, שהכין מרכז המידע והמחקר של הכנסת על העבודות במעלה המוגרבים, לקראת דיון בוועדת הפנים של הכנסת בעניין זה.

69 יובל ברוך, 'מעלה המוגרבים – הסיפור האמיתי'. מאמר באתר רשות העתיקות www.antiquities.org.il. ברוך כותב שם עוד: "את הקשר הראשון בין אל-בוראק לאזור זה ניתן לזקוף לזכותו של מוג'יר אל-דין, שופט ירושלמי בן המאה ה-15, שחיבורו על 'תולדות ירושלים וחברון' הוא תרומה חשובה מאין כמוה להכרת ירושלים. בין המבנים שהוא מתאר בשטח הר הבית נמצא גם המסגד המכונה בשם מסגד המערבים (מסג' אל-מגאריבה): 'בחדר הר הבית, ממערב למסגד אל-אקצא, מבנה מקורה בקמרונות הידוע בשם 'מסגד המערבים'. זהו מקום המעורר יראת כבוד ורבים באים אליו להתפלל...' (תרגום: יוסף דרורי; מתוך אריאל 59, תשמ"ח). לפי תיאור זה ברור שלפחות במאה ה-15 היה המסגד ממוקם בתוך רחבת הר הבית ובוודאי שלא נכלל באזור שבו היתה בנויה שכונת המוגרבים המוזכרת אף היא על ידי מוג'יר אל-דין".

70 בידי המחבר.

71 WWW.UNESCO.ORG/bpi/pdf/jerusalem_report_en.pdf בתוך 'המאבק על גשר המוגרבים', מאת ד"ר עו"ד שמואל ברקוביץ. חוות דעת שהוגשה לממשלה בעיצומו של המשבר.

ירושלים היא האחראית לתכנון ולבנייה בעיר העתיקה. הוא הדין לגבי התשתיות התת-קרקעיות ולאחזקתן". (סעיף 23), "ובכלל זה לתכנון ולבנייה של המעלה החדש... רשות העתיקות והרשויות הדתיות היהודיות חזרו והצהירו, שאין כל תכניות לבצע חפירות ארכיאולוגיות מתחת לחרם אל-שריף (סעיף 30)..."⁷².

עשרה ימים מאוחר יותר, ביום 21.3.2007 ביקרה במקום משלחת מומחים מטורקיה. גם משלחת זו השתכנעה שאין כל פגם בחפירות במעלה המוגרבים ושאין כל קשר בין לבין יציבות המסגדים בהר הבית, אולם היא נמנעה מלפרסם זאת כדי לשמור על יחסיה הטובים של טורקיה עם מדינות ערב. עם זאת, חדל ראש ממשלת טורקיה להתייחס לנושא.⁷³

אמצעי זהירות והתחשבות שנקטו במהלך החפירה: מיד לאחר התמוטטות הסוללה, גודר השטח ונמנעה גישת מבקרים ומתפללים אליו. כאמור, הארכיאולוגים הישראלים נקטו התחשבות מפליגה בטענות המוסלמים, למרות ההסתה שנלוותה אליהם. בימים הראשונים לעבודות, בניסיון להפריך את החשדות וההסתה, הציבה רשות העתיקות מצלמות באתר החפירות, ששידרו כל העת את מהלך העבודה.⁷⁴ בשלב מסוים הופסקו העבודות על פי הנחיית השר הממונה על רשות העתיקות באותה עת, ראלב מג'דאללה. כאמור, נכון למרץ 2012 ראש הממשלה בנימין נתניהו נמנע מלאשר את תחילת העבודות של בניית מעלה המוגרבים החדש, בגלל הרגישות שנוצרה סביב האתר, ועל רקע דרישת ירדן שהיתה מעורבת בתכנון מעלה המוגרבים החדש, לבצע את בניית המעלה החדש בעצמה.⁷⁵ גם שאלת בטיחותו של גשר העץ הזמני עלתה לדיון ציבורי. בקרן למורשת הכותל המערבי ובעיריית ירושלים חששו ליציבותו ותבעו להחליפו במהירות בגשר קבע יציב. במאי 2011 דרש שלמה אשכול,

72 שם; להרחבה: נדב שרגאי, הלגיטימציה והצורך הדחוף בהחלפת גשר המוגרבים, באתר JCPA-ה.

73 שם. אצל ברקוביץ. עמ' 7 לחוות הדעת.

74 נכונות דומה, להצבת מצלמות, שיפריכו את חשדות המוסלמים הביע ראובן פינסקי, מנהל פיתוח אגן העיר העתיקה ברשות לפיתוח ירושלים, על רקע תכנית מקפת לשיקום ושימור העיר העתיקה. ראו את דברי פינסקי: אלי אושורוב, 'הרובע המוסלמי: העירייה רוצה לחפור, התושבים חוששים מקונספירציה', n.r.g – 'מעריב', 12.5.2010.

75 שיחות ביוני 2011 עם ניצב בדימוס מיקי לוי, לשעבר מפקד משטרת ירושלים, ועם עו"ד ד"ר שמואל ברקוביץ.

מהנדס עיריית ירושלים, מהקרן למורשת הכותל המערבי, להרוס את הגשר הזמני, והזהיר מ"מצבו הפיזי הלקוי". פעמיים נקבע מועד להחלפת הגשר הזמני בגשר קבוע (יוני ונובמבר 2011), אך פעמיים נדחה הביצוע, בשל לחצים מצד ירדן ומצרים.⁷⁶

עיקר הממצאים בחפירות הארכיאולוגיות במעלה המוגרבים:⁷⁷ בחפירת מעלה שער המוגרבים שהחלה ב-11 בפברואר 2007, נחשפו שרידי בתים משכונת המוגרבים, שהתקיימה במקום עד 1967. עד יולי 2007 נחשפו במקום שרידיהם של כ-20 חדרים. מתחת לרצפות החדרים נתגלו ממצא קראמי ומטבעות מן התקופה העות'מאנית, המתארכים את זמן בנייתם של החדרים. על רצפות החדרים נמצאו חפצים רבים מן המאה ה-20, ובהם קערות ברונזה, כלי בישול וכלי שולחן, בקבוקי זכוכית, נעליים ועוד. נמצאו גם מטבעות רבים, על פי רוב דינרים ירדניים.

בחלקו הצפוני של מעלה המוגרבים הגיעה החפירה עד למפלס רחבת הכותל. שם נחפר שטח מתחת לשכבה מן התקופה העות'מאנית. הוברר שקירות הבתים מתקופה זו נבנו על גבי קירות מן התקופה הממלוכית ואף קירות קדומים יותר, מן המאות ה-12-13 לספירה. לאור קיומם של שרידים אלה משערים הארכיאולוגים שהיתה רציפות ביישוב, כנראה מאז ייסודה של השכונה. כאמור, נתגלו קבורים במקום גם שרידי מח'ראב של מבנה תפילה, שנהרס בזמן לא ידוע.

8. החפירות בעיר דוד

רקע: השם עיר דוד ניתן על ידי דוד המלך למצודת ציון היבוסית, מיד לאחר שכבש את ירושלים מידי היבוסים והפך אותה לבירת ממלכתו.⁷⁸

76 מכתבו של אשכול לקרן למורשת הכותל מיום 22.5.2011. מצוי בידי המחבר; שלום ירושלמי, 'גשר הגיהנום: הקרב על הדרך להר הבית', n.r.g. – 'מעריב', 11.3.2011.

77 חיים ברבה, פני ויטו וג'ון זליגמן, 'חפירת מעלה שער המוגרבים', דוח ארכיאולוגי, ינואר-יולי, 2007. באדיבות הקרן למורשת הכותל.

78 גבריאל ברקאי, 'עיר דוד – מלון מושגים', בתוך: אייל מירון (עורך), מחקרי עיר דוד ירושלים הקדומה, דברי הכנס השביעי, מכון מגלי"ם, ירושלים תשס"ו.

היא נזכרת בתנ"ך 43 פעם, בעיקר ככינוי למצודת העיר,⁷⁹ אך עם השנים הפך שמה שם נרדף לעיר ירושלים. ב-150 השנים האחרונות חפרו ארכיאולוגים בני לאומים שונים את הגבעה הדרומית-מזרחית המשתפלת במורד הר הבית, וחזקו את זיהויו של האתר עם העיר המקראית, גרעינה ההיסטורי הקדום של ירושלים. אין בכוחן של מילים תמציתיות אלו כדי להביא ולו מקצת מעושר הממצאים ומשמעותם כפי שנחשפו לאורך השנים בעיר דוד, "המקום שבו הכול התחיל". בשטח שנחפר נכתבו פרקי תנ"ך, התנבאו נביאים ו"התרחשו מאורעות הרי גורל, שהשפעותיהם מהדהדות עד ימינו בתרבויות מזרח ומערב".⁸⁰ רק לפני 160 שנים עדיין הצביעו מורי הדרך בירושלים על האזור הסמוך לשער יפו כמקום שבו התרחשו אירועי התנ"ך, אבל המחקר הארכיאולוגי של עיר דוד, הוכיח מעל לכל ספק, שהיא היא אתרה של העיר הקדומה.

החפירות הארכיאולוגיות במקום נערכו על ידי 14 משלחות שונות, תחת ארבעה משטרים: העות'מאני, הבריטי, הירדני והישראלי.⁸¹ קורותיהן פרושים על פני עשרות אלפי עמודי טקסט בפרסומים מדעיים בשפות שונות, שתקצר היריעה מלתארם כאן. ענייננו פה, לצורך הזמנת עלילת 'אל-אקצא בסכנה', הוא בחפירות שהתנהלו באתר מאז 1967, תקופת השלטון הישראלי. חפירות אלה הולידו שפע של ממצאים מרתקים ששפכו אור חדש על תולדות ירושלים הקדומה ומקומה בתולדות עם ישראל ועמים אחרים. הגילוי האחרון הוא צמד רחובות, מערבי ומזרחי, העולים מבריכת השילוח צפונה לכיוון הר הבית. מתחת לרחוב המזרחי אף נחשפה תעלת ניקוז, שיוסף בן מתתיהו תיעד בכתביו, תעלת הניקוז שבה מצאו את מותם אחרוני המורדים, שביקשו למלט את נפשם מהרומאים.⁸²

אלא שחפירות אלה העצימו את הביקורת וההסתה המוסלמית נגד

79 שם.

80 ד"ר אייל מירון, מתוך ההקדמה ל: אהרן הורביץ, מגלים את עיר דוד, מגלי"ם, ירושלים 2009.

81 רוני רייך ואלי שוקרון, 'תולדות החפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד (1867-2007)', בתוך: אייל מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, דברי הכנס התשיעי, מכון מגלי"ם, ירושלים תשס"ח.

82 ראו בהמשך, וכן אצל אהרון הורביץ, עיר דוד – סיפורה של ירושלים הקדומה, (עורך: ד"ר אייל מירון), מכון מגלי"ם, ירושלים 2010, עמ' 206-211.

מדינת ישראל ושלטונה בירושלים. הסתה זו התמקדה שוב בסכנה כביכול לאל-אקצא ולמתחם הר הבית, וזאת למרות המרחק הגדול שמפריד בין מוקדי החפירות לבין מתחם ההר. גם כאן נמצא מי שהכחיש את ההיסטוריה היהודית והאשים כי "תהליך הפגיעה בכפר סילוואן אינו חדש, והוא החל בזמן שבו הוצג מסגד אל-אקצא כמטרה, מאז ראשית תחילת הכיבוש של העיר ירושלים. בשלב ראשוני", האשים במאי 2009 העיתון 'אל-איאם', "בוצע ייחוד של מעין סילוואן (נקבת השילוח) וסביבתו, למרות שהוא הקדש מוסלמי, והוצמדו לו אגדות מתאימות, עם טקסטים תלמודיים וטיעוני שווא הקשורים בנוכחות היסטורית יהודית ובמקדש באזור".⁸³

מעורבותה של עמותת אלע"ד (אל עיר דוד) בחפירות במקום, החלה מראשית שנות ה-90 של המאה ה-20; יוזמתה להקים בסמוך מרכז מבקרים (וקבלת הרישיון לכך מעיריית ירושלים) ודרישתה של רשות העתיקות מהעמותה לממן חפירות הצלה במקומות המיועדים לפיתוח, תרמו משמעותית למחקר הארכיאולוגי בעיר דוד. מנגד, הגבירה מעורבות אלע"ד את הביקורת על החפירות במקום, שכן תחום נוסף שבו עסקה העמותה היה קנייה מערבים של קרקעות ובתים באזור עיר דוד, ואכלוסם ביהודים. הביקורת לא ידעה להפריד בין חילוקי הדעות הפוליטיים באשר לתבונה שבצעד זה, לבין תרומתה האדירה של אלע"ד לחשיפת עברה של ירושלים. בהקשר זה ראויים לציון דבריהם של הארכיאולוגים פרופ' רוני רייך ואלי שוקרון. השניים שחפרו במקום, התרשמו כי "עמותת אלע"ד ידעה למנף את התגליות הארכיאולוגיות החדשות והמפתיעות לפיתוח התיירות באזור... גייסה באופן פעיל ביותר מימון להמשך החפירות והמחקר, לשימור ולפיתוח האדריכלי של האתרים שעלו בחפירות, ושמבחינה זו פעולת אלע"ד היא חסרת תקדים בתולדות הסיוע למחקר הארכיאולוגי בעיר".⁸⁴

83 העיתון 'אל-איאם' 19.5.2009, בתוך דוח של מבט לתקשורת פלסטינית: 'הכחשת קיומו של בית המקדש והזיקה היהודית לירושלים'. ראו באתר: www.palwatch.org.il.

84 רוני רייך ואלי שוקרון, 'תולדות החפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד (1867-2007)', בתוך: אייל מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, דברי הכנס התשיעי, מכון מגלי"ם, ירושלים תשס"ח. שם, עמ' 30.

טענות המוסלמים: בשנים האחרונות נשמעו שוב ושוב טענות כי החפירות בעיר דוד מערערות את יציבותם של חלק מבתי המגורים הנמצאים מעליהם. השיח' ראאד סלאח וגורמים מוסלמיים אחרים תקפו בחריפות תכנית שמטרתה לחשוף לכל אורכו את רחוב המדרגות ההרודיאני הקדום, שהתגלה במורד עיר דוד. הרחוב מטפס מעיר דוד צפונה עד למרגלות הפינה הדרומית-מערבית של הכותל המערבי וממשיך משם צפונה לאורך הכותל המערבי. הם טענו לא רק נגד זכותה של ישראל לחפור במקום, ולא רק נגד שלטונה של ישראל בירושלים, אלא העלו שוב את ההאשמה שהחשיפה הזאת, אם תצא אל הפועל תסכן את מסגדי הר הבית. שתי עתירות,⁸⁵ האחת נגד חשיפת תוואי תעלת ניקוז מן התקופה ההרודיאנית והשנייה נגד חפירה ארכיאולוגית באזור חניון גבעתי, שלמרגלות שער האשפות, הוגשו לבג"ץ בשנת 2008. העותרים היו תושבים פלסטינים מסילוואן שתבעו מבית המשפט להורות לשורה של גופים ישראלים רשמיים, שלהם היו סמכויות ביצועיות וחוקיות במקום, לחדול מעבודתם.⁸⁶ במסגרת העתירות הללו נטען שהחפירות מתבצעות בניגוד לחוק, באופן רשלני ולא מקצועי, המסכן את יציבות הבתים הסמוכים וקירותיהם. כן הועלתה הטענה שהחפירות מהוות השגת גבול ופלישה למקרקעי העותרים.

הפרכת הטענות: אתרי החפירות מרוחקים מהר הבית מרחק מאות מטרים ולכן החפירות אינן מסכנות את ההר או את מסגדיו. מטרתן המוצהרת והמעשית של החפירות בעיר דוד היא חשיפת עברו של המתחם, כגרעינה הקדום של ירושלים, וחשיפת תולדותיהם של בני כל העמים ששלטו בירושלים, כפי שהם משתקפים מהתקופות השונות הנחשפות במקום. גם חשיפת תעלת הניקוז שמתחת לרחוב ההרודיאני,⁸⁷ העולה ממפלס עיר דוד אל מפלס החפירות למרגלות הכותל המערבי והדרומי, אינה נוגעת ליציבות הר הבית. תעלת ניקוז זו עוברת מתחת

85 בג"ץ 1308/08 ובג"ץ 9253/08.

86 העתירה בעניין תעלת הניקוז ההרודיאנית הוגשה נגד רשות העתיקות, רשות הטבע והגנים הלאומיים והחברה לפיתוח מזרח ירושלים. העתירה נגד העבודות בחניון גבעתי הוגשה גם נגד עיריית ירושלים, אלע"ד ושני יזמים שהיו מעורבים בעבודות שם.

87 ראו בתיאור עיקר הממצאים להלן.

לרחוב הרודיאני שהמשכו מגיע אל הפינה הדרומית-מערבית של חומות הר הבית, שם הוא חשוף זה שנים רבות וגלוי לעין כול. בתעלת הניקוז נתגלו לאחרונה חרב של לגיונר רומאי שהשתמרה יפה, כלי אבן שעליו חריטה נדירה של מנורת המקדש ופעמון זהב, שייתכן ונתפר לאחד מבגדי הכהנים במקדש. בקטע הצפוני של התעלה, מתחת לקשת רובינזון, נחשפו לראשונה על גבי סלע האם של הר הבית, נדבכי היסוד של הכותל המערבי, בנקודה הנמוכה ביותר שלהם.

שופטת בית המשפט העליון עדנה ארבל שישבה בדין, בשתי העתירות שהוגשו נגד שניים ממוקדי החפירה בעיר דוד, דחתה אותן. בפסק דינה בבג"ץ 9253/08 שהוגש נגד החפירות בחניון גבעתי למרגלות שער האשפות, כתבה השופטת ארבל בין היתר:⁸⁸

"...רבות מטענות העותרים נטענו בעלמא, מבלי שיציגו כל בסיס לטענותיהם". השופטת התרשמה, כי אל מול שורה של פעולות שהציגו לפניה גורמי המקצוע הישראליים לעניין יציבות מבני המגורים באזור, פעולות שבהן נקטו, "לא הציגו העותרים כל ראיה שתבסס את הקשר בין החפירות לבין הנזקים שנגרמו לכאורה לבתיהם". דבריה של השופטת ארבל על חשיבות החפירות בחניון גבעתי, שהינו חלק מעיר דוד היו מאלפים: "... דומה, כי אין מחלוקת שהחניון מצוי בשטחו של גן לאומי, וכי החפירות שנערכו בו עד עתה הניבו יבול ארכיאולוגי מרשים, שחשיבותו המדעית וההיסטורית רבה וחורגת מגבולות ישראל... עברה ההיסטוריה העשיר של הארץ מקופל שכבה על שכבה באדמתה. דברי הימים של הארץ, של העמים שחיו בה, חלפו בה ונכנסו אל דפי ההיסטוריה. הם נקברו במרוצת השנים תחת האדמה והפכו לצפונותיה".

"ישראל", ציטטה השופטת מפסק דין אחר, "היא אמנם מדינה צעירה, אך שורשיה עמוקים בהיסטוריה האנושית, ואדמתה רוויה לאורכה ולרוחבה בשרידים עתיקים של ציביליזציה אנושית קדומה, שחייתה ויצרה באזור זה לאורך אלפי שנים".⁸⁹ ביתר שאת נכונים הדברים

88 השופטים אדמונד לוי וחנן מלצר הצטרפו לדבריה.

89 בג"ץ חברת אל-אקצא לפיתוח נכסי המקדש המוסלמי בע"מ נ' כרם מהר"ל מושב עובדים להתיישבות שיתופית בע"מ (לא פורסם, 17.6.09) ועיין פסקה 34.

ביחס לאזור המכונה 'עיר דוד'. תל עיר דוד מספר את דברי ימיה של ירושלים זה אלפים בשנים, כפי שניתן ללמוד עליהם עוד מן התנ"ך (ראו למשל: שמואל ב, ד-ח; שמואל ב, ט-יא, דברי הימים א, טו א, זאת הגם שהמקום עצמו מוזכר כמוכן עוד קודם לכן, בסיפור עקדת יצחק) וממקורות נוספים. חשיבות צפונותיה של עיר דוד, לאומית ובין-לאומית אינה מתייחדת לבני העם היהודי, אלא יש לה חשיבות לכל מי שמבקש להתחקות אחר תולדותיו של אזור זה שהוא ערש הדתות המונותאיסטיות. חשיבותו של המחקר הארכיאולוגי אינה מתמצה אך בהבנת עברה של הארץ ובאפשרות לבחון אמיתותם של הפרטים הידועים לנו ממקורות אחרים על אודותיו, אלא הוא שופך אור על התפתחות התרבות האנושית. ככזה, חשיבותו חוצה עמים וגבולות...⁹⁰ השופטת ארבל ציינה כי "הובהר, שעבודות החפירה בחניון נעשות בפיקוח ובליווי אנשי מקצוע..."

בפסק דינה בבג"ץ 1308/08 שהוגש נגד חשיפת תוואי תעלת ניקוז מן התקופה ההרודיאנית בעיר דוד, הוסיפה השופטת ארבל בין היתר:

"... ראשית, בניגוד לטענות העותרים הוסבר כי העבודות מתבצעות בליווי פיקוח הנדסי מקצועי ובמסגרת תכנית קונסטרוקציה מאושרת. זאת ועוד. כעולה מתגובות המשיבים, עיקר הפעולות שמבצעת רשות העתיקות בתעלת הניקוז אינן פעולות חפירה ממש, אלא פעולות של פינוי פסולת שהצטברה בתעלה משך כאלפיים שנה". השופטת הזכירה את פעולות התמך והחיזוק שננקטו כדי למנוע נזקים, וסיכמה: "ניתן לומר על כן, כי העבודות מבוצעות בליוויים ובפיקוחם של גורמי מקצוע, שלא כטענת העותרים, וחזקה כי אלה אינם רואים לנגד עיניהם אך את השלמת העבודות בתעלת הניקוז, אלא הם מודעים גם לחובתם לוודא כי העבודות תתבצענה באופן שלא יפגע בעותרים, בבני משפחותיהם או בקניינם".

באשר לזכות הקניין של העותרים קבעה השופטת, כי "ככל שפגיעה

90 השופטת התרשמה עוד כי "הצדדים ... ביקשו לגרור אחריהם את בית המשפט אל ביצת המריבה ביניהם שהיא רחבה ומורכבת הרבה יותר מעניינו של חניון גבעתי ואינה עניין לבית המשפט לענות בו..."

שכזו אכן קיימת היא פגיעה מינורית... למול הפגיעה ניצב אינטרס ציבורי משמעותי בביצוע העבודות. אכן, חשיפת צפונות העבר, שהיו טמונות מאות ואלפים בשנים בבטן האדמה היא נדבך מרכזי של המחקר הארכיאולוגי. עריכתו של מחקר זה היא בבחינת אינטרס ציבורי רב היבטים, אם משום התרומה שיש בו להבנתנו את תולדות הארץ ואת תולדות העם היהודי, ואם משום התרומה שיש בו להבנתנו מאורעות היסטוריים שיש להם חשיבות שאינה מצטמצמת אך לעם היהודי ולהיסטוריה שלו...⁹¹

גם דבריו של הפרופ' ישראל פינקלשטיין, מבכירי הארכיאולוגים בישראל, ראויים לציון בהקשר זה. פינקלשטיין אמנם העלה בעבר את התזה שחלק מהתנ"ך נכתב בממלכת יהודה במאה השביעית לפני הספירה, ומכיוון שכך אין לקבל אותו בהכרח כעדות היסטורית קבילה לתקופות קדומות יותר. הוא אף הביע הסתייגות מהאוריינטציה הפוליטית המובהקת של עמותת אלע"ד המנהלת את עיר דוד. למרות זאת, באפריל 2011 דחה פינקלשטיין את הטענות שהעבודות בעיר דוד בלתי חוקיות, או מתנהלות שלא בהתאם לסטנדרטים של הארכיאולוגיה המודרנית.⁹² הר הבית, עיר דוד, והרכס הדרומי של העיר העתיקה הם, לדעתו, מקומה של ירושלים המקראית, ומעבר לחילוקי הדעות הפוליטיים, עיר דוד היא "מקום בעל חשיבות שורשית עבור העם היהודי ועבור כל מי שמוקיר את מורשת התרבות המערבית". "האשמות הפלסטינים, שלפעמים מתקבלות בתקשורת הבין-לאומית ללא ביקורת, ולפיהן החפירות בעיר דוד חותרות במנהרות מתחת למסגד אל אקצא, כדי לערער את יסודותיו, שקריות", קבע פינקלשטיין, "החפירה הקרובה ביותר למסגד היא כ-70 מטרים מדרום לו, והיא נעצרה כאשר הגיעה לסלע...".⁹³

91 לפסק דין זה הצטרפו גם המשנה לנשיאת בית המשפט העליון, השופט אליעזר ריבלין, והשופט אדמונד אליהו לוי.

92 פינקלשטיין כתב את הדברים במאמר על עיר דוד שפרסם באתר: The Jewish Daily Forward ב-26.4.2011.

כתובת האתר: <http://www.forward.com/>

93 שם.

אמצעי זהירות והתחשבות שננקטו במהלך החפירה: החפירות בעיר דוד נעשו תוך פיקוח והשגחה מקצועית. הדברים עולים מפסיקותיה הנ"ל של השופטת ארבל. יתרה מזאת: בשני מוקדי החפירה, נשואי העתירות, הורה בית המשפט להפסיק את עבודות החפירה עד להכרעה סופית. כך הופסקה העבודה לחשיפת תוואי תעלת הניקוז ההרודיאנית בין ה-16.3.08 ועד פסק הדין שניתן ביום 21.9.2009, לפרק זמן של כשנה וחצי. בנובמבר 2008 הוצא צו ביניים שמנע כל ביצוע של עבודות קידוח, חפירה, בנייה, יציקת עמודים או קירות תמך בחניון גבעתי, בשל היעדר היתר בנייה לביצוע עבודות אלה. צו זה בוטל שבעה חודשים לאחר מכן, עם קבלת היתר הבנייה על ידי עיריית ירושלים.

עיקר הממצאים בחפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד מאז 1967:⁹⁴

מבנה האבן הגדול (שרידי ארמון דוד?)

בשנת 2005 חשפה הארכיאולוגית ד"ר אילת מזר שרידים של מבנה גדול ממדים, שזכה לכינוי 'מבנה האבן הגדול'. מזר נוטה לזהות את המבנה עם ארמונו של המלך דוד, אך יש החולקים עליה.⁹⁵ חפירתה של מזר ירדה מתחת לנדבכי מבנים מהתקופה הביזנטית ומתקופת הבית השני, שם נמצאו אבני גוויל גדולות ששימשו לבניית מסד המבנה שחלקיו העליונים לא שרדו. עובי הקיר המזרחי של המבנה מגיע לשישה מטרים וחצי. אורכו של קיר אחר, הנמצא בצפון שטח החפירה הוא למעלה מ-30 מטרים. בין אם מדובר בארמונו של דוד ובין אם לאו, מדובר במבנה ציבור רב רושם. במקום גם נמצאו שתי בולות⁹⁶ מעניינות במיוחד. האחת – נושאת את השם יהוכל בן שלמיה בן שבי, המוכר לנו כאחד משריו של צדקיהו, אחרון מלכי יהודה. השנייה (שנמצאה סמוך למבנה אך לא בתוכו) – נושאת

94 ריכוז ממצא על הממצאים מכל התקופות, ראו אצל רוני רייך ואלי שוקרון, 'תולדות החפירות הארכיאולוגיות בעיר דוד (1867-2007)', בתוך: אייל מירון (עורך), מחקרי עיר דוד וירושלים הקדומה, דברי הכנס התשיעי, מכון מגלי"ם, ירושלים תשס"ח. תמצית הממצאים העיקריים בחפירות עיר דוד והאזור לקוחים מתוך: אהרן הורביץ, שם, וכן מתוך חומר רקע למדריכים בעיר דוד, ומתוך רוני רייך, גדעון אבני ותמר וינטר, שם, עמ' 44-84 וכן מתוך: אילת מזר, ארמון המלך דוד, פרסום עונות 7-2005, שהם, ירושלים, 2009.

95 אהרן הורביץ, שם, עמ' 28-30; אילת מזר, שם.

96 בולה – טביעת חותם על טין ששימשה לחתימת מסמכים.

את שמו של עמיתו גדליהו בן פשחור. שני השרים הללו היו מאויביו של הנביא ירמיהו וביקשו להביא למותו. אילת מזר עצמה כותבת על החפירה: "התיאור ההיסטורי בספר שמואל ב, פרק ה, על דוד ובני בריתו הפיניקים, הבנאים בעלי המוניטין, שבונים עבורו ארמון חדש, תואם לאין ערוך את העובדות שהתגלו עד כה בחפירת מבנה האבן הגדול".⁹⁷

שטח G

על מדרון זה נבנו בתקופות שונות בתיה של העיר ירושלים. הארכיאולוג פרופ' יגאל שילה חפר כאן בשנים 1978-1985. קדמו לו החופרים הבריטים פרופ' מקאליסטר ועוזרו דנקן בשנות ה-20 של המאה ה-20 ופרופ' קתלין קניון בתקופת השלטון הירדני. שילה הישראלי המשיך בעקבות קניון בחשיפת תגליתם של של מקאליסטר ודנקן – מבנה מדורג אדיר ממדים. על גבי המבנה המדורג נבנו בימי הבית הראשון מבני מגורים וארכיון ממלכתי. פרופ' שילה סבר שהמבנה שימש קיר תמך עצום למצודת דוד שעמדה בראש המדרון. לאחר פטירת שילה, העריכו שניים מתלמידיו שבדקו את שברי החרס במקום, כי אמנם מדובר בקיר תמך למצודה, אלא שהמצודה שבה מדובר היא מצודת ציון הכנענית-יבוסית שנזכרת בספר שמואל. ד"ר אילת מזר העלתה מחדש, בעקבות חפירותיה מעל המבנה, את האפשרות כי תאריכו הוא מימי הבית הראשון.⁹⁸

באותן חפירות נחשף גם 'בית אחיאל', שבהריסותיו נמצאו שברי חרס הנושאים את הכיתוב "לאחיאל". כן נחשף 'בית הבולות' (ממזרח ל'בית אחיאל'), שעל רצפתו נמצאו 51 בולות. המבנה ששימש ארכיון ממלכתי נחרב בעת כיבוש ירושלים בידי הבבלים בשנת 586 לפני הספירה. אוסף המסמכים החתומים שנשמר בו – נשרף, אך פיסות הטין של הבולות התקשו באש ונשמרו. על הבולות שרדו שמות כמו שפטיהו בן צפן או בניהו בן הושעיהו, וכן שמותיהם של גמריהו בן שפן (סופר מלכותי) ועזריהו בן חלקיהו (כוהן מימי בית ראשון). 45 בולות מתוך ה-51 נושאות כתובות עבריות בכתב עברי עתיק, וכוללות את שם בעל החותם ואת שם

97 אילת מזר, שם, גב עטיפת הספר.

98 אהרן הורביץ, שם, עמ' 34.

אביו.⁹⁹ בחדר סמוך, שזכה לכינוי 'החדר השרוף', נחשפו שרידי רהיטי עץ מגולפים מימי הבית הראשון שיובאו מסוריה, מעוטרים בדגם כפות תמר.¹⁰⁰

פיר וורן

מעייין הגיחון, הנובע סמוך לתחתית המדרון המזרחי של עיר דוד, היה המעיין היחיד של ירושלים, אולם מיקומו הנמוך אילץ את מגיני העיר להשאירו מחוץ לחומות ולבצרו. בשנת 1867 טיפס החוקר הבריטי צארלס וורן ממעיין הגיחון, במעלה פיר אנכי שגובהו למעלה מ-13 מטרים. מראש הפיר חשף וורן מנהרה מפותלת שהובילה אל תחומי העיר. שנים רבות נחשב הפיר, שנקרא מאז פיר וורן, למערכת אספקת המים הקדומה העיקרית, ורווחה הסברה כי בעת מצור נשאבו המים מהמעיין דרך מערכת זו.

משנת 1995 ואילך, בעקבות חפירתם של רייך ושוקרון, נחשפו ממצאים שהאירו באור חדש את מערכת המים הקדומה. מתברר כי עוד במאה ה-18 לפני הספירה, חצבו הכנענים בריכה גדולה בסלע שהיתה מוקפת ביצורים סמוך למעיין הגיחון. תושבי העיר ירדו אל הבריכה המבוצרת שמחוץ לחומות דרך מנהרת הסתרים שוורן חשף, ושאבו ממנה מים בבטחה, בחסות הביצורים הגדולים. רק כעבור כ-1000 שנה, במאה השמינית לפני הספירה, בתקופת מלכי יהודה, הועמק מסיבה לא ידועה מפלס רצפת המנהרה. כתוצאה מהעמקה זו נחשף באקראי הפיר הקרסטי הטבעי המכונה היום פיר וורן. מתברר שהפיר לא מילא כל תפקיד במערכת המים הכנענית המקורית. עם זאת, טרם הוכרעה השאלה האם הפיר שולב במערכת המים לאחר שהתגלה.

ביצורי המעיין והבריכה הכנענית

'מנהרת הסתרים'¹⁰¹ הובילה אל פני הסלע של המדרון המזרחי, מחוץ לחומת העיר. כאן עמדה בריכה גדולת ממדים שנחצבה בסלע הטבעי. בריכה זו היתה מוקד מערכת המים הכנענית, ומתוכה שאבו הכנענים את

99 שם, עמ' 38 וכן: רוני רייך, גדעון אבני ותמר וינטר, שם, עמ' 53.

100 אהרן הורביץ, שם, עמ' 37.

101 ראו בערך הקודם על פיר וורן.

מימיהם. גם בריכה זו נחצבה במאה ה-18 לפני הספירה, אך יצאה מכלל שימוש במאה השמינית לפני הספירה, אולי בעקבות חציבת נקבת חזקיהו. מילוי עפר נגרף לתוכה מהסביבה הקרובה, ועל המילוי הוקמו בתי מגורים. במילוי העפר נתגלו שבריהן של כ-200 בולות ללא כתובות ואלפי עצמות דגים משלהי המאה התשיעית לפני הספירה.

מעין הגיחון

הקשת הרומית הקדומה שמעל גרם המדרגות היורדות כיום למעין, וממצאים אחרים, מעידים שגם בימי הבית השני הכירו תושבי ירושלים את מקום הנביעה. מתחת לגרם המדרגות נחשף מקווה מימי בית שני.

מגדל המעין

אבני ענק, השוקלות טונות אחדות כל אחת, שנתגלו ליד המעין, היוו יסודות למגדל המעין שהקיף את מערכת הנביעה של הגיחון. זו הפעם הראשונה שבירושלים התגלו אבני בניין בגודל שכזה מתקופות הקודמות לימי הורדוס. עובי הקיר המזרחי של המגדל הוא כשבעה מטרים, ושטחו של המגדל הוא כ-230 מטרים רבועים.

התעלה הכנענית

תוואי התעלה נמשך מתחת למגדל המעין, לאורך כ-400 מטרים, עד בריכת אגירה שעמדה בשפך הגיא המרכזי בדרום מזרח עיר דוד. חלקה הצפוני של התעלה מקורה באבני ענק, ואילו חלקה הדרומי חצוב בסלע כמנהרה סגורה ובה מעין 'חלונות' פתוחים ששימשו להזרמת המים להשקאת השדות.

נקבת חזקיהו

החשש שהמים הרבים מחוץ לעיר ישמשו את הצבא האשורי, הטריד את חזקיהו מלך יהודה והוא הטה את מי הגיחון למנהרה שנחצבה בבטן הסלע. המנהרה המכונה נקבת חזקיהו, נחצבה במפלס הנמוך ממפלס התעלה הכנענית והוציאה אותה מכלל שימוש. הנקבה המפותלת הזרימה את המים אל בריכת השילוח בדרום מערב עיר דוד. הבריכה שנכרתה נכללה בתוך חומה חדשה שהקים חזקיהו, היא ה'חומה הרחבה', ששרידים ממנה נמצאו

ברובע היהודי. חציבת התעלה נעשתה משני כיוונים בעת ובעונה אחת לאורך כ-533 מטרים. ב-1880 נתגלתה כתובת בכתב עברי קדום, כשישה מטרים לפני מוצא הנקבה, המתארת את הרגעים האחרונים שבהם הושלם מבצע החציבה המורכב כאשר שתי קבוצות החוצבים נפגשו.

חומות ירושלים הקדומה – שטח E

החומה המקורית של העיר התגלתה בשנות ה-60 של המאה ה-20 על ידי הארכיאולוגית הבריטית פרופ' קתלין קניון. באותן שנים נחשף בסיס מגדל כנעני מהמאה ה-18 לפני הספירה במורד המדרון המזרחי של עיר דוד, וסמוך לו קטע חומה מהמאה השמינית לפני הספירה (תקופת הבית הראשון). קטעים נוספים מחומות אלו התגלו בשנים 1978-1985, בשטח E, בידי הארכיאולוג יגאל שילה.

בררכת השילוח

אחד ממאגרי המים הקדומים של העיר עמד בשפך הגיא המרכזי. המאגר התמלא ממימי גשמים וכן ממימי התעלה הכנענית. בסוף ימי הבית השני נבנתה במקום זה בריכה מפוארת יותר, בריכת השילוח. המים זרמו לבריכה זו דרך נקבת חזקיהו הקדומה. בריכת השילוח מרובעת, ומכל עבריה יורדים אליה גרמי מדרגות בנויים אבן. חיפוי האבן של הבריכה מכסה על בריכה קדומה עוד יותר, מימי החשמונאים, וישנם רמזים לכך שגם בריכה מימי הבית הראשון היתה ממוקמת שם.

הרחוב המדורג המערבי

מבריכת השילוח עולה גרם מדרגות לעבר רחבה גדולה. בצדה המערבי של הרחבה נתגלה רחוב מדרגות משלהי ימי הבית השני. החוקרים משערים שעולי הרגל בימי הבית השני עלו ברחוב זה אל הר הבית ובית המקדש. המבקרים בעיר דוד יכולים להיכנס היום לתוך תעלת הניקוז של רחוב זה, שהיתה כנראה תעלת הניקוז הראשית של ירושלים בימי הבית השני, וללכת בה עד למרגלות הכותל המערבי. בתעלה זו התגלו כאמור פעמון זהב קטן שהיה תפור לבגדו של אדם רם מעלה, אולי כוהן, בימי הבית השני, חרוטת של מנורה על אבן, וחרב רומית שאפילו חלק מנדן העור שלה השתמר.

הרחוב המדורג המזרחי

ממזרח לרחבה נחשף רחוב נוסף מימי בית שני. מתחת לריצוף השבור במקומות אחדים התגלתה תעלת ניקוז. על רצפתה נמצאו סירי בישול שלמים ומטבעות מימי המרד נגד הרומאים. החוקרים סבורים שבתעלת ניקוז זו מצאו אחרוני המורדים מקלט מהגייסות הרומיים בשנת 70 לספירה. הפרצות בריצוף הן ככל הנראה מעשי ידי הרומאים שחיפשו את המתחבאים במקום. יוסף בן מתתיהו מספר על כך: "ואחרי אשר המיתו הרומאים חלק האנשים היוצאים אליהם, ואת שאריתם לקחו בשבי, חקרו למצוא את האנשים המסתתרים במנהרות, וקרעו את שכבת האדמה אשר על גבן ואת כל הנופלים בידם היכו לפי חרב" (תולדות מלחמת היהודים ברומאים ו' ט' ד').

בריכת השילוח הביזנטית

לאחר חורבן הבית השני נעלמה בריכת השילוח המקורית תחת שכבות סחף. היתה זו, כפי הנראה, הקיסרית הביזנטית אודוקיה (המאה ה-5 לספירה) שבנתה בסמוך בריכה חדשה. חלקים ממנה נחשפו במוצא נקבת השילוח. הבריכה שולבה במתחם כנסיית השילוח.

פרק יא

סכנת קריסת הכותל הדרומי והכותל המזרחי של הר הבית, כתוצאה מהסבת אורוות שלמה למסגד

רקע: במשך שנים, הסיתו והאשימו גורמים מוסלמיים מכל רחבי העולם את מדינת ישראל כי היא חותרת למוטט את מסגדי הר הבית, כדי להקים במקומם את בית המקדש השלישי. להאשמה זאת, כפי שביארנו עד כה, לא היה בסיס. לעומת זאת, בראשית שנות ה-2000 נוצרה סכנה ממשית להתמוטטות חלקו הדרומי-מזרחי של מתחם הר הבית ולפגיעה במסגד אל-אקצא, דווקא כתוצאה מפעילות בנייה של המוסלמים. מובן מאליו שלמוסלמים לא היתה כל כוונה למוטט את אל-אקצא, אך לסכנה שנוצרה היה קשר ישיר עם פעילות הבנייה שלהם במבנה התת-קרקעי של אורוות שלמה בדרום מזרח הר הבית. המוסלמים התכחשו לכך. הם אף הערימו מכשולים בדרכה של ישראל, שביקשה לטפל בסכנה.

מבנה אורוות שלמה השוכן בפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית נחשב עד לאחרונה למבנה תת-קרקעי. לאחרונה התברר כי מדובר במבנה על-קרקעי, שנקבר מתחת לאלפי טונות של עפר בתקופה מאוחרת יותר להקמתו. המבנה בצורתו הנוכחית הוקם בתקופה האומיית (המאות השביעית והשמינית לספירה), או לדעת אחרים בתקופה הפטימית (המאה ה-11 לספירה), במקום שבו היו בתקופת הבית השני (ימי הורדוס)

קמרונות תת-קרקעיים שנשאו את רחבת הר הבית. כאשר כבשו הצלבנים את ירושלים הם הכשירו את המקום כאורוות לסוסיהם, ומכיוון שסברו שמסגד אל-אקצא הסמוך היה ארמון המלך שלמה (או לפי סברה צלבנית אחרת מקדש שלמה), קיבל המקום את שמו: אורוות שלמה. האולמות משתרעים לאורך של כ-80 מטרים ולרוחב של כ-60 מטרים. לאורכם בנויות 12 שורות של אומנות המחוברות ביניהן על ידי קשתות.¹

בשנים 1995-1996 החלה התנועה האסלאמית הישראלית לשפץ את אורוות שלמה, במטרה להכשירן למסגד. דוברי התנועה אמרו שאורוות שלמה שימשו בעבר אולם תפילה על שם החליף מרוואן, אביו של עבד אל-מלכ, בונה כיפת הסלע, וכינו אותם 'אל-מסגד אל-מרוואני', אולם לטענה זו אין בסיס היסטורי.² עבודות השיפוץ במתחם התת-קרקעי נעשו תחילה ללא אישור השלטונות, וחומרי בנייה הוגנו להר, לעתים תחת בגדיהם של המתפללים שנכנסו אליו. אין מדובר בעניין פרוצדורלי או בדבר של מה בכך.

ראוי להעיר כי המשמעות של בנייה ללא היתר ופיקוח במקום שכל נגיעה בו היא בעלת משמעות נופית, דתית, ארכיאולוגית, היסטורית ורגשית, היתה בלתי מתקבלת על הדעת, ממש כמו השתיקה והיעדר התגובה הישראלית. החידלון שהתגלה בפרשייה זו בכל מערומי פחדיו, מול הוונדליזם הארכיאולוגי והפגיעה הקשה בעתיקות שהתחוללה במקום, צרם בהתחשבותו המוגזמת והבלתי סבירה.

בינואר 1996 המשטרה התירה אמנם למוסלמים להשתמש באורוות במהלך תפילות חודש הרמדאן כמחסה בימי גשם, אולם לא הוענק היתר לשיפוץ כולל, או להפיכת המקום למסגד. לאחר פריצת פתח היציאה

1 דן בהט, אטלס כרטא הגדול לתולדות ירושלים, עמ' 91; אילת מזר, המדריך השלם לחפירות הר הבית, שהם, ירושלים, 2000, עמ' 90; ביקורים במקום לאורך השנים במסגרת עבודות עיתונאיות ומחקריות ושיחות עם חוקרים על משמעות הממצאים החדשים בחפירות הוואקף בהר הבית.

2 שמואל ברקוביץ, מלחמות המקומות הקדושים, עמ' 103. ברקוביץ מציין שם שלפי הדעה המקובלת, שימשו האולמות מחסנים עד לתקופה הצלבנית. באותה עת הם שימשו גם אורוות ולאחר מכן לא השתמשו בהם כלל; ראו גם שם, עמ' 451, מראה מקום 245. גם נמרוד לוז, במחקרו: אחרם אלשריף בשיח הציבורי הערבי הפלסטיני בישראל, מציין כי לשם זה אין אזכור במקורות המוסלמים הקדומים וכי "בחירתו מרמזת יותר מכל על רצונם של אישים בתנועה האסלאמית למצוא בסיס לגיטימי והסטורי מספק למציאות החדשה שיצרו במתחם" (שם, עמ' 15).

מהתעלה החשמונאית, התנועה האסלאמית האיצה מאוד את העבודות, והפכה את המקום המכיל 10,000 מקומות לאחד המסגדים הגדולים ביותר בתולדות ארץ ישראל.

בשורות אלה לא נעסוק בנסיבות שבהן התנהלה הבנייה ובשאלה האם התאפשרה כחלק מעסקה חשאית בין ממשלת ישראל לבין הוואקף (על פי פרסומים שונים סוכם, כי ממשלת ישראל תפתח פתח יציאה צפוני מהתעלה החשמונאית בקצה מנהרת הכותל המערבי, ללא הפרות סדר והתפרעויות מצד המוסלמים, ובתמורה יינתן היתר להכשרת אורוות שלמה כמסגד).³ בשורות אלה אף לא נרחיב על הפגיעה האנושה ורחבת ההיקף שנגרמה לעתיקות ההר בשנת 1999. ובכל זאת נספר בקצרה כי פגיעה זו התרחשה כתוצאה מחפירת בור עצום ממדים לצורך בניית גרמי מדרגות, שירדו אל שורת הקשתות הצפונית של האורוות מתחת לפני הקרקע. שתיים מהקשתות הללו הפכו כתוצאה מכך לשער הכניסה הראשי אל המסגד התת-קרקעי באורוות שלמה. עוד נציין שהעבודות הללו נעשו ללא כל פיקוח ארכיאולוגי או תיעוד של רשות העתיקות, ובאמצעות כלים כבדים. הן כללו פינוי באישון לילה (באמצעות משאיות) של עפר רווי פריטים ארכיאולוגיים מתקופות שונות, ושפיכתו לערוץ נחל קדרון ולמזבלת אל עזריה. על פי נתוני הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית,⁴ במסגרת העבודות להכשרת הפתח למסגד החדש באורוות שלמה בחלק הדרומי-מזרחי של הר הבית, בוצעה חפירה של בור המשתרע על שטח של כ-200 מטרים רבועים ובעומק של 12 מטרים.

היועץ המשפטי לממשלה באותה עת, אליקים רובינשטיין, כינה את הנעשה: "בעיטה בהיסטוריה של העם היהודי".⁵ מנכ"ל רשות העתיקות באותם ימים, אמיר דרורי, אמר שמדובר ב"פשע ארכיאולוגי",⁶ ואילו ארכיאולוג מרחב ירושלים ברשות העתיקות, ג'ון זליגמן, התרשם לאחר

3 להרחבה על כך ראו שמואל ברקוביץ, שם, עמ' 74-77. ברקוביץ מגיע למסקנה שלא היתה עסקה.

4 ועד ציבורי ישראלי שבו היו חברים אישים מכל קצות הקשת הפוליטית בישראל כמו נשיא בית המשפט העליון לשעבר מאיר שמגר, ראש המוסד לשעבר מאיר דגן, ראש עיריית ירושלים לשעבר טדי קולק, והסופרים א.ב. יהושע, עמוס עוז וס. יזהר. בוועד חברים גם ארכיאולוגים ידועי שם.

5 בהסתמך על מקור שהשתתף בפגישה שבה נאמרו הדברים.
6 שם.

זמן שהעבודות הסבו נזק רב למחקר הארכיאולוגי.⁷ ממשלת ישראל גילתה איפוק רב מול הנעשה, עד כדי היעדר תגובה. הסיבה לכך היתה הרגישות המדינית הגבוהה סביב הר הבית והעובדה, שבאותה עת התנהלו מגעים מדיניים עם הפלסטינים. הממשלה חששה שפעולה תקיפה שלה בהר הבית תפגע במגעים הללו. במסגרת העבודות שופצו לא רק החלקים התת-קרקעיים של אורוות שלמה, אלא רוצפו גם אלפי מטרים רבועים של רחבת הר הבית מעל האורוות.⁸

עתירות שונות שהוגשו לבג"ץ, בטענה של פגיעה בעתיקות ועברות על חוקי התכנון, הבנייה והעתיקות של מדינת ישראל נדחו. בית המשפט החליט כי אין זה ראוי שסוגיות אלה ימצאו את פתרונן בבית המשפט, וסבר שזהו תפקידו המובהק של הדרג המדיני ובראש ובראשונה של הממשלה לעסוק בהן. ראויים לציון בהקשר זה דבריו של השופט אליעזר גולדברג בבג"ץ 9474/96: "לא הרי הר הבית ככל מקום אחר והמחלוקת הדתית והמדינית סביב הר הבית חורגת מגדרן של מחלוקות אחרות אשר בידי בית המשפט להכריע בהן הכרעה שיפוטית. השאלה כיצד להתמודד עם הפרות חוק... בהתחשב בטיבן ובהיקפן במקום מיוחד ורגיש זה, לא ראוי לה כי תמצא את פתרונה בבית המשפט".⁹

על משמעותו של עפר הר הבית (שהוצא מן האתר במשאיות על ידי המוסלמים והושלך למזבלות), למחקר ירושלים ותולדותיה, יעיד 'פרויקט סינון עפר הר הבית', שהחל להתנהל לימים בעמק צורים, בניהולם של הארכיאולוגים ד"ר גבריאל ברקאי ויצחק צוויג. במסגרת הפרויקט סונן העפר ונמצאו ממצאים זעירים רבים החל מימי הכנענים והיבוסים (האלף השלישי והשני לפני הספירה), דרך ראשית ימי הבית הראשון ומלכי בית יהודה המאוחרים (המאות השמינית והשביעית לפני הספירה), תקופת הבית השני, ותקופות מאוחרות יותר. בין הממצאים: ראשי חץ מצבאו של

7 גרסת אינטרנט של מסמך רקע בנושא עבודות החפירה בהר הבית, מטעם מרכז המחקר והמידע של הכנסת 19.11.2001, עמ' 2, סעיף 1.7.

8 באותה עת רוצפו שטחים רבים נוספים במתחם.

9 בבג"ץ 8666/99 שדן בעתירת נאמני הר הבית נגד המדינה להפסקת כל עבודות החפירה, ההרס והבנייה בהר, טען מפקד משטרת ירושלים כי "על רקע נסיון העבר ומעמדו המיוחד של הר הבית, פעולות חד-צדדיות של הרשויות בשלב הנוכחי (ינואר 2000) ששיבו את המצב לקדמותו... עלולות להביא – ברמה של ודאות קרובה – לשפיכות דמים, להתלקחות ולהתלהטות יצרים שתגלוש ממתחם הר הבית וירושלים, לתחומי איו"ש ולתחומי מדינת ישראל כולה". בג"צ קיבל הערכה זו.

נבוכדנצאר שהרס את בית ראשון; טביעת חותם (בולה) משלהי תקופת הבית הראשון שעליה נשתמרו אותיות בכתב עברי קדום שממן שוחזר שמו של גאליהו בן אמר, ומטבעות מתקופת בית חשמונאי וימי בית הורדוס.¹⁰

התפתחות המשבר סביב סכנת קריסת הכותל הדרומי של מתחם הר הבית

בראשית שנת 2001 הבחינו אנשי רשות העתיקות בהתנפחות המשתרעת על פני עשרות מטרים רבועים של הכותל הדרומי. לפי נתוני רשות העתיקות, שאנשיה מדדו באותם ימים את ממדי ההתנפחות, היא השתרעה לאורך שטח של 190 מטרים רבועים מהכותל הדרומי. הבליטה המשמעותית ביותר הגיעה לכדי 70 סנטימטרים ממערב לפינה הדרומית-מזרחית של הר הבית. על שטח נוסף של 60 מטרים רבועים מפני החומה, מידת הבליטה הגיעה לכ-30 סנטימטרים, ועל פני יתר הבליטה שיעורה היה 10-20 סנטימטרים.¹¹

מסקנתם של מהנדסי תחום שימור ברשות היתה חד-משמעית: הכותל הדרומי נמצא בסכנת התמוטטות מיידיית. ניסיונם הראשוני של מהנדסי תחום שימור ברשות העתיקות להיכנס אל שטח ההר, כדי לבחון את המצב גם מצדו הפנימי של הכותל הדרומי, נמנע על ידי הדרג המדיני בגלל ההתנגדות המוסלמית. גם מגעים ראשוניים שקטים מול הנהלת הוואקף וגורמים בירדן לא העלו דבר. המופתי של הר הבית וירושלים, שיח' סברי, אף גלגל בציניות על "התחסדותה של ישראל בדאגתה לתופעה ולסיכונה, תוך התיימרות לדאוג לאל-אקצא יותר מהמוסלמים עצמם". הוא הדגיש ש"המוסלמים מטפלים בתופעה זה ארבעה חודשים, במסגרת השיפוצים שנעשים בהר הבית, אולם 'הכיבוש' מפריע לפעולת שיפוצים זו. השיפוצ בהר", הבהיר המופתי, "הוא עניינו הבלעדי של הוואקף, והמוסלמים לא

10 להרחבה על הממצאים מפרויקט סינון עפר הר הבית ראו: גבריאלי ברקאי ויצחק צוויג, 'פרויקט סינון עפר מהר-הבית – דוח ראשוני', חידושים בחקר ירושלים 11, 2009, עמ' 213-237; נדב שרגאי, 'סינון עפר חשף ממצאים מתקופת בית ראשון' עיתון 'הארץ', 19.10.06.

11 נדב שרגאי, 'רשות העתיקות מאשרת: סכנה מיידיית להתמוטטות הכותל הדרומי', עיתון 'הארץ', 28.8.2002, על סמך נתוני רשות העתיקות.

יתירו לאיש חוץ מהוואקף לעסוק בכך". יתרה מזאת: "המוסלמים מתו כחללים למען המסגד והם לא יחסכו בחללים גם למען שיפוצו". שיח' סברי דחה את הטענה כי הפגיעה בקיר הדרומי אירעה בשל השיפוצים והבנייה באורוות שלמה. הוא הטיל את האחריות על המתרחש בקיר הדרומי על 'הכיבוש', שבגלל חפירותיו תחת הקיר ולמרגלותיו נגרם הנזק".¹²

למרות דבריו של המופתי, והכחשת הקשר בין העבודות באורוות שלמה לבין מה שאירע לכותל הדרומי, היו חוות הדעת המקצועיות נחרצות, הן באשר לסכנת ההתמוטטות, הן באשר לגורמים לה. המכנה המשותף של חוות הדעת המקצועיות שהוגשו הן לרשות העתיקות, הן לאנשי הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית, הן למשלחת ירדנית שהגיעה לארץ כדי לבדוק את הנעשה, תלו את התנפחות הכותל בשינוי משטר הזרימה וחלחול המים בחלק הדרומי-מזרחי של הר הבית, אם כי הדגשים היו לעתים שונים.¹³

עד שנוקו האורוות ועד שרוצפה הרחבה שמעליהן, היו מי הגשמים מחלחלים אל תוך הקשתות הקדומות שבאורוות שלמה, ומשם ממשיכים לסלע היסוד. מרגע שרחבת ההר כוסתה בריצוף, זרמו רוב מי הגשמים אל השוליים, וחלק גדול יותר מהם הגיע אל פנים הכותל הדרומי והחל לגרום להתנפחותו. חומרי הפנים שמתחת לאבני החזית (הציפוי) של הכותל הדרומי, היו חומרים ישנים ולא מודרניים, בני מאות בשנים, שאופיינו בהרכב מעט חרסיתי. הדבר הביא להתנפחותם בכל מגע עם מים, שעקב ריצוף ההר זרמו עתה בשפע אל פנים הכותל הדרומי. כאשר התייבשו המים התכווץ חומר הפנים של הכותל הדרומי וכך נוצרו חללי פנים ונתקים רבים בין אבני החזית של הכותל, לבין הגלעין הפנימי שלו.¹⁴

על התהליך המסוכן הזה למדו המהנדסים בעזרת קידוחי ניסיון שנעשו בחומה הדרומית של מתחם הר הבית. מדידות חוזרות ונשנות שנעשו במהלך השנים 2001 ו-2002 העלו שהמצב אינו סטטי, ושאכן מדובר בתהליך. ההתנפחות בכותל הדרומי לא נותרה ללא שינוי. באחת המדידות

12 שיח' סברי בנאום שנשא ב-24.8.2001. הוקרן במהדורת 'מבט' של הטלוויזיה הישראלית.

13 דוחות רשות העתיקות מהשנים 2001-2003, דוחות הוועד למניעת הרס עתיקות בהר הבית מאותה התקופה, ופרטי דיווח של הצוות הירדני שביקר במקום. הועברו לעיון המחבר.

14 התהליך מתואר בדוחות של רשות העתיקות שהמחבר עיין בהם.

שבוצעה ב-4.3.2002 נמצאה תזוזה של עד 20 סנטימטרים במקומות נקודתיים אחדים באזור ההתנפחות, בהשוואה למדידה הקודמת. במארס 2002 המליצה המשטרה עקב כך – הן בפני הוואקף הן בפני הדרג המדיני, לסגור את חלקו הדרומי של המסגד התת-קרקעי באורות שלמה שקרוב להתנפחות, ולמנוע כניסת אנשים אליו.

שלטונות הוואקף הערימו קשיים רבים על הטיפול בבעיה, ונדרשו מגעים עם ירדן וגורמים ערביים נוספים כדי להביא את הוואקף להכיר בחומרת הבעיה ולשתף פעולה בתיקון הכותל הדרומי. רק לאחר שהשתכנע כי אכן נשקפת סכנה ממשית ליציבות הכותל הדרומי, נענה הוואקף להצעה שמשלחת ירדנית תטפל בבעיה עמו יחד. ישראל השקיפה לכאורה מרחוק, אך היתה מעורבת בתהליך באופן לא רשמי. כ-200 מטרים רבועים מאבני חזית הכותל הדרומי הוסרו, פנים הכותל במקומות אלה חוזק, ובמקום האבנים הישנות צופה הכותל באבנים חדשות.

התפתחות המשבר סביב סכנת קריסת הכותל המזרחי של מתחם הר הבית

ביוני 2003 זיהו שוטרי מחוז ירושלים סימנים שהעידו כי החומה המזרחית באזור אורות שלמה נוטה על צדה באופן מסוכן. אנשי רשות העתיקות שביצעו בדיקות וסקר מקיף במקום הגיעו למסקנה שקיימת סכנה להתמוטטות גם של החומה המזרחית של מתחם הר הבית. הם הזהירו מפני קריסת התקרה של אורות שלמה, או חלקים ממנה.

בהשוואה לכותל הדרומי, כותל המזרחי של מתחם ההר הבעיה היתה חמורה אף יותר. אם הכותל הדרומי היה מתמוטט, סביר להניח שהקמרונות הנושאים על גבם את תקרת אורות שלמה, קמרונות שכיוונם צפון דרום, היו נחשפים בפני המתבונן בהן מכיוון דרום, אך לא בהכרח מתמוטטים. לעומת זאת, במקרה של התמוטטות הכותל המזרחי הנמתח אף הוא בכיוון צפון-דרום, היו עלולים 13 הקמרונות, הנשענים על 12 ארקות (המורכבות מ-88 אומנות), להתמוטט כבניין קלפים, האחד אחר השני. זאת משום שהקמרונות הללו מאזנים באופן טבעי את הלחץ האופקי האחד

של השני, ובמקרה של פגיעה ביציבות הקמרון הקיצוני הפוגש בכותל המזרחי, לא היה דבר שיאזן את לחצם של שאר הקמרונות. הבעיה של נטיית הכותל המזרחי היתה ידועה זמן רב. עוד בסוף המאה ה-19 (1882) בוצע בו תיקון, אולם עם השנים החריפה הנטייה בכותל המזרחי. העבודות באזור אורוות שלמה, ובעיקר יציקת פלטות הבטון ומעבר כלים מכניים על גג האורוות, האיצו את התהליך בכותל המזרחי, והוא הפך להיות דינמי ומהיר יותר. ביולי 2003 דיווח המהנדס עפר כהן למנכ"ל רשות העתיקות שוקה דורפמן, שהקיר המזרחי ביותר של אורוות שלמה, שהוא הקיר התומך נושא הקמרון המזרחי, נוטה כלפי חוץ במידה של 40-50 סנטימטרים (כהן זיהה גם סימני סדיקה ומעיכה בחלל הפנימי של אורוות שלמה). בספטמבר כתב כהן לדורפמן כי "כל פגיעה בכותל המזרחי עלולה להביא להתמוטטות בשרשרת של חלקים נרחבים של אורוות שלמה. הסיבה לכך היא, כי הקמרונות מאזנים באופן טבעי את הדחף האופקי האחד של השני. במקרה של פגיעה ביציבות הקמרון הקיצוני, לא יהיה מה שיאזן את דחף שאר הקמרונות, דבר העשוי להוביל לקריסתם. במקרה של אירוע המוני, בתוך ועל גג האורוות, ממדי האסון עלולים להיות נרחבים ביותר".¹⁵

רעידת האדמה בחודש פברואר 2004 שמוטטה את מעלה המוגרבים (פרק י-7) החריפה עוד את נטיית הכותל המזרחי בכ-2.5 סנטימטרים. הלחץ על הקשתות כתוצאה מעומס המשקל שנוסף לרחבה שמעל, הביא לתחילת תופעה של נשירת אבן וטיח מהקשתות. מדי בוקר היו אנשי הוואקף יורדים לאורוות שלמה ומטאטאים את הבטון שנשר.¹⁶ בסוף מארס 2004 חזרו וקבעו ארכיאולוג מרחב ירושלים ג'ון זליגמן והמהנדס עפר כהן, ש"הכותל המזרחי נמצא בסכנת התמוטטות מיידיית". הם המליצו לאסור על כניסת בני אדם למסגד המרואני וסביבתו עד לשיקום הכותל.¹⁷ גם המשטרה הצטרפה לדרישה מתוך חשש שבימי צום הרמדאן שבהם פוקדים עשרות ולעתים מאות אלפים את המסגד והרחבה, יביא המשקל הנוסף של המאמינים לעומס נוסף על התקרה שנשענת על הכותל המזרחי, עומס שעלול להביא להתמוטטות ולאסון כבד בנפש.

15 שם.

16 על פי מקור משטרה.

17 איתמר אייכנר, 'הכותל המזרחי בסכנת התמוטטות', 'ידיעות אחרונות', 1.4.04.

המוסלמים ראו את הדברים באור שונה. הם הסתמכו על תוצאות בדיקה של משלחת מומחים מצרית-ירדנית שקבעה שלא נשקפת שום סכנת התמוטטות במקום, אך דוח נגדי של מומחי הטכניון בחיפה שלל את הדוח המצרי מכול וכול, ואישש את סכנת ההתמוטטות המיידית.¹⁸ לימים התברר, שהדוח המצרי הוגש על ידי אנשי מקצוע מתחום הבנייה ולא מתחום הקונסטרוקציה, וזה מקור הטעות. הדברים הוסברו להנהלת הוואקף, אולם היא דחתה אותם וחזרה על כך שאין היא מכירה בריבונות ישראל במקום. בלית ברירה נסע לירדן מפקד משטרת מחוז ירושלים, אילן פרנקו, וביקש סיוע מבית המלוכה הירדני, אבל גם שם נדחה.¹⁹ עתה הודיעה המשטרה לוואקף שאם הוא לא יציב תמיכה הנדסית לכותל המזרחי וימנע תפילה באורוות שלמה, יוגבל מספר המתפללים שיורשו להיכנס להר, ותימנע התפילה מעל לאורוות שלמה ובחלקים מהם. שוב דחה הוואקף את הדרישה. הגדילה לעשות התנועה האסלאמית שהגדירה את אזהרות המשטרה כ"שקריות וזדוניות" וכ"מזימה ישראלית למימוש התכניות שהם חולמים עליהן יומם ולילה". יו"ר סיעת רע"מ בכנסת, ח"כ עבד אל-מלכ דהמשה, הכריז: "אין שום סכנת התמוטטות במסגדים, ואם ממשלת ישראל מתכוונת למנוע תפילה בהם, הדבר יהיה לצורך קידום משימותיה, להתפלל על חלק מהם ולהרוס את מסגד אל-אקצא".²⁰

רק בנובמבר 2004 סיים הוואקף בשיתוף ירדן, את עבודות התמיכה ההנדסית בהתאם לדרישות הגורמים המקצועיים הישראליים, והתקין עוגני תמיכה בין הכותל המזרחי לבין תשעה מהעמודים בשורת הקשתות הראשונה, ועוגני תמיכה נוספים בין שורת קשתות זו לשורות הקשתות הבאות.

כמו בעניין הכותל הדרומי, כך גם בעניין הכותל המזרחי התקשו רשויות החוק הישראליות והגורמים המקצועיים להתמודד באופן ישיר עם הנעשה, בגלל המגבלות שהטיל עליהם הדרג המדיני. הוואקף שהקשיח את עמדתו

18 שמואל ברקוביץ, מה נורא המקום הזה, עמ' 413.

19 שם.

20 עיתון 'הארץ', 27.9.04, מובא אצל שמואל ברקוביץ, שם.

לא הקל על הממשלה. ראשיו הבהירו כי לא יאפשרו לזרועותיה של מדינת ישראל דריסת רגל ומעורבות בנעשה במקום. מאז ספטמבר 1996 ('אירועי מנהרת הכותל') מנע הוואקף מפקחי רשות העתיקות להיכנס במסגרת סיורי שגרה לאזורים הסגורים בהר הבית. רשות העתיקות נקטה טכסיסים שונים כדי לעקוף קושי זה, ולעתים אף נאלצה להלביש ארכיאולוגים במדי שוטרים. רק כעבור מספר שנים הגמיש הוואקף חלקית את המגבלות, וכיום הביקורים של רשות העתיקות במקום חופשיים יחסית. מערכת היחסים בין הממשלה לבין הוואקף התנהלה תוך התחשבות באינטרסים שלא חפפו בהכרח את טובת ושלום העתיקות והארכיאולוגיה בהר הבית. האינטרס המרכזי נגע לשלום הציבור ולשמירה על הסדר והביטחון במתחם. אינטרס נוסף נגע ליחסים עם ממלכת ירדן, שקיימה מאז 1967 זיקה רצופה למסגדי הר הבית ואף זכתה להכרה במעמדה המיוחד מצד מדינת ישראל. מדינות נוספות שהיו מעורבות במרקם העדין שנוצר סביב האתר היו מצרים, טורקיה ומרוקו, וכן הרשות הפלסטינית.

למרות זאת – בכל הנוגע לטיפול בסכנת ההתמוטטות של הכותל הדרומי והמזרחי, הרשויות הישראליות פעלו בתנאים כמעט בלתי אפשריים, ובידיים כמעט קשורות. הדברים קיבלו ביטוי בדיון שהתקיים בוועדת הפנים ואיכות הסביבה של הכנסת, ביום 18.5.2004. באותו דיון אמר מיכה בן נון, מנהל אגף רישוי ופיקוח בעיריית ירושלים, את הדברים הבאים: "לעיריית ירושלים יש אחריות פורמלית וסטטוטורית על הר הבית, אך בפועל אין לנו שום שליטה ושום גישה להר הבית. יותר מזה. יש גם מה שנקרא 'מניעה יזומה' על ידי הגורמים ששולטים בהר הבית, אם זה משטרה וכיוצא בזה, על מנת למנוע מאתנו גישה ולמזער אותנו עם מה שקורה שם. כל ידיעה שאנו מקבלים היא לא רשמית. גם ידיעה על קריסת הכותל המזרחי... אף אחד לא מדווח לנו. אף אחד לא מדבר אתנו. אין לנו דרך להגיע ולהשיג מידע רשמי".²¹ דברים דומים אמר באותו דיון מנהל רשות העתיקות שוקה דורפמן, שהודה כי עקב הנחיה מדינית של ראש הממשלה, הפיקוח של רשות העתיקות בהר הבית באותה עת היה חלקי, לא ישיר ולא רשמי. "אנחנו לא נמצאים שם לאחרונה", אמר דורפמן. הנה כי כן, אחרי כמעט שלושה עשורים וחצי שבהם המוסלמים האשימו

את ישראל במזימה ובתכנית להפלת מסגדי הר הבית וערעור יציבות המתחם, יצרו המוסלמים עצמם, כתוצאה מהעבודות באורוות שלמה, סכנה אמיתית לקריסת שניים מכותלי ההר, אך במקום להכיר בכך באופן מיידי, הם הערימו קשיים על הטיפול בבעיה, התכחשו לאחריותם ומתחו את החבל עד לקו שסיכן את המתחם ואת יושביו – המתפללים המוסלמים.

הדאגה הישראלית ממכלול העבודות הבלתי מוסדרות והבלתי מפקחות (לאורך חודשים ארוכים) על ידי הרשויות המוסמכות באזור אורוות שלמה, קיבלה משנה תוקף לאור העובדה שאזור מסגד אל-אקצא בהר הבית הוכר כאזור בעל יציבות חלשה. עובדה זו הודגמה ברעידות האדמה המשמעותיות שפקדו את ארץ ישראל וירושלים בעבר כדוגמת הרעידות ב-1033, ב-1547 וב-1927. ברעידות אלה חרב מסגד אל-אקצא או שנפגע קשות. לעומת זאת כיפת הסלע כמעט ולא נפגעה. שני המבנים אמנם הוקמו באותה תקופה, תקופת הזוהר של שושלת בית אומיה, אולם אל-אקצא ניצב על חללים תת-קרקעיים המסכנים קשות את תשתיות המבנה במקרה של רעידת אדמה, בעוד כיפת הסלע ממוקמת על אבן השתייה, שהיא למעשה סלע האם בהר הבית.

ביטוי כללי לדאגה זו ניתן בסוף שנת 2010, במהלך ריאיון עיתונאי שהעניק מפקד מחוז ירושלים בפקוד העורף, אל"מ חן לבני, לעיתון מקומי בירושלים.²² הריכוז הגדול של ציבור, המונה לא פעם עשרות אלפי איש, בפניה הדרומית-מזרחית של הר הבית – ריכוז שכל עוד לא שימשו אורוות שלמה כמסגד, לא היה בנמצא שם – אינו מוסיף רגיעה לתחושותיהם של אחראים נוספים על כוחות ההצלה והביטחון, והם אף נתנו ביטוי לחששותיהם בפורומים פנימיים שונים, ברוח דבריו של אלוף משנה לבני מדצמבר 2010.²³

22 איתמר פליישמן, 'יהיו קריסות בהר הבית', עיתון 'ידיעות ירושלים', 3.12.2010.
23 על בסיס שיחות לא רשמיות של המחבר במאוס 2011 עם גורמים רשמיים בתחומים אלה.

סוף דבר

עלילת 'אל-אקצא בסכנה' דומה במהותה לעלילות הדם האנטי יהודיות המוכרות מימי הביניים ואילך. היא סיפור שקרי שצמח על רקע דתי, אך היא גם סיפור בעל מרכיבים פוליטיים ולאומיים מובהקים. מוסלמים רבים ברחבי העולם מאמינים בלב שלם ש"אל-אקצא אכן בסכנה"; שמדינת ישראל אכן פועלת כדי להרוס את המסגדים ולבנות תחתיהם את בית המקדש השלישי. הדבר אינו מעיד כמובן על אמיתות העלילה, אלא על הצלחתם האדירה של סוכניה ומפיציה.

רבים ממפיצי העלילה ידעו לאורך השנים ויודעים גם היום, כי אין בה ממש. היא שירתה ומשרתת אותם הן במישור האישי, הן במישור הדתי הן במישור הלאומי, ולכן הם ממשיכים לאחוז בה. בה בעת, מפיציה העלילה, מאז ימי המופתי הגדול אל-חסייני ועד ימי ראאד סלאח בתקופתנו, אינם מהססים לשלב בה מרכיבים אנטישמיים, איומים והסתה לאלימות ולשפך דם.

מציאות זאת דורשת התייחסות מורכבת אל העלילה ומפיציה. העובדה שהעלילה כבר הביאה למהומות, להתנגשויות אלימות ולשפך דם מחייבת את קובעי המדיניות ומקבלי ההחלטות בישראל להתייחס אליה כאל סיכון ביטחוני של ממש, בדיוק באותו האופן שבו הם מתייחסים לאיומי טרור חמורים כגון מחבל מתאבד, ירי טילים וקאסמים, איום מצד קיצונים יהודים לפגיעה במסגדים או פצצה מתקתקת, שהרי העלילה היא כפצצה מתקתקת.

ההתייחסות זאת אסור לה שתישאר בבחינת קו מנחה בלבד לגורמי הביטחון. היא צריכה להיות מתורגמת לשפת המעשה, הן בתחום המשפטי-פלילי, הן בתחום ההרתעת. אנשי הדת המוסלמית שעוסקים

בהפצת העלילה צריכים להבין שהם עלולים לשלם מחיר אישי כבד בגין מעשיהם, כולל ישיבה ממושכת בכלא.

אין בכך לא הגבלה של חופש הדת, לא פגיעה בדמוקרטיה וגם לא פגיעה בחופש הדיבור. יש בכך התגוננות של הדמוקרטיה מפני חופש השיסוי וההסתה, ומפני איומים בשפך דם ובאלימות שעלולים להביא לאבדן חיי אדם, כפי שכבר קרה בעבר. אם מדינות מערביות כארצות הברית ובריטניה, ומדינות מוסלמיות כסעודיה ומצרים נוקטות צעדים דומים, מול איומים של אנשי דת וקריאות הסתה לאלימות הבוקעות מן המסגדים – גם למדינת ישראל מותר.

עם זאת, מכיוון שהעלילה כבר מתקבלת בחוגים רחבים מאוד כאמת צרופה, חובת ההוכחה שמדינת ישראל כמדינתו של העם היהודי, עושה הכול כדי למנוע פגיעה במסגדי הר הבית ולאפשר את המשך הפולחן הדתי המוסלמי שם – מוטלת עליה.

המלאכה ההסברתית אינה מסובכת כל כך. מסה מחקרית זו מספקת כלים הסברתיים למכביר: החל מהוויתור הכמעט בלתי מתקבל על הדעת של בני דת אחת שהר הבית הוא המקום הקדוש ביותר בעבורם (הדת היהודית), לבני דת אחרת (הדת המוסלמית) שהר הבית הוא המקום השלישי בלבד בקדושתו בעבורם, ודרך שורה של סיכולים, מעצרים, משפטים ומאסרים שהמדינה יזמה ונקטה אותם, מול קיצונים יהודים ונוצרים שביקשו לפגוע במסגדים. לעולם ולמדינת ישראל יש גם בסיס להשוואה – מקומות בעלי חשיבות דומה לבני הדת המוסלמית ברחבי העולם ומידת הצלחתם היחסית או כישלונם היחסי של השלטונות שם לשמור על הסדר הציבורי, חופש הגישה, חופש הדת ושלמות המקום, בין אם מדובר במכה ובאל-מדינה שבסעודיה; במשהד וקום שבאיראן או בנג'ף או כרבלא שבעיראק.

גם השקרים העובדתיים שסוכני העלילה מפיצים – שקרים הנוגעים לחפירות באתרים שונים סביב הר הבית, ולאיום ולסכנה כביכול שנובעים מהם – הם ברובם שקרים שקופים, שספר זה חושף אותם במעורמיהם. כל שנדרש הוא לעשות בהם שימוש מושכל ונבון, ולא להותיר אותם ללא מענה. ביטויי ההסתה, העלילה, האלימות, השימוש הפוליטי שנעשה במסגדי הר הבית, אירועי הטרור שיצאו משם והניסיון המוסלמי האחרון להשתלט מאחריות על הסכנה האמיתית שנוצרה ליציבות מתחם הר

הבית, כתוצאה מהעבודות שהמוסלמים (ולא היהודים) יזמו בדרום מזרח הר הבית, באזור אורוות שלמה – כל אלה הם מרכיבים מרכזיים להבנת התמונה הכוללת ומניעיהם של סוכני העלילה ומפיציה.

לפני למעלה מ-2000 שנה חיבר ההיסטוריון היווני דאמוקריטוס את אחת מעלילות הדם הקדומות שעליה ידוע לנו. על פי דאמוקריטוס, אחת לשבע שנים, תפסו היהודים נכרי והקריבו אותו בבית המקדש של ירושלים, תוך קריעת בשרו קרעים קרעים.¹ עלילת דאמוקריטוס כוונה נגד העם היהודי, דתו ובית מקדשו שעל הר הבית. עלילת 'אל-אקצא בסכנה' מכוונת אף היא נגד העם היהודי, דתו ומקום מקדשו בעבר – הר הבית. היא פשטנית במובן זה שאינה מבדילה בין תכניות או מחשבות של גורמים קיצוניים יהודיים ונוצרים בקשר להר הבית ומסגדיו, לבין הזיקה הטבעית, ההיסטורית, הדתית והרגשית – של העם היהודי ומדינת ישראל למקום הקדוש ביותר ליהדות; היא נבזית במובן זה שהיא מתעלמת במכוון מהוויתור העצום, שהדת היהודית נקטה כלפי הדת המוסלמית בהר הבית; והיא מסוכנת, מכיוון שהמוני מוסלמים מוסתים ברחבי העולם מקבלים את עלילת 'אל-אקצא בסכנה' בעיניים עצומות. יש לקוות שספר זה יאיר את עיניהם ויפקח אותן.

1 דוד פלוסר, 'מוצא עלילות הדם', מחניים ק"ט, תשכ"ז.

מפתח שמות ועניינים

הערה: מספר ערכים המופיעים תכופות בספר, לא נכללו במפתח: אל-אקצא, ארץ-ישראל, הר הבית, ישראל, מופתי, פלסטיין-פלסטינים, ערבים, הרובע היהודי. באשר לגופים, מפלגות ומוסדות, נכללו מספר ערכים בולטים כגון: וואקף, המועצה המוסלמית העליונה, התנועה האסלאמית פלג צפוני ופלג דרומי, רשות העתיקות, הרשות הפלסטינית והאחים המוסלמים.

אדריסי, פאיז ביי (קצין במשטרת	אבו בכר (חליף) 52
המנדט) 44	אבו דיס 101
אובמה, ברק 102	אבו דעיבס, חאמד (איש התנועה
אודוקיה (קיסרית ביוזנטית) 157	האסלאמית) 93
אום אל פאחם 77, 81, 95	אבו זיאד, זיאד 22
אום כולת'ום (זמרת) 48	אבו מאזן (כינויו של מחמוד עבאס)
אונסק"ו 16, 120, 122, 141, 143	104, 134, 140
אור, תיאודור (שופט) 83	אבו סמרא, מוחמד (איש פת"ח)
אורות שלמה 13, 15, 32, 80, 81, 116,	21-23
129, 158-161, 163-166, 171	אבינר, הרב שלמה 29
אוריינט האוס 22	אברהם אל-אשרם (מצביא אתיופי) 85
אחמדינג'אד, מחמוד 94	אברהם אבינו 54
איטליה 37, 43, 78, 92, 105	אגודת אל אקצא להגנת המקומות
איליא 46, 51	הקדושים 81
איליה קפיטולינה 46, 113	אגודת מסגד אל אקצא לסיוע לוואקף
אינתיפאדה 14, 21, 48, 76, 77, 82,	ולאתורים אסלאמיים 76, 77
100, 101, 103, 106	אדם הראשון 54, 58
איראן 13, 91, 93, 94, 96, 170	אדסה (נסיכות צלבנית) 46

- אירועי אוקטובר-2000, 83, 86
אירועי אל-רוחה-1998, 84
אירועי מנהרת הכותל 81, 127, 167
אירופה 43, 44, 91-98
אל-אסטל, יונס (איש חמאס) 95
אל-ווליד (חליף) 52
אל-חוסייני, טאהר (מופתי ירושלים) 34
אל-חוסייני, רפיק (פקיד פלסטיני) 140
אל-מרוואני (מסגד) 32
אל-עבאדי, עבד אל-סלאם (שר ירדני) 54
אל-בנא, חסן (מייסד האחים המוסלמים) 65
אל-דבאי, זהיר (איש דת) 69
אל-ואסטי, אבו בכר (דרשן) 59
אל-זהאר, ד"ר מחמוד (מנהיג בחמאס) 81
אל-ח'טיב, עזאם (איש וואקף) 62
אל-חוסייני, חאג' אמין ("המופתי הגדול") 9, 13, 34-37, 40-44, 49, 73, 80, 81, 99, 168
אל-חוסייני, כאמל (מופתי ירושלים) 35
אל-חוסייני, פייסל 22
אל-חרם אל-שריף 23, 37, 38, 45, 47, 49-60, 143
אל-טנטאוי, מחמד (שיח' אל-אזהר) 105
אל-כילאני, רשיד עלי (ראש ממשלת עיראק) 43
אל-מוחתסב, חלמי (מופתי ירושלים) 117
אל-מסתופי (איש דת איראני) 59
אל-מקדסי (היסטוריון) 59
אל-נבהאני, תאקי אל-דין (מייסד חיזב
- אל-תחריר) 96
אל-סאיה, השיח' (ראש המועצה המוסלמית העליונה) 49
אל-עארף, עארף (היסטוריון) 59, 60, 124
אל-עומרי, באסם (טרוריסט) 102
אל-עזם, סאדק ג'לאל (הוגה דעות סורי) 78, 79
אל-עלמי, שיח' סעד אל-דין (מופתי ירושלים) 55, 73, 103, 104
אל-פאלוג', עמאד (שר פלסטיני) 82
אל-קזאז, נאג' (איש דת) 22
אל-קרדאוי, השיח' יוסף 75, 81, 98
אל-רומי, ג'לאל אל-דין (משורר) 59
אל-שרק, עזת (איש חמאס) 136
אל-תל, עבדאללה (מפקד ירדני) 134
אל-תמימי, שיח' תיסיר (שופט שרעי) 71, 134
אל בוראק:
סוסו הפלאי של מוחמד 38, 60, 119
מסגד 141, 142
שמו המוסלמי של הכותל המערבי 60, 67
אל עזריה (כפר) 160
אל פלג, צבי (מזרחן) 41, 42
אל קאעידה 13, 14, 91, 96, 97, 101, 102, 105
אל קדס (שמה של ירושלים בפי הערבים) 87, 93
אלון, מנחם (שופט עליון) 29
אלע"ד (עמותה) 147, 148, 151
אלפר, יוסי (איש מוסד לשעבר) 56
אסד אפנדי (אדריכל מתכנן ה'חורבה') 136

ארבל, עדנה (שופטת) 151-149	ביתאוי, שיח' חאמד (איש דת משכס) 69
ארצות הברית 14, 73, 96, 102, 170	בן גוריון, דוד 16, 42
אשכול, לוי (ראש ממשלה) 26	בן דב, מאיר (ארכיאולוג) 39, 112, 115,
אשכול, שלמה (מהנדס עיריית ירושלים)	117, 120
144	בן לאדן, אוסאמא (טרוריסט) 102
	בן נון, מיכה (פקיד בעיריית ירושלים)
	167
בגין, מנחם (ראש ממשלה) 11, 111	בניהו בן הושעיהו 153
בהט, פרופ' דן (ארכיאולוג) 17, 61, 125,	בנין המג'לס 123
143	ברבה, ד"ר חיים (ארכיאולוג) 132
בואטנה, השיח' ג'מאל מוחמד אחמד	ברוך, ד"ר יובל (ארכיאולוג) 17, 62,
(שר פלסטיני) 104	132, 142
בורג, ד"ר יוסף (שר ישראלי) 112	בריטניה 14, 49, 93, 94, 105, 170
בוש, ג'ורג' (נשיא ארה"ב) 101, 103	בריכת השילוח 120, 146, 155, 156
בית אומייה 17, 117, 118, 158	בריכת השילוח הביזנטית 157
בית אחיאל 153	ברק, אהוד (ראש ממשלה) 83, 85, 86,
בית אל-מקדס 51	88
בית הבולות 153	ברקאי, ד"ר גבריאל (ארכיאולוג) 17, 18,
בית הורדוס 162	61, 63, 161
בית הכנסת "תפארת ישראל" 136	ברקוביץ, ד"ר שמואל (מומחה למקומות
בית הכנסת "החורבה" (גם: בית יעקב)	קדושים) 17, 38, 57, 60
133-137	
בית המקדש:	
הכחשת קיומו 15, 55-57	ג'ועבה, מאג'ד (טרוריסט) 102
אישור מוסלמי לקיומו 59, 60	ג'יהאד (מלחמת קודש) 11, 46, 48, 66,
ארכיאולוגיה ומקורות לקיומו 61-63,	69, 72, 88, 93, 97-101
137, 148, 156	גאליהו בן אמר 162
שרידים 113	גדליהו בן פשחור 152
דגם 125	גודמן, אלן (מפגע יהודי בהר הבית)
ההאשמה שישראל מתכוונת לבנותו	12, 73, 74
במקום אל-אקצא 9, 13, 19, 33,	גולד, ד"ר דורי (שגריר באו"ם ונשיא
34, 37, 41, 42, 66, 68, 77, 82, 83,	'המרכז הירושלמי') 18, 52, 61
85, 87, 127, 130, 134, 135, 158,	גולדברג, אליעזר (שופט) 161
168, 169-171	גור, מוטה (קצין ורמטכ"ל) 25
פסיקה הלכתית 28	גורן ארוונה היבסי 59

- גורן, ד"ר דותן (חוקר א"י) 99
 גורן, הרב שלמה (הרב הצבאי הראשי)
 71, 50, 49, 25
 גיטין, פרופ' סיי (ארכיאולוג) 62
 גמריהו בן שפן 153
 גץ, הרב יהודה מאיר (רב הכותל) 111
 גרמניה 105, 44, 43, 11
 גשר המוגרבים (ראה גם מעלה
 המוגרבים) 141
 דאמוקריטוס (היסטוריון יווני) 171
 דג'אני, רפיק (פקיד ירדני) 117
 דהב 57
 דהמשה, עבד אל-מלכ (ח"כ) 87, 13
 166, 88
 דוד המלך 152, 145, 60, 59, 57, 41
 דודאייב, גוהר (מנהיג צ'צ'ני) 94
 דורפמן, שוקה (מנכ"ל רשות העתיקות)
 167, 165, 17
 דיין, משה (שר ישראלי) 31, 27-25
 דעאדלה, תאופיק (ארכיאולוג) 132
 דרורי, אמיר (מנכ"ל רשות העתיקות)
 160
 דרשות דתיות מוסלמיות 87, 78, 23
 140, 105-103, 101
 האולם ההרודיאני 125
 האחים המוסלמים 81, 75, 68, 66, 65
 105, 98, 96, 91
 הולנד (אסלאם בהולנד) 93
 הורדוס 158, 155, 129, 125, 60, 58, 26
 היטלר, אדולף 43
 הכותל הדרומי 16, 38, 61, 112, 115-
 164-162, 158, 148, 122, 120, 118
 168-166, 164
 הכותל המזרחי 168-164, 158, 38
 הכותל המערבי 10, 15, 16, 25, 26
 67, 61, 60, 58-56, 53, 42, 40-37
 המהדי (באסלאם: גואל העולם) 92
 המועצה המוסלמית העליונה 16, 36
 117, 103, 73, 68, 59, 49, 40, 39
 124, 120
 המרד הערבי הגדול 99
 המשט הטורקי 91, 93
 הנגבי, צחי (שר ישראלי) 28
 הניה, אסמאעיל (ראש ממשלת החמאס)
 140
 הפרוטוקולים של זקני ציון 66, 12
 הקרן למורשת הכותל המערבי 114
 124, 123
 הר המוריה 59
 הראל, פרופ' מנשה 52
 הרחוב המדורג המזרחי 156
 הרחוב המדורג המערבי 156
 הרצל, תיאודור 42, 134
 הררי, תת אלוף שלום 17
 הרשות הפלסטינית 81, 56, 48, 82, 96
 167, 127, 107, 106, 104
 השער הכפול (שער חולדה המערבי)
 118
 התנועה האסלאמית הישראלית 83, 86
 166, 160, 159, 140, 139, 116, 107
 התנועה האסלאמית הישראלית – הפלג
 הדרומי 54, 58, 87, 88, 93
 התנועה האסלאמית הישראלית – הפלג
 הצפוני 12, 34, 57, 68, 77, 80-82
 141, 134, 87-85
 התעלה הכנענית 155

- ואקד, עלי (עיתונאי) 105
וואקף 10, 16, 22, 27, 31-33, 39, 54,
55, 57, 58, 60, 66, 166, 167
ווייה דולורוזה 69, 81, 126, 128, 130,
131
וורן, צ'רלס (ארכיאולוג, חוקר ירושלים)
128, 130, 154
וילהלם – קיסר גרמניה 1898 110
וילסון, צ'רלס (חוקר ירושלים) 121
ועדת אור 13, 84, 86, 88
ועידת מדריד – 1991 56
ועידת קמפ דייוויד 55, 56, 82, 88
ורבלובסקי, פרופ' צבי (חוקר דתות) 51
ורפהטיג, זרח (שר ישראלי) 115
זידאן, מוחמד (מנהיג ערבי ישראלי)
93, 141
זליגמן, ג'ון (ארכיאולוג) 160, 165
זמזם (מעין קדוש במכה) 80
זנגי (אמיר) 46
ח'אלדי (משפחת) 130
ח'ומייני, איאתאללה 98, 99
ח'טיב, האשם (שופט) 83
ח'לאיקה, מוחמד (איש התנועה
האסלאמית) 58
חברון 27, 41, 77
חוסייין (בנו של החליף עלי) 35
חוסייין (מלך ירדן) 44, 58, 74
חוסייין, השיח' מוחמד (מופת) 68
חזות, דניאל (שוטר) 100
חזקיהו (מלך יהודה) 114, 155
חיזב אל-תחריר (מפלגה) 96, 97
חיזבאללה 13, 94, 96
חליסי, טארק (טרוריסט) 100
חליסי, נאצר (טרוריסט) 100
חליפות מוסלמית עולמית 10, 87, 89,
91-97
חמאדה, מוסא (איש חמאס) 102
חמאס 13, 65, 66, 68, 91, 92, 94-96,
98-102, 104, 105, 107, 136, 139,
140
חאבה – שיחות 2001/1 56
טהבוב, חסן (מזכיר הוואקף) 68, 117
טולדאנו, ניסים (שוטר מג"ב) 100
טורקיה 61, 93, 94, 144, 167
טיטוס (מחריב המקדש) 61, 118
טרור
טרור מהר הבית אחרי 1967 100-102
טרור מהר הבית לפני 1948 99, 100
טרור ממסגדי הר הבית 98-101
הסתה לטרור מהר הבית 102-104
טרור ממסגדים ברחבי העולם 98, 99,
105, 106
'אסין, שיח' אחמד (מייסד החמאס) 81
יבוס 58
יהוכל בן שלמיה בן שבי 152
יוסף בן מתתיהו (יוספוס פלוויס) 61,
62, 118, 146, 157
ירדן (ממלכה) 14, 32, 44, 46, 49, 54,
55, 60, 74, 80, 100, 103, 166, 167
ירושלים
היסטוריה 50-53, 10, 45, 46
שכתוב הסטוריה 14, 15, 45-64
נרטיב ואתוס מוסלמי חדש 23, 53-55,
55, 63, 64, 75, 76, 90

מוסוליני, בניטו (הדיקטטור האיטלקי)	הכחשת הזיקה היהודית 24, 53, 55-
43	82, 59
מוסטפא, עבד אל-תואב (חוקר מצרי)	זיקה יהודית 59-63
58	ישראל, מרדכי (שוטר) 100
מוסקוביץ, ארזין (איל הון יהודי) 130	
מועאווייה (חליף) 52	כהן, ד"ר הלל (עיתונאי וחוקר) 22
מורגנשטרן, אריה (היסטוריון) 136	כהן, עפר (מהנדס) 165
מזר, ד"ר אילת (ארכיאולוגית) 17, 58,	כורש (מלך פרס) 77
153, 152, 61, 59	כותל הדמעות 60
מזר, פרופ' בנימין (ארכיאולוג) 61, 112,	כיפת הסלע 36, 46, 48, 50-53, 73, 77,
115, 117, 120, 124	110, 99, 82, 78
מחצבת שלמה (מערת צדיקהו) 60	כנסיית הקבר 27, 133
מידבא (מפת) 113	כנסית השילוח 157
מכה 23, 35, 38, 47, 50-54, 75, 77, 78,	כנען, חביב (עיתונאי וסופר) 44
170, 119, 89, 85, 81, 80	כעבה 23, 50, 51, 54, 78, 85
מלחמת ששת הימים 47-49, 61, 71,	כרבלא (עיר בעיראק) 170
115, 112, 111, 106, 104, 80, 72	
137	לפוליאנסקי, אורי (ראש עיריית
מנהרת הכותל 112, 122, 123, 126-129,	ירושלים) 138
160, 132, 131	ליבני חן (קצין ישראלי) 168
מנהרת הסתרים (ליד עיר דוד) 154	לימאי, יצחק (קצין משטרה) 101
מנזר האחיות ציון 128	ליפתא (כנופית) 71
מסגד (למעט אל אקצא ובהר הבית)	למר, פרופ' ריימונד (שליח אונסק"ו)
מסגד אל בוראק 39, 60, 141, 142	122, 120
מסגד אל חאג' נמר 69	לרנר, יואל (תכנן לפגע בהר הבית) 71
מסגד אל מרוואני (אורות שלמה)	
168-158, 81, 80, 32	מאהר, שיראז (טרוריסט לשעבר) 95,
מסגד במדינה 54, 89	96
מסגד במכה 38, 54, 89	מג'אללה, ראלב (שר ישראלי) 144
מסגד במערת המכפלה 27	מגדל המעין 155
מסגד נבי מוסא 35	מדינה (העיר) 50, 51, 54, 89, 170
המסגד האדום באסלאמאבאד 105	מוחמד (הנביא) 35, 38, 45, 47-54, 69,
מעבר הסתרים (ליד הכותל המערבי)	119, 99, 92, 91, 89, 81
125	מונטיפיורי, משה (הנדבן היהודי) 133

מעין הגיחון 154, 155	נימר חוסיין, אברהים (מנהיג ערבי
מעלה (סוללת) המוגרבים 71, 87, 137 -	ישראלי) 82
139, 141-145, 165, 168	נכבה 94
מערת המכפלה 27	נסראללה, חסן (מנהיג חיזבאללה) 96
מערת צדקיהו 60	נקבת השילוח 146, 157
מצודת אנטוניה 26	נקבת חזקיהו 154-156
מצודת דוד 153	נרקיס, אלוף עוזי 26, 71
מצודת ציון 153	נתניהו, בנימין 139, 144
מצרים 14, 32, 44, 65, 72, 74, 76, 105,	
144, 166, 167, 170	סברי, שיח' עכרמה (מופתי ירושלים)
מקאליסטר, פרופ' (ארכיאולוג) 153	154, 67, 82, 96, 162, 163
מרוואן (חליף) 159	סולימאן (המחוקק-המפואר) סולטאן
מרמרה (ספינה) 91, 93	עות'מאני 38
משהד (עיר באיראן) 170	סומרין, יוסף (טרוריסט) 102
משטרה (ישראלית) 31, 32, 70, 82, 84,	סטרותיון (בריכת מים) 129
116, 159, 164-167	סיון, פרופ' עמנואל 45, 46, 78
משעל, ח'אלד (מנהיג בחמאס) 135,	סילוואן (חוליה) 14
139	סילוואן (כפר) 100, 146
מתקפת ה 11 בספטמבר 2001 96, 97,	סיןדרום ירושלים 71
105	סכסוך הכותל 37-41
נאטור, ג'מלה (תושבת ירושלים) 76	סלאח, שיח' ראאד 12, 13, 14, 34, 68,
נאמני הר הבית 28	80-87, 91-97, 131, 134, 140, 147,
נבי מוסא (אתר חגיגות) 35	168
נג'ף (עיר בעיראק) 170	סלאמה, שיח' יוסף (איש דת) 22, 69
נהריים (אירוע ירי) 74	סלהב, שיח' עבד אל-עזים (איש וואקף)
נוג'ידאת, זאהי (התנועה האסלאמית)	106, 127
141	סלומון, ד"ר אבי (ארכיאולוג) 132
נוסייבה, אנואר (שר ירדני) 117	סליבי, פרופ' כמאל (היסטוריון) 55
נוסייבה, פרופ' סרי (אינטלקטואל	סמואל, סיר הרברט (נציב עליון בריטי)
פלסטיני) 78, 79	35
נור אלדין (אמיר) 46	סעודיה 14, 72, 75, 105, 170
נחל הטירופוין 129	סעיד, ח'אלד (מפלגת "חיזב אל תחריר")
נחל קדרון 55, 58, 160	96
	ספרד 105

- ע'אזי, עבד אל-עזיז (איש דת מפקיסטן) 105
- ע'נאים, מסעוד (ח"כ) 87, 94
- עאישה (אשת מוחמד) 52
- עאכף, מוחמד מהדי ("האחים המוסלמים") 66
- עבד אל-קאדר, חאתם (איש פת"ח) 135
- עבד אל-מלך (חליף) 51-53, 159
- עבדאללה אבן אל-זובייר (חליף) 53
- עבדול נאצר, ג'מאל (נשיא מצרים) 72
- עואד, מוחמד (שיח' עזתי) 69
- עומר (חליף) 46, 50
- עות'מאן, ג'מאל (פקיד פלסטיני) 22
- עז אל-דין אל-קסאם 100
- עזריהו בן חלקיהו 153
- עטא, מוחמד (טרוריסט) 97
- עיסא, מחמוד (טרוריסט) 100
- עיר דוד 58, 145-152, 154-156
- עיריית ירושלים 63, 71, 116, 120, 123, 138, 144, 147, 148, 152, 167
- עמק דותן 44
- עמק הטירופיון 125
- עמק צורים 161
- עריבה, חסן (טרוריסט) 101
- עריקאת, סאאב (מנהיג פלסטיני) 55
- ערפאת, יאסר 20-23, 34, 55, 56, 68, 69, 79, 88, 104, 127
- פאטמה (בתו של הנביא מוחמד) 35
- פארקר, מונטגיו בראונלו (הרפתקן בריטי) 110
- פורת, דב (קורבן טרור) 100
- פורת, פרופ' יהושע (מומחה לתנועה הפלסטינית) 41
- פייסל (מלך סעודיה) 72
- פייסל בן חוסיין (אמיר) 35
- פינקלשטיין, פרופ' ישראל (ארכיאולוג) 151, 62
- פיר וורן 154
- פלאצ'י, עבד אל-האדי (מוסלמי איטלקי) 78, 79
- פסקי דין והחלטות שופטים 28, 29, 68, 72, 86, 102, 148-151, 161
- פקיסטן 105
- פרוייקט סינון עפר הר הבית 161-162
- פרנקו, אילן (קצין משטרה) 166
- פרעות (מאורעות) תרפ"ט 39-41
- צדקיהו (מלך יהודה) 152
- צוויג, יצחק (ארכיאולוג) 161
- צלאח אל-דין 23, 37, 46, 67, 76, 96
- צלבנים 23, 37, 45, 46, 55, 76, 95, 159
- צרצור, אברהים (ח"כ) 63
- קואסמה, סעיד (טרוריסט) 102
- קוזניץ, מאיר (מהנדס) 122
- קולק, טדי 103, 106, 107, 115
- קום (עיר באיראן) 170
- קוק, הרב אברהם יצחק הכהן 29
- קטמון (שכונה בירושלים) 69
- קידרון, נפתלי (מהנדס) 122
- קיסריה 46
- קלינטון, ביל (נשיא ארה"ב) 88
- קניון, פרופ' קתלין (ארכיאולוגית) 58, 153, 156
- קרני חיטין 46, 76
- קשת וילסון 121, 125, 126
- קשת רובינסון 121, 148

- ר'אס בורקה (הפיגוע) 74
רבי אברהם שלמה זלמן צורף (בונה
'החורבה') 133
רבי יהודה חסיד 133
רבינוביץ', הרב שמואל (רב הכותל) 17,
124
רובינסון, אדוארד (חוקר מקרא) 121
רובינשטיין, אליקים (שופט ויוהמ"ש
לממשלה) 160
רוהאן, מייקל דניס (מצית אל אקצא)
74-72
רומא 95, 92, 61
ריאן, שיח' כמאל (התנועה האסלאמית)
54
ריחאן ברכאת, עבד אל-רחים
(ארכיאולוג) 57
רייטר, פרופ' יצחק (מומחה לאסלאם
ומזה"ת) 77, 57, 23, 17
רייך, פרופ' רוני (ארכיאולוג) 62, 17,
154, 147, 126
רמאללה 136, 105, 21
רמלה 46
רמת שלמה (שכונה בירושלים) 63
רעידות אדמה בהר הבית 11, 21, 23, 37,
168, 165, 138
רשות העתיקות 17, 63, 70, 87, 112,
113, 115, 122, 123, 130, 131, 139,
141, 143, 144, 147, 148-150, 160,
162, 165, 167
שאלתיאל, דוד (מפקד ההגנה
בירושלים) 26
שוחרי הר הבית 74
שוקרון, אלי (ארכיאולוג) 126, 147,
154
שטח אי (E) 156
שטח ג' 153
שילה, פרופ' יגאל (ארכיאולוג) 153,
156
שכונת המוגרבים 40, 145
שלמה המלך 54, 57, 59, 60, 159
שמיר, פרופ' שמעון (היסטוריון
ודיפלומט) 83
שער ברקלי 39, 142
שער האריות 61
שער האשפות 14, 141, 148, 149
שער המוגרבים 33, 39, 70, 112, 119,
120, 138-142, 145
שער השלשלת 142
שער וורן 111, 126
שער יפו 113, 146
שער שכם 60, 129
שערי חולדה 13, 116, 118
שערי מוכרי הכותנה 142
שפטיהו בן צפן 153
שראב, מוחמד (היסטוריון סעודי) 54
שרון, אריאל (ראש ממשלה) 66, 82
שרלו, הרב יובל (ראש ישיבה) 31
תעלת המים החשמונאית 112,
126-129, 160
תעלת הניקוז ההרודיאנית 146, 148,
151, 150, 156